

מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות

**ימי ירושלים האחרונים
קווים לבחינת הדמוקרטיה הישראלית החדשה**

אברהם דיסקין

ירושלים, ינואר 2001

THE FLOERSHEIMER INSTITUTE FOR POLICY STUDIES

Jerusalem's Last Days
Guidelines for Examining the New Israeli Democracy

Abraham Diskin

הדברים המובאים בפרסום זה הם על דעת המחבר בלבד

עורכת אחראית: שונמית קרין
עריכת לשון: דליה טלמון
הכנה לדפוס: זהבה דדון
הדפסה: דפוס אחוה בע"מ

פרסום מס' 1/42
ISSN 0792-6251

© 2001 מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות בע"מ
רח' דיסקין 9 א', ירושלים 96440 טל : 5666243-02 פקס : 5666252-02
כתובת דואר אלקטרוני : office@fips.org.il
כתובת אתר האינטרנט : www.fips.org.il

על המחבר

פרופ' אברהם דיסקין – מרצה בחוג למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים וחוקר במכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות. יחד עם אבי עדן פרסם אברהם דיסקין מחקר מדיניות על "הבוחר הרציונלי בבחירות המקומיות בישראל" בשנת 1999.

על המחקר

פרופ' אברהם דיסקין בוחן במחקר זה את המערכת הפוליטית הישראלית הנתונה בשנים האחרונות בזעזועים חמורים. החוקר עוקב אחר בעיות היסוד בפניהן ניצבת ישראל, אחר השלכותיה של המהפכה החוקתית, אחר השינויים במפת המפלגות ואחר האירועים הפוליטיים המרכזיים שאפיינו את המערכת בתקופה האחרונה.

על מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות

בשנים האחרונות גוברת בישראל המודעות לחשיבותו של מחקר המכוון לסוגיות של מדיניות. ד"ר סטיבן ה' פלורסהיימר יזם את ייסודו של מכון שיתרכז בסוגיות-מדיניות ארוכות טווח. מטרתו הבסיסית של המכון היא לחקור תהליכים יסודיים שיעסיקו את קובעי המדיניות בעתיד, לנתח את המגמות ואת ההשלכות ארוכות הטווח של תהליכים אלה ולהציע לקובעי המדיניות חלופות של מדיניות ואסטרטגיה. תחומי המחקר המתנהל במכון הם: יחסי דת, חברה ומדינה בישראל; הערבים בישראל; ממשל ופיתוח מקומי בישראל; תכנון מרחבי בישראל.

חברי הוועד המנהל של המכון הם: ד"ר סטיבן ה' פלורסהיימר (יר"ר), עו"ד י' עמיהוד בן-פורת (סגן יו"ר), מר דוד ברודט, לשעבר מנכ"ל משרד האוצר, ומר הירש גודמן, העורך-מייסד של ה'ג'רוסלם ריפורט'. ראש המכון הוא פרופ' עמירם גונן, מן המחלקה לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית בירושלים. משנה לראש המכון הוא פרופ' שלמה חסון מן המחלקה לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית בירושלים.

תוכן העניינים

9	הקדמה
12	בעיות יסוד ויעדי יסוד
12	הדילמה החברתית הבסיסית והדמוקרטיה ישראלית
14	מדינה יהודית: הדמוגרפיה והנורמה המשפטית
22	המאזן הביטחוני: מוטיבציה ואמצעים
27	דמוקרטיה, יהדות, ביטחון ושלום: קיטוב חברתי וקיטוב פוליטי
38	המהפכה החוקתית וערעור היחסים בין רשויות השלטון
38	הרשות השופטת: 'שימה לנו מלך לשפטנו'
44	מחוקקת ומבצעת: עוז לתשובה בטרם פורענות
52	מפת המפלגות: 1949-1999
52	מפלגות בישראל
54	האסיפה המכוננת: 1949
56	שינוי דמוגרפי ויציבות מפלגתית: 1951-1961
859	ניצני מפת המפלגות החדשה: 1965-1973
60	ממהפך למהפך: 1977-1992
62	ריסוק מפת המפלגות: 1996-1999
65	שנות סערה ומבוכה
65	מרבין לפרס: "כן לשלום – לא לאלימות"
71	מפרס לנתניהו: תנודות בעידן התיק"ו
79	ממשלת נתניהו: בהיעדר איזונים ובלמים
83	בחירות 1999/
97	ממשלת ברק: מדילמה לדילמה
108	כוחו של המרכז הפוליטי
116	סיכום: פתרונות בהיעדר פתרון
120	מקורות נבחרים
	נספחים
125	נספח 1: תוצאות הבחירות לכנסת 1949-1999
126	נספח 2: ממשלות ישראל 1949-1999
129	נספח 3: מטרות המפלגות שזכו לייצוג בבחירות 1999, כפי שנמסרו לרשם המפלגות
139	נספח 4: חברי הכנסת החמש-עשרה בעת היבחרה וחברותם בכנסות קודמות

רשימת לוחות

15	לוח 1: אוכלוסיית ישראל 1948-1998 (אלפים ואחוזים)
16	לוח 2: מקורות גידול האוכלוסייה לכל התקופה 1948-1998 (אלפים ואחוזים)
17	לוח 3: יהודים בעולם (מיליונים) ובישראל (אחוזים) 1939-1998
18	לוח 4: עולים 1919-1998
18	לוח 5: עליית יהודים ולא-יהודים בשנים 1989-1998 (אלפים ואחוזים)
21	לוח 6: פליטי 1948 וצאצאיהם לפי מקום השהות הנוכחי
26	לוח 7: נתונים על היקף הצבאות במזרח התיכון בשנים 1983 ו-1994
29	לוח 8: הסעיפים המתייחסים למושגים דמוקרטיה, יהדות, ביטחון ושלום ברשימת המטרות של מפלגות, כפי שנמסרה לרשם המפלגות
30	לוח 9: עמדות הציבור ביחס לקביעות הנוגעות לשלום, לביטחון, לאופייה היהודי ולאופייה הדמוקרטי של המדינה
33	לוח 10: שיעור הקיטוב ביחס לקביעות הנוגעות לשלום, לביטחון, לאופייה היהודי ולאופייה הדמוקרטי של המדינה
35	לוח 11: עמדות הציבור ביחס לקביעות הנוגעות לזכויות על שטחים ולשאיפות ההשמדה הערביות, 1999
36	לוח 12: רמת הקיטוב בקביעות הנוגעות לזכויות על שטחים ולשאיפות ההשמדה הערביות – 1996, 1999
74	לוח 13: הסיבות לתמיכה במפלגות בבחירות 1996 (אחוזים)
75	לוח 14: התפלגות תשובות ביחס לקביעה "במסגרת הסכם שלום עם הפלסטינים צריכה ישראל להסכים לחלוקה של ירושלים" בסקר הבחירות של 1996 (אחוזים)
76	לוח 15: הבחירות לראשות הממשלה (29.2.96)
77	לוח 16: עמדות הנשאלים ביחס לקביעה: "מאחר שבחורים הפעם ישירות את ראש הממשלה, אפשר להצביע ביתר קלות עבור מפלגה קטנה" (אחוזים)
78	לוח 17: תוצאות הבחירות לכנסת (29.5.96)
84	לוח 18: הבחירות לראשות הממשלה (17.5.99)
85	לוח 19: מספר המפלגות האפקטיבי בכנסת בעקבות בחירות 1999-1949
85	לוח 20: תוצאות הבחירות לכנסת (17.5.99)
88	לוח 21: הסיבות לתמיכה במפלגות בבחירות 1999
89	לוח 22: העדפת מועמדים לראשות הממשלה בקרב תומכי מפלגות 1999 (אחוזים)
90	לוח 23: הבחירות לראש הממשלה על פי יישובים וסוגיהם (באחוזים)
91	לוח 24: תוצאות הבחירות לכנסת בערים נבחרות (באחוזים)
92	לוח 25: ההצבעה בבחירות לכנסת ביישובים יהודיים וביישובים ערביים (באחוזים)
93	לוח 26: ההצבעה בבחירות לכנסת ה-15 בערים ותיקות ובערים חדשות (באחוזים)
94	לוח 27: ההצבעה בבחירות לכנסת ה-15 בקיבוצים ובמושבים (באחוזים)
94	לוח 28: ההצבעה בבחירות לכנסת ה-15 ב"ש וברמת הגולן (באחוזים)
95	לוח 29: ייצוג קבוצות אוכלוסייה נבחרות בכנסת ה-15 (% מכלל חברי הסיעה)
96	לוח 30: חברות בכנסות קודמות של נבחרים ה-15 (% מכלל חברי הסיעה)
98	לוח 31: מפת המפלגות בעקבות הבחירות לכנסת ה-15
100	לוח 32: היערכויות קואליציונית אפשריות
105	לוח 33: הממשלה העשרים ושמונה: שרים, תפקידים ותקופת כהונה
112	לוח 34: מיקום עצמי של הבוחרים על פני הרצפים האידיאולוגיים המרכזיים ערב הבחירות לכנסת ה-15 (אחוזים)

עיקרי הדברים

"...אל-ישיאו לכם נביאיכם אשר בקרבכם וקסמיכם

ואל-תשמעו אל חלמתיכם אשר אתם מחלמים:

כי בשקר הם נבאים לכם..."

(ירמיה, כ"ט, ח'ט')

המערכת הפוליטית הישראלית נתונה בשנים האחרונות בזעזועים חמורים פנימיים וחיצוניים - המאיימים על עצם קיומה של ישראל כמדינה דמוקרטית-יהודית. הדילמות החברתיות הבסיסיות המאפיינות את כל החברות הפוליטיות, מוקצנות בישראל הן בשל מאפייניה החברתיים הייחודיים והן בשל הסכנות הקיומיות בפניהן היא ניצבת.

המפעל הציוני נשען מראשיתו על שתי רגליים: הרגל הדמוגרפית והרגל הביטחונית. לכאורה, ניצבת עתה ישראל על שתי רגליים איתנות מאין כמוהן. מעולם לא חיו בישראל יהודים כה רבים, מעולם לא הייתה עוצמתה הצבאית של ישראל מקיפה יותר. אך ראייה מפוכחת של הדברים מצביעה על כך שמעמדה של ישראל מעורער למדי בשתי החזיתות הללו. חרף מכנים משותפים רחבים למדי, המאפיינים לכאורה את הציבור בכללו, אנו עדים לתופעות ברורות של שיסוע ופלגנות. לגבי שאלות אחדות, ניכרים לכאורה אפילו סימנים של קיטוב.

המהפכה החוקתית, ששיאה בקבלת שלושה חוקי יסוד בשנת 1992, ערערה את היחסים בין רשויות השלטון והחריפה, במידה ניכרת את הדילמות החברתיות בפניהן ניצבת ישראל. פסיקותיו של בית המשפט העליון, בעקבות המהפכה החוקתית, היו בדרך-כלל זהירות למדי, אך מאחר שחלק מן הפסיקה מאוחרת עומד בניגוד בולט להלכות שנקבעו על ידי הרכבים קודמים של בית המשפט, אין ערובה לכך, שערעור המערכת השלטונית לא יואץ עוד בעתיד גם על ידי הרשות השופטת. בשל ההתפתחויות החוקתיות, הפוליטיות והחברתיות, עברה מערכת המפלגות הישראלית שינויים משמעותיים. השליטה בנקודת הציר של המערכת אינה ברורה עוד כבעבר. גדל מאד מספר המפלגות האפקטיבי, גדל מאד חלקן של מפלגות מגזריות, וקטן מאד חלקן של המפלגות הגדולות, אם בעבר נהוג היה לומר כי אופייה של מפת המפלגות יצוק בסלע, הרי שעתה ולו הקרוב לוט בערפל.

בשנות התשעים היינו עדים לזעזועים פוליטיים חוזרים ונשנים הן במישור המיקרו-פוליטי והן במישור המאקרו-פוליטי: התנהגותו של הבוחר הישראלי יציבה הרבה פחות מבעבר; במשך עשור שנים ידעה ישראל חמישה ראשי ממשלה שונים. קשה לטעון שהמנהיגות של השנים האחרונות עמדה באתגרים הקיומיים הניצבים בפני מדינת ישראל באורח הראוי. אין סימנים לכך שמצב העניינים הזה עתיד להשתפר בעתיד הנראה לעין. כשלי המערכת הישראלית מסוכנים הרבה יותר מכשליהן של מערכות פוליטיות אחרות בשל הסכנות האורבות לקיומה. עיוורונה של המנהיגות אפיון הן את מנהיגי הימין והן את מנהיגי השמאל.

כך , היו מי שהתעלמו מן הבעיה הדמוגרפית ומהתעצמות הבעיות הנובעות מכיבושי מלחמת ששת הימים. לעומתם, היו מי שהתעלמו מעומק העוינות כלפי ישראל ומרעיעות ההסכמים שהושגו במהלך השנים עם גורמים ערביים שונים. קוצר הראות של קובעי המדיניות באה לידי ביטוי גם בהקשרים שאין בינם ובין הסכסוך הישראלי-ערבי ולא כלום.

סיבה מרכזית אחת לכמה מן ההתפתחויות השליליות להן היינו עדים בשנים האחרונות נעוצה באמונה של מקבלי החלטות שונים כי יש בכוחם להביא לפתרון מלא ומושלם של בעיות פוליטיות, ממשליות, מדיניות וחברתיות. יתכן כי התקווה לשיפור תפקודה של המערכת ולחיזוק כוח שרידותה גלומה דווקא בהפנמת ההכרה בכך שפתרונות מושלמים אינם תמיד בגדר הנמצא.

הקדמה

רמתו הגבוהה של המחקר המדעי מתבטאת ביכולת הניבוי הנובעת מהניתוחים והמסקנות הנגזרים ממנו. מדעי החברה בכלל ומדע המדינה בפרט רחוקים מלהיות מדעים מדויקים. משום כך, ניתן היה לצפות כי חוקר בתחום זה שזכה לכך שתחזיותיו יתגשמו יבוא על סיפוקו. אלא שאליה וקוץ בה. לאלה החוקרים את החברה בה הם חיים והטמיעו את מערכת הערכים שלה, כמו גם מטענים רגשיים הקשורים בה, אורבים סכנה ותסכול.

השילוב בין ערכים ורגשות לבין גישתו המדעית של החוקר מקשים על ראייה סלקטיבית וניתוחית של כל הנתונים והממצאים. בכל זאת, סבור כותב שורות אלו כי דווקא אלה המתיימרים לנתק בין עמדותיהם האישיות והרגשיות לבין ראייה חדה ומדוקדקת, מתקשים מאד בהשגת המשימה אותה נטלו על עצמם.

התגשמות הערכותיו של חוקר עשויה להעיד בעליל על רמתו האקדמית מדעית ועל יכולתו להבחין בין הרצוי למצוי, אך הערכות פסימיות שהתממשו אינן מרנינות את הלב. מבחינה זו ניתן לומר כי חלק גדול מן הדברים המובאים להלן נכתב בכאב-לב.

להוותי, נכללים במחקר זה ניתוחים לא-מעטים שאינם מבשרים טובות גם לעתיד. כך לגבי הסכנות הקיומיות האורבות למדינת ישראל, כך לגבי המסגרת החוקתית המשונה שישראל המיטה על עצמה, כך לגבי מערכת המפלגות השסועה, כך לגבי האליטה המנהיגותית וכך לגבי תפקודן של כל שלוש רשויות השלטון. הדברים כרוכים זה בזה. המסקנות אינן קלות ולא תמיד ניתנות לשינוי.

בחלק הראשון של המחקר מוצגים יעדי היסוד ובעיות היסוד אתם מתמודדת מדינת ישראל. הפרק הראשון מציג מסגרת מושגית-תיאורטית אליה מתייחסים כל יתר פרקי הספר אם במפורש ואם במשתמע. במרכזו של פרק זה עומדת הדילמה החברתית הבסיסית, פתרונה הדמוקרטי, וייחודה של הדמוקרטיה הישראלית. הפרק השני עוסק בהיבט הדמוגרפי והמשפטי של ישראל כמדינה יהודית. הפרק השלישי בוחן את האיום הביטחוני ומשמעותו מול מאזן הכוחות, המוטיבציה של הצדדים ותהליך השלום. הפרק הרביעי בוחן את ההתייחסות לערכים הבסיסיים שנבחנו בפרקים הקודמים - דמוקרטיה, יהדות, ביטחון ושלום - דרך ניתוח עמדותיהן של המפלגות ושל הציבור.

חלקו השני של המחקר מתמקד במסגרת החוקתית של מדינת ישראל. בפרק הראשון נידון המהפך בגישתה של הרשות השופטת ובמעמדה, ובעיקר המהפך החוקתי של ראשית שנות התשעים, שהעניק לרשות השופטת עוצמה פוטנציאלית מרחיקת לכת. הפרק השני בחלק זה עוסק במהפכת הבחירה הישירה. חלק מהתוצאות העגומות של מהפכה אומללה זו נבחן גם בחלק הרביעי של המחקר.

החלק השלישי עוסק בהתפתחות מפת המפלגות. המפלגות הפוליטיות הן בבחינת אבני היסוד של כל המערכות הדמוקרטיות באשר הן. בישראל קדמה מערכת מפלגתית מפותחת ורב-תפקידים להקמתה של המדינה. בחינה קצרה של התפתחות מפת המפלגות בישראל מאז הבחירות לכנסת הראשונה מעניקה לחיבור ממד היסטורי, הנחוץ כל כך להבנת המסגרת המדינית בכללה. למעט דברי המבוא, הפרקים בפרק זה מאורגנים כרונולוגית. הם מחולקים על פי מועדי הבחירות שהיוו נקודות מפנה מהותיים. כמו כן, מתוארים גם חוקי ההתנהגות הבסיסיים המכתיבים, בין היתר, את אופן הרכבת הקואליציות ואת הסיבות המבניות למידת יציבותן.

החלק הרביעי עוסק בהיסטוריה הפוליטית של השנים האחרונות, שנות אי-יציבות ובעיות פנים וחוץ העלולות לבשר את קריסת המערכת. חמשת הפרקים הראשונים בחלק זה עוסקים בבחירות, בממשלות ובפעילות הפוליטית בשנים 1992-2000. הפרק המסכם חלק זה עוסק בשאלת המרכז הפוליטי. חשיבותו של מרכז זה, בין אם התקיים או לא, משליכה רבות על אופן תפקודה של המערכת בכללותה.

בפרק הסיכום מוצג היבט אחר של מושגים השאובים מתורת המשחקים. אם בפרק הראשון של המחקר הוצעה 'דילמת האסיר' כדילמה החברתית הבסיסית שהמערכות המוסדיות, הפוליטיות והערכיות מנסות ליישבה, הרי שבפרק הסיכום מוזכרת תרומתה החשובה ביותר, לדעתנו, של תורת המשחקים. קל להוכיח באמצעים המתמטיים של התורה את הדומיננטיות התיאורטית והמעשית של מצבי 'אי-פתרון' בחיים הפוליטיים והחברתיים. בהפנמת אמת זו טמונים התקווה והסיכוי לעתיד טוב יותר.

מחקר זה מסכם ניתוחים של המערכת הפוליטית הישראלית שהועלו על ידי בהקשרים שונים במהלך כל שנות התשעים. חלק גדול מהדברים הועלה על הכתב עוד לפני הבחירות לכנסת החמש עשרה, אם כדו"חות (שלא פורסמו) שהוגשו למכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות ואם במסגרות אחרות. למעשה, רק חלקים אחדים בפרק הדן בממשלת ברק נכתבו לאחרונה. כך למשל, הניתוח העוסק באפשרויות הקואליציוניות שעמדו לרשותו של אהוד ברק, נכתב עוד בטרם הושלם תהליך הרכבת הקואליציה ביוני 1999. הדברים נבדקו כמובן מחדש עם הגשת כתב היד הסופי, אך דרשו שינויים מעטים בלבד.

מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות שימש אכסניה הולמת ביותר לעבודה זו. שכן, ענינו של המכון אינו רק בצד התיאורי והתיאורטי של המחקר, אלא גם באופן בו ניתן לשפר הן את קביעת המדיניות והן את ביצועה. יסודותיה של מדינת ישראל ושל החברה הישראלית עורערו מבחינות רבות בשנים האחרונות. אם יש בכתוב כדי להצביע על בעיות יסוד יש בו

אולי גם כדי להרים תרומה לתיקונן. אין לנו אלא לייחל לכך שתקווה זו אכן תתממש ושאותן הערכות פסימיות שטרם התגשמו, תתבדנה אחת לאחת.

ברצוני להודות לאנשי מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, ובפרט לפרופסור עמירם גונן, על שסייעו לי בהכנת מחקר זה. רבים אחרים סייעו הן באיסוף החומר והן בהערות מועילות. תודה מיוחדת מגיעה לאנשי ועדת הבחירות המרכזית ובראשם למנכ"ל הוועדה תמר אדרי, לאנשי מלם מערכות בע"מ ובעיקר לקלוד אילוז, למפקח הארצי על הבחירות במשרד הפנים עו"ד אהוד שיל"ת, למנהלת ארכיון הכנסת רבקה מרקוס, ולפרופסור צבי אופיר. יותר מכל ברצוני להודות לרעייתי, ד"ר חנה דיסקין, שפקחה את עיני בנושאים כה רבים וללא עזרתה הייתי מרבה עוד יותר בשגיאות ובהזיות.

בעיות יסוד ויעדי יסוד

הדילמה החברתית הבסיסית והדמוקרטיה ישראלית

כל חברה וכל מערכת פוליטית מאוימות מעצם הגדרתן על ידי שסעים ופערים, המפרידים בין מרכיביהן. עם זאת, רק לעתים רחוקות מתקיים בפועל קונפליקט מוחלט בין מרכיבי החברה. בדרך כלל יש לשותפים במסגרת החברתית-פוליטית אינטרסים משותפים, אך למרות זאת, שאיפתו של כל אחד משותפים אלה לקדם את מטרותיו-הוא גוררת תוצאה דמוית 'דילמת הטובין המשותפים' (או 'דילמת האסיר'). החלטות אנוכיות המתקבלות על ידי יחידים (ומרכיבים אחרים של החברה) מולידות תוצאות המזיקות לא רק לחברה בכללה, אלא לעתים קרובות, גם לכל אחד משותפיה. מטבע הדברים, מחמירות תוצאותיה של הדילמה כאשר החברה נתונה בלחצים או באיומים חיצוניים.

יש הממיינים את הפתרונות למצב עניינים זה לשלוש קבוצות:

- פתרונות הכרוכים בכפיית החלטות (או, לכל הפחות, בכפיית הסכמים) על ידי השלטון;
- פתרונות הכרוכים בעידוד מקבלי ההחלטות (בכל הרמות) לתפיסה חברתית סולידרית;
- פתרונות הכרוכים בתפיסת הדילמה החברתית הבסיסית כדילמה חוזרת. תפיסה זו עשויה לצמצם שיקולים אנוכיים או מגזריים קצרי-טווח של מקבלי ההחלטות בשל החשש מהעתיד להתרחש בטווח זמן ארוך יותר.

הדמוקרטיה הייצוגית היא צורת המשטר היחידה המבטיחה, מעצם הגדרתה, לא רק שימוש בקבוצת הפתרונות הראשונה, אלא גם בשתי קבוצות הפתרון האחרות. עם זאת, יש להדגיש ששימוש בכל סוגי הפתרון מתקיים למעשה בפועל בכל חברה אנושית. מובן מאליו, שגם הדמוקרטיה, ככל משטר אחר, עושה שימוש באמצעי כפיה. מרגע שנקבעו השליטים באמצעות בחירות ועד לקיומן של בחירות נוספות, מפעיל השלטון אמצעי כפיה מגוונים.

הבסיס הסולידרי של המשטר הדמוקרטי נובע הן מההכרה בזכויות היסוד הידועות והן מההבנה שכללי המשחק ותוצאותיו מחייבים את כל המשתתפים בבחירות שוות, הוגנות ותחרותיות.

יסוד החזרה של הפתרון הדמוקרטי מתבטא בכך שתקופת כהונתם של הגופים הנבחרים מוגבלת בזמן והחברה עתידה לשפוט את הנבחרים לעת בחירות. הנטייה של דמוקרטיה חדשה אחת לדחות, לעתים, את הליכי הבחירות או להחליפן באמצעים אחרים (דוגמת משאלי עם על עתיד השליטים הקיימים), משמיטה את הקרקע מתחת ליסוד מרכזי בהווה הדמוקרטיה.

יש מי שיבקר הגדרה זו של הדמוקרטיה כמופשטת וכמצומצמת. אך השאיפה להרחיב את ההגדרה ולחזקה נידונה לכישלון. תאורמת-אי-האפשרות של ארו (Arrow, 1951) היא רק הוכחה אחת לסתירות הפנימיות שבין מאפייני הדמוקרטיה. ההליך הדמוקרטי אינו מושלם וקשה אפילו להבטיח קשר חיובי קבוע בין רצון הבוחרים להרכב הגוף הנבחר. קל וחומר שהקשר בין רצון הבוחרים לבין הנורמות, המדיניות ופעולותיהם של הנבחרים (ואלה הפועלים מטעמם) רופף עוד יותר. זאת, בפרט נוכח שינוי סביבות הפעילות בין מועד הבחירות למועדים מאוחרים יותר בתקופת הכהונה של הגופים הנבחרים.

עם זאת, בחירות במשטרים דמוקרטיים מתאפיינות בשלוש תכונות עיקריות:

- (א) הבחירות נערכות לפחות אחת לפרק זמן קצוב;
- (ב) קיים קשר כלשהו בין רצון הבוחרים לתוצאות הבחירות.
- (ג) הבחירות הן כלליות ומתאפשרים בהן, הלכה למעשה, חילופי גברי באליטה השלטת;

ישראל נמנית עם כשלושים המדינות אותן ניתן להגדיר כדמוקרטיות יציבות, אך היא רחוקה מלהיות דמוקרטיה מושלמת. בחוקי היסוד הבכירים ביותר של ישראל היא מאופיינת כמדינה "יהודית-דמוקרטית". מסמכים חשובים אחדים חוזרים על כפל תכונות זה. אולם, כיום מתקרב מספר הלא-יהודים החיים תחת שלטונה של המדינה (כולל בשטחי הרשות הפלסטינית) למספר היהודים החיים בה. תושבי ישראל (והשטחים) שאינם יהודים אינם נהנים ברובם, מזכויות פוליטיות מלאות, פורמליות ולא פורמליות, ובכלל זה מהזכות לבחור ולהיבחר. ישראל נהגה בתושבים החדשים שנכפו עליה בעקבות מלחמת ששת הימים באורח ליברלי יותר מזה בו נהגו במצבים דומים דמוקרטיה ותיקות ומהוללות ממנה, והפלסטינים זכו תחת שלטון ישראל לזכויות מפליגות יותר מאלו שניתנו להן במדינות ערב. אך מעצם גודלה של האוכלוסייה הפלסטינית, מעוררת הגדרתה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ספק רב. אין תמה, אפוא, ששאלת מעמדה של האוכלוסייה הפלסטינית ומעמד השטחים בהם היא מרוכזת עמד במרכז ההווה הפוליטית מאז 1967. עם זאת, חלק הארי של המנהיגות הפוליטית הישראלית, מימין ומשמאל, נותר עיוור למשמעויות מרחיקות הלכת של נסיבות אלו במשך שנים רבות. הסיכוי לפתרון מדיני בשנים האחרונות הבליט את השסעים האחרים החוצים את החברה הישראלית.

בטווח הזמן הארוך מוטל קיומה של מדינת ישראל בספק הן בשל הבעיות הכרוכות באופייה היהודי-דמוקרטי והן בשל בעיות ביטחוניות מהותיות בפניהן היא ניצבת. בכך, שונה ישראל מדמוקרטיות אחרות המתמודדות עם בעיות יסוד העוסקות באופן קיומן אך לא בעצם הקיום.

ישראל נתונה גם במבוך של דילמות חברתיות, מורכב וסבוך יותר מזה של מרבית הדמוקרטיות האחרות. החברה הישראלית שסועה אתנית, כלכלית, אידאולוגית ומדינית. די אם נזכיר בהקשר זה את השסע הדתי-חילוני, השונה באופיו משסעים דומים במדינות מערביות אחרות; את המחלוקות בנושאי הסכסוך הישראלי-ערבי; את השלכותיו הפוליטיות של הפער הבין-עמיתי; את הפערים הכלכליים, שהלכו והתחדדו בשנים האחרונות ואת המתחים הקשורים בגלי העלייה הגדולים בשנות החמישים ובשנות התשעים.

בשל בעיות תפקודה של הדמוקרטיה הישראלית ומסיבות אחרות הנובעות בחלקן ממאבקי עוצמה בין רשויות השלטון ובתוכן, שונו בשנים האחרונות המאפיינים הבסיסיים של המסגרת החוקתית. למרות שישראל הייתה רחוקה מלתפקד כדמוקרטיה אופטימלית גם בטרם התקבלו שינויים אלו, הרי שמרביתם סיבכו את פעילות המערכת במידה ניכרת לעומת העבר.

שתי מערכות הבחירות האחרונות הולידו מערך מפלגתי שונה מאד מזה שהיה מוכר לנו בעבר: השיסוע בו רב, כוחן של המפלגות המובילות הצטמצם במידה ניכרת, ניכרים סימנים להעמקת הקיטוב, גדל מאד חלקן של מפלגות מגזריות, נחלשה השליטה של המפלגות בבוחרים ובנבחרים. תופעות אלו קשורות בחלקן בשינוי המסגרת החוקתית ובעיות החברתיות והדמוגרפיות שצוינו לעיל. בכל אחת מהתפתחויות אלו יש כדי להמיט אסון על המערכת. קל וחומר שצירופן אינו מבשר טובות לישראל.

מדינה יהודית: הדמוגרפיה והנורמה המשפטית

המפעל הציוני נשען מאז ראשיתו על שני יסודות עיקריים: הדמוגרפי והביטחוני. לכאורה, ניצבת עתה ישראל על שתי רגליים איתנות מאין כמותן. מעולם לא חיו בישראל יהודים כה רבים ומעולם לא הייתה עוצמתה הצבאית של ישראל רבה יותר. עם זאת, בחינה מדוקדקת של הדברים מצביעה על כך שמעמדה של ישראל בשתי החזיתות הללו מעורער למדי.

המאפיינים הדמוגרפיים הם שהקנו סיכוי לעתידה של המדינה הציונית מראשיתה. מתכנית פיל (1937) ואילך, תמכו גורמים מרכזיים בקהילה הבינלאומית בהקמת המדינה בגבולות שנקבעו על פי ריכוזי האוכלוסין היהודיים והערביים בארץ ישראל. כידוע, היוו היהודים מיעוט בשטח של פלסטינה המנדטורית בעת הקמת המדינה. אך תכנית החלוקה של UNSCOP ואימוצה (אגב תיקונים) על ידי העצרת הכללית של האו"ם בל"ט בנובמבר 1947, נקבעה בראש ובראשונה על בסיס ריכוזי ההתיישבות היהודית (והרוב היהודי) בגליל המזרחי, בעמק יזרעאל, במישור החוף ובירושלים.

רוב רובה של מנהיגות היישוב תמך בחלוקה והתנגד להקמת מדינה דו-לאומית. גישה זו נשענה לא רק על ההבנה ש'תפסת מרובה לא תפסת', אלא, בעיקר על ההכרה באי יכולתו של המפעל הציוני לנצח בקרב הדמוגרפי בשטחה הכולל של ארץ ישראל. חרף הצלחתה, גם עתה ניצבת הציונות בפני מכשולים ואתגרים דומים לאלה בפניהם ניצבו האבות המייסדים.

הבעיה הדמוגרפית בת-זמננו מתמצית בשני גורמים:

(א) מגמת הירידה במספר היהודים מול הגידול במספרם של הלא-יהודים;

(ב) הערעור על עצם ההגדרה של המדינה כמדינה יהודית.

בשטח שממערב לירדן, כלומר בשטח הכולל את ישראל בגבולות הקו הירוק ואת השטחים שנכבשו על ידי ישראל ב-1967 והנתונים עתה, בחלקם, למרות פלסטינית, עולה זה שנים שיעורם של הלא-יהודים על 40%. אם ניקח בחשבון גם את מאות אלפי העובדים הזרים המתגוררים עתה בישראל, ונסיר ממנו את מאות אלפי ישראלים הנכללים עדיין במרשם האוכלוסין, למרות שבפועל ירדו מהארץ, הרי שיש להטיל ספק בקיומו של רוב יהודי בארץ ישראל. הנתונים המספריים עליהם אפשר לבסס חישוב מדויק אינם זמינים. עם זאת, אומדן כלשהו למצב זה עשויה לספק למשל, הסטטיסטיקה של כניסות ויציאות לישראל. בשנת 1998 עלה מספר כניסות התיירים לארץ על מספר יציאות התיירים מהארץ ב-111,633. חלק מעודף יציאות זה יש ליחס ליהודים מן הארץ. מספר התושבים הארעיים שנכנס לארץ באותה שנה עלה על מספר היוצאים ב-9,594. חלק מעודף כניסות זה יש ליחס לעובדים זרים שאינם יהודים.

במשך חמישים שנותיה הראשונות של ישראל גדל מספר תושביה הכולל פי 6.9. בד בבד גדל מספר היהודים פי 6.7. בארבעים השנים האחרונות הוכפל שיעור הלא-יהודים, והוא עולה עתה על חמישית מאוכלוסיית ישראל בגבולות הקו הירוק.

לוח 1: אוכלוסיית ישראל 1948-1998 (אלפים ואחוזים)

השנה	סך הכל		יהודים		לא-יהודים	
	אלפים	אחוזים	אלפים	אחוזים	אלפים	אחוזים
1948	872.7		716.7	82.1	156.0	17.9
1958	2031.7		1810.2	89.1	221.5	10.9
1968	2841.1		2434.8	85.7	406.3	14.3
1978	3737.6		3141.2	84.0	596.4	16.0
1988	4476.8		3659.2	81.7	817.6	18.3
1998	6041.4		4785.1	79.2	1256.3	20.8

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (1999), עמ' 2-6.
 (הנתונים נכונים לסוף כל שנה פרט ל-1948, לגביה הנתונים הם ליום 8.11.48)

הסיבה העיקרית לצמצום חלקה היחסי של האוכלוסייה היהודית בישראל נעוצה במגמות הגידול הטבעי. שיעורי הפריון והילודה בקרב הערבים המוסלמים החיים בישראל גבוהים במידה ניכרת מאלה של רוב האוכלוסייה היהודית (שיעור הפריון הנמוך ביותר הוא של ערבים-נוצרים). במהלך השנים ניכרת אמנם ירידה משמעותית בשיעורי הילודה של האוכלוסייה על מרכיביה, הפערים בשיעורי הפריון קטנים עתה משהיו, אך בהיעדר עלייה, די בהם כדי לאיים על אופייה היהודי של המדינה גם בשטחי הקו הירוק. יתר על כן, שיעורי הפריון ברצועת עזה (ובמידה פחותה במקצת בשטחי יהודה ושומרון) הם מהגבוהים בעולם.

לוח 2: מקורות גידול האוכלוסייה לכל התקופה 1948-1998 (אלפים ואחוזים)

קבוצת אוכלוסייה	סך הגידול	ריבוי טבעי	מאזן הגירה	עלייה	ירידה
כל האוכלוסייה	5197.2	3018.4	2178.8	2737.8	559.0 -
		58.1	41.9	52.7	10.8
יהודים	4192.5	2132.4	2060.1	2611.1	551.0 -
		50.9	49.1	62.3	13.1
לא יהודים	1004.7	886	118.6	126.6	8.0
		88.2	11.8	12.6	0.8-

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (1999), ע"מ 2-8

דוגמה טובה לצמצומו העתידי של הרוב היהודי גם בגבולות הקו הירוק מספקת בחינת שיעור היהודים בקרב האוכלוסייה בכללותה בגילאים שונים. שיעור היהודים ילידי 1998 מכלל הילודים עמד באותה שנה על 68.2%. שיעור היהודים בני פחות מחמש שנים עמד באותה שנה על 69.6% ויהודים בני 14-5 היוו כ-73.8% מאוכלוסיית גיל זו (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 1999, עמ' 2-22). חלקה של האוכלוסייה היהודית בכל קבוצות הגיל (לרבות ילודים) יורד כמעט מדי שנה.

את ירידתה המספרית של האוכלוסייה היהודית וגידולה של זו הערבית, הנובעת מדפוס הריבוי הטבעי, צמצמה במידה ניכרת העלייה היהודית ההמונית לישראל. מחצית מגידולה של האוכלוסייה היהודית בחמישים שנותיה הראשונות של המדינה באה מהעלייה לארץ. ניכוי חלקה של הירידה היהודית מהארץ מוכיח כי תרומת העלייה לגידול האוכלוסייה היהודית עולה על 60% (לא כולל ילדי עולים שנולדו בישראל).

גם חלקם של היהודים המתגוררים בישראל מכלל היהודים בעולם גדל והלך במהלך השנים. אם בתקופת הספר הלבן, ערב מלחמת העולם השנייה, הגיע שיעור היהודים המתגורר בישראל ל-3% בלבד מכלל היהודים בעולם, הרי שכיום מתגוררים בישראל על פי האומדנים

הרשמיים קרוב ל-40%. למעשה, שיעור היהודים המתגורר בארץ גבוה יותר, שכן חלק גדול מהאוכלוסייה היהודית הגדולה בצפון אמריקה שרוי היום בתהליך התבוללות מואץ למדי. מחד גיסא, מעידות התפתחויות אלו על הצלחתה המרשימה של התנועה הציונית, אך מאידך גיסא, הן מצביעות על המקורות המצטמצמים והולכים של העלייה היהודית העתידית לישראל.

לוח 3: יהודים בעולם ובישראל 1939-1998

השנה	בעולם (מיליונים)	בישראל (אחוזים)
1939	16.6	3
15.5.1948	11.5	6
1970	12.6	20
1980	12.8	25
1990	12.9	30
1998	13.1	37

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (1999), עמ' 2-10

קצב העלייה לישראל במשך השנים לא היה קבוע. בתקופה שאחרי מלחמת העצמאות היה קצב ההגירה מהיר ביותר. השוואה בין מספר העולים למספר הוותיקים בתקופה זו, מצביעה על קצב עלייה כמעט חסר תקדים בקנה מידה עולמי. אין עוררין על כך כי קשיי הקליטה של השנים הראשונות משפיעים עד היום על תהליכים פוליטיים, חברתיים וכלכליים שונים. מספרם השנתי הממוצע של העולים בשנותיה הראשונות של המדינה היה כפול מזה של שנות התשעים, בתקופת העלייה הגדולה. מעבר לכך, יש להתחשב בעובדה כי מספרם של הוותיקים בתקופה ההיא היה זעום. העלייה הגדולה ביותר בשנים הראשונות הייתה מארצות ערב. בד בבד הגיעה לארץ גם 'שארית הפליטה'. אלה גם אלה עברו את כור ההיתוך הראשוני בתנאים קשים למדי.

עם קריסתה של האימפריה הסובייטית (החל משנת 1989) התרגש גל העלייה השני בהיקפו מאז קום המדינה. תוך שנתיים עלו לישראל קרוב ל-400,000 נפש. מאוחר יותר הואט קצב ההגירה לישראל, אך במשך כעשור שנים הגיעו לישראל כמיליון עולים מברית המועצות לשעבר. יוצאי ברית המועצות מהווים היום את קבוצת המהגרים הגדולה ביותר המתגוררת בישראל. אין כל ספק, כי מאפייניה של עלייה זו שינו את פני החברה הישראלית ללא הכר. כיום, קרוב גל העלייה הזה למיצויו. על כך מעיד, בין השאר, שיעור הלא-יהודים בקרב העולים. כידוע, זכאים לעלות לישראל על פי חוק השבות גם צאצאי יהודים שאינם יהודים. אם בתחילת גל העלייה הנוכחי (בשנים 1989-1995) היה שיעור העולים הלא-יהודים נמוך מ-10%, הרי שבשנים האחרונות מגיע שיעורם ל-30% ומעלה.

לוח 4: עולים 1919-1998

התקופה	כל העולים		עולים מברה"מ
	מספר	ממוצע שנתי	מספר
1919-14.5.1948	482,857	17,017	52,350
15.5.1948-1951	687,624	189,689	8,163
1952-1960	297,138	33,015	13,743
1961-1964	228,793	57,198	4,646
1965-1971	199,035	28,434	24,730
1972-1979	267,580	34,448	137,134
1980-1989	153,833	15,383	29,754
1990-1997	822,823	102,853	709,094
1998	56,722	56,722	46,509

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (1999), עמ' 5-6

לוח 5: עליית יהודים ולא-יהודים בשנים 1989-1998 (אלפים ואחוזים)

השנה	סך הכל		יהודים		לא-יהודים	
	אלפים	אחוזים	אלפים	אחוזים	אלפים	אחוזים
1989	25.8	25.1	97	0.7	3	
1990	201.5	195.6	97	5.9	3	
1991	178.2	168.1	94	10.1	6	
1992	79.9	71.9	90	8.0	10	
1993	80.3	70.7	88	9.6	12	
1994	83.2	78.1	94	5.1	6	
1995	79.4	75.4	95	4.0	5	
1996	75.0	56.4	75	18.6	25	
1997	70.2	48.2	69	22.0	1	
1998	59.8	39.8	67	20.0	33	
סך הכל 1989-1998	933.3	929.3	(88.9)	104.0	(11.1)	

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (1999), עמ' 8-2

כיום, אין עוד ברחבי העולם קבוצות גדולות של עולים בכוח. הקבוצה הגדולה היחידה של יהודים מחוץ לישראל נמצאת בארצות הברית ואין כל סימנים כי היא נוטה לעלות לארץ. מספרם השנתי של העולים מצפון אמריקה נמוך ביותר ובהיעדר גורמים קיצוניים בלתי-צפויים (ושאין לייחל להם) קשה לצפות לגל עלייה גדול. בד בבד, מעידה בדיקת עמדות הציבור בישראל על לגיטימציה הולכת וגוברת של הירידה ועל כוונות בפועל למימושה. המסקנה העולה מנתונים אלה היא כי בעתיד ימשיך שיעור היהודים לרדת באורח משמעותי גם בישראל 'הקטנה' שבגבולות הקו הירוק.

הבעיה הדמוגרפית נובעת לא רק מהעובדות לעיל אלא גם מהנטייה 'הפוסט-ציונית' הגוברת להכחשת אופייה היהודי של ישראל הבאה לביטוי בשינוי הגדרתה ממדינה 'יהודית-דמוקרטית', למדינת 'כל אזרחיה'. נטייה זו מאפיינת כיום, ככל הנראה, את רובם המכריע של אזרחי ישראל הערבים ורבים באוכלוסייה היהודית. מעניין שהערעור ההולך וגובר על אופייה היהודי של מדינת ישראל בא במקביל לעיגון אופייה של ישראל כמדינה 'יהודית-דמוקרטית' בחוקי היסוד החשובים ביותר – **חוק יסוד: חופש העיסוק וחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו**, בהם נדון בהמשך.

הסעיף הבולט הראשון שעסק בעניין זה היה סעיף 7א של **חוק יסוד: הכנסת**. סעיף זה, שעניינו מניעת השתתפות רשימת מועמדים בבחירות לכנסת, התקבל כתיקון בשנת 1985. המטרה המיידית שעמדה לנגד עיני המחוקק נגעה לבחירתו של הרב מאיר כהנא, נציג רשימת כ"ך בכנסת, שנבחרה ב-1984. בדומה לדרך שסלל למשל, סעיף 21 של חוק היסוד (Grundgesetz) של הרפובליקה הפדרלית של גרמניה (המערבית) בשנת 1949, סבר המחוקק הישראלי כי יש למנוע השתתפות בהליך הדמוקרטי מאלה המאיימים על המשכו. וזו לשון סעיף 7א:

"רשימת מועמדים לא תשתתף בבחירות לכנסת אם יש במטרותיה או במעשיה, במפורש או במשתמע, אחד מאלה:
1. שלילת קיומה של מדינת ישראל כמדינתו של העם היהודי;
2. שלילת האופי הדמוקרטי של המדינה;
3. הסתה לגזענות."
(ס"ח 1155, התשמ"ה (7.8.1985), עמ' 196).

המחוקק חזר וקבע את דברו בנוסח דומה בסעיף 5 של חוק המפלגות, התשנ"ב-1992, שעניינו סייגים לרישום מפלגה:

"לא תירשם מפלגה אם יש במטרה ממטרותיה או במעשיה, במפורש או במשתמע, אחד מאלה:
1. שלילת קיומה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית;
2. הסתה לגזענות;
3. יסוד סביר למסקנה כי המפלגה תשמש מסווה לפעולות בלתי חוקיות."
(ס"ח 1395, התשנ"ב (9.4.1992))

לא נרחיב כאן בבעייתיות הכרוכה בהתוויה התוכנית של תפיסת המושג 'מדינה יהודית' בד בבד עם המושג 'מדינה דמוקרטית'. עם זאת ראוי לציין כי סתירות בין עקרונות נורמטיביים אינן ניתנות למניעה אבסולוטית. בנסיבות מסוימות מתגלעות בכל מערכת נורמטיבית סתירות, שאינן בהכרח נדירות. המתח הקיים לכאורה בהקשר זה הנו קל ערך למול הסתירות הקיימות בין עקרונות נורמטיביים המאפיינים את המסגרת החוקתית הישראלית כמו גם את זו של המתקדמות בדמוקרטיות. יתר על כן, האופי הלאומי של מדינות דמוקרטיות אינו ייחודי לישראל. הוא הדין בהענקת אזרחות ובהערמת קשיים בקבלת אזרחות על פי המוצא הלאומי.

זאת ועוד, הלכה בעניין זה נקבעה עוד בטרם התקבלו החוקים הנידונים בפסק הדין המפורסם 'ערעור בחירות 1/65: יעקב ירדור נגד ועדת הבחירות המרכזית לכנסת השישית', הידוע בציבור בשם המוטעה "בג"ץ אל-ארד" ('פסקי דין', כרך י"ט, חלק שלישי, תשכ"ה/תשכ"ו 1965-). בהחלטתו בעניין זה אישר בית המשפט העליון ברוב דעות (הנשיא שמעון אגרנט והשופט יואל זוסמן מזה והשופט חיים כהן מזה) את פסילתה של 'רשימת הסוציאליסטים' על ידי ועדת הבחירות המרכזית. בפסק הדין בולטת התייחסות שלושת השופטים לזכותה של המערכת להגן על עצמה אף בהיעדר סמכות מפורשת בעניין זה, ולמרות אופייה הפוליטי של ועדת הבחירות המרכזית. משקל מרכזי יוחס לטיעונים מהסוג שהועלה במכתבו של י"ר הוועדה לבא כוח הרשימה. שם נאמר כי "רשימת מועמדים זו היא התאחדות בלתי חוקית, היות ויוזמיה שוללים את שלמותה של מדינת ישראל ואת עצם קיומה".

אפס, מה שהיה אפשרי עוד בטרם החקיקה החדשה, לא הועמד כלל למבחן בבחירות לכנסת החמש עשרה, 1999-. כתוצאה מכך, חברים היום בכנסת חברי כנסת אחדים שערערו עוד בטרם הבחירות והממשיכים לערער גם עתה, על המשך קיומה של מדינת ישראל כמדינתו של העם היהודי.

לוח 6: פליטי 1948 וצאצאיהם לפי מקום השהות הנוכחי

מקום שהות נוכחי	מספר הפליטים	פליטים במחנות אחוזים	במקומות אחרים אחוזים
ירדן	1,554,375	17.9	82.1
לבנון	375,218	55.8	44.2
סוריה	381,163	29.2	70.8
הגדה המערבית	579,987	27.0	73.0
רצועת עזה	818,771	54.7	45.3
סה"כ	3,709,514	32.5 (1,203,828)	37.5 (2,505,686)

מקור: הס, ע, "השיבה הטובה, לשני הצדדים", הארץ, 23.7.2000, ע"מ ב3 (מבוסס על נתוני אונר"א ליום 31.3.2000 - הנתונים אינם מתייחסים לפליטים השהים במדינות אחרות)

ההתבטאויות הנחרצות של חברי כנסת ערביים ואחרים נגד אופייה היהודי של ישראל הדמוקרטית, עולות בקנה אחד עם הדרישות למימוש 'זכות השיבה' של פליטי 1948 (ועקורי 1967). מטרתם המוצהרת של פוליטיקאים ישראלים-ערבים ושל גורמים ערביים אחרים ובראשם ערפאת וכל הדוברים הרשמיים של אש"פ והרשות הפלסטינית, היא הגשמה 'מלאה' של החלטות האו"ם. לשון אחר, כוונתם היא להביא להכרה בזכותם של קרוב לארבעה מיליון פלסטינים (פליטים וצאצאיהם) לשוב לשטחי ישראל בגבולות הקו הירוק. הביטוי המעשי לכך, לטענת המתונים שבתומכי קו זה, הוא חזרה של מאות אלפי ערבים וסילוקם של היהודים שתפסו את רכושם, ומתן פיצויים מפליגים לאלה שיוותרו על הגשמת זכות זו. דחיקת הדיון בנושא כה מרכזי במסגרת השיחות על הסדרי השלום עם הפלסטינים עלולה לשמוט את הקרקע מתחת להסכמים בין ישראל לגורמים הערביים.

המאזן הביטחוני: מוטיבציה ואמצעים

עוצמתה של מערכת הנתונה בקונפליקט צבאי בכוח או בפועל הנה תולדה של מכפלת האמצעים הפיסיים העומדים לרשות המערכת ברמות המוטיבציה של מרכיביה. ניתוח מאזן העוצמה בין ישראל לבין המאיימים על קיומה חשוב שייקח בחשבון גורמים אלה הן בישראל והן בקרב אלה המהפכים חרב מעל לראשה. חשיבותה של המוטיבציה במאזן הצבאי הוכחה פעמים רבות במאה העשרים. בעיקר בולטת הנטייה בקרב רבות מהמדינות הדמוקרטיות לשלב עוצמה צבאית ניכרת עם רמת מוטיבציה נמוכה בקונפליקטים שלהן, בפועל או בכוח, עם מדינות שאינן דמוקרטיות.

ארצות הברית מטיבה להדגים נטייה זו. למשל, בנסיגותיה הבדלניות בעתות הפתיחה של מלחמות העולם. כך גם התגובה הציבורית והתקשורתית לפעילות הממשל האמריקאי לא רק בשלהי המלחמה בווייטנאם, אלא משך כל שנות המלחמה. הדוגמה הבולטת האחרונה לעניין זה היא אופן קטיעתה של מלחמת המפרץ. אפשר, כמובן, להצדיק את המוטיבציה האמריקאית הנמוכה באחדים מן המקרים. אולם, המקרה האמריקאי מוכיח כי גם החזק בנמרים הופך לנמר של נייר בשעה שעוצמתו הפיסית מופעלת מתוך מוטיבציה אפסית.

חיוניותו של גורם המוטיבציה במשטרים דמוקרטיים נובעת מהערכים הטבועים בקרבן של שכבות אוכלוסייה רבות, ביניהן אלו המשפיעות על סדר היום הלאומי, מעמדות של המנהיגות, מתלותם של האחרונים בראשונים, ומהמעבר החופשי של האינפורמציה, שאינו מקובל במדינות שאינן דמוקרטיות. מטבע הדברים, מצויים אלה העתידים להתגייס למאמץ מלחמתי במצב אופייני לדילמה החברתית הבסיסית.

הדמוקרטיה מעניקה ליחיד ולחברה מסגרת חיים אופטימלית בהשוואה לכל צורת שלטון מוכרת אחרת. אך העדפותיו של היחיד בחברה זו, הנוטה לאמץ את שיקולי הטווח הקצר באורח האופייני כל כך לדילמה החברתית הבסיסית, מאפיינים אותה בדרך כלל, יותר מאשר משטרים אחרים.

ישראל סובלת כיום מתסמונת ברורה של ירידה במוטיבציה בהקשר למעורבות אפשרית בעימותים צבאיים מכל סוג שהוא. הסיכוי לפגיעה מורלית של כל אחד מהצדדים המתעמתים ביריבו עד כדי הכרעה צבאית (ולו מוגבלת), הוא שהוליד את טביעת המונח 'מלחמת התשה' על ידי גורמים ערביים, ובראשם נאצר, לאחר מלחמת 1967. כידוע,

הסתיימה מלחמת ההתשה ההיא בהתשתו של הצד הערבי, ובאוגוסט 1970 פסקו מעשי האיבה עם החתימה על הסכמי הפסקת-אש. העובדה שטיבם של הסכמים אלה הוכח כמפוקפק למדי במלחמת 1973, אין בה כדי לסתור את כוח עמידתה של ישראל בהתשה עד לאותה מלחמה. נראה כי מלחמת יום הכיפורים היא שסימנה את הכרסום ביכולת זו של ישראל במאבק שעיקרו 'התשה'.

המפנה ברמת המוטיבציה וביכולת העמידה הישראלית בתנאי התשה בא לידי ביטוי בכל העימותים המשמעותיים מאז 1973 ואפיין חלקים גדלים והולכים של הציבור. תופעה זו ניכרה היטב באינתיפדה, במלחמת המפרץ ובלבנון. בעובדה זו כשלעצמה אין כדי לפסול את ההכרעות שישראל קיבלה על עצמה במהלך השנים האחרונות. אין כל ספק, שחלק מן ההכרעות הללו מוצדק והיה מתקבל, ככל הנראה, גם בתנאים שונים. ברם, ההכרה בירידתן של רמת המוטיבציה ויכולת העמידה המורלית לא נעלמה מעיני הצד שכנגד. בכל שלושת המקרים לעיל פגעו ההתרחשויות לא רק בישראל, אלא גם בבעלי בריתה. המשמעות המאיימת של שיתוף פעולה עם ישראל לא נעלמה מעיני כל. לירידת המוטיבציה גורמים רבים.

הקהילה היהודית בארץ ישראל שילמה מחיר דמים כבד במהלך הסכסוך הרב-דורי עם העולם הערבי. כבר נאמר במקום אחר (דיסקין, תשנ"ו, עמ' 138) שעייפות הדדית עשויה דווקא לתרום לפתרון של קונפליקטים קשים מהסוג בו מעורבת ישראל. עם זאת, היא מעידה בבירור על הצלחת מדיניות ההתשה של הצד שכנגד.

בד בבד, השתנה עד לבלי הכר סולם הערכים שהיה מקובל עד כה על מגזרים רחבים של החברה הישראלית (במידה רבה כחלק מההתפתחויות הגלובליות). קידוש ערכים אינדיבידואליים ואישיים מול אלה האוניברסליים, העדפת שיקולי-תועלת קצרי-טווח וירידה בולטת בסולידריות הלאומית, מאפיינים את ישראל יותר מאשר אי פעם בעבר.

מעבר לכך, אנו עדים לשינוי משמעותי ב'תפיסת האויב'. דרכי ההתבטאות הבוטות שהיו מקובלות ושגורות כלפי ישראל בעבר בכל זירה אפשרית אינן עוד. עתה מוגבלים, בדרך כלל, ביטויים מסוג זה (גם במדינות ערביות עמן יש לישראל הסכמי שלום) לזירות הערביות הפנימיות.

ישראל מקיימת עתה קשרים שונים מבעבר עם מדינות רבות בעולם הערבי. אנו עדים למגמות ריאלי-פוליטיות בקרב חלק מהמנהיגות הערבית. בשל כל אלה נתפס הצד שכנגד כפחות מאיים מבעבר. אולם למרות כל השינויים הללו, טרם פסה השאיפה להשמדת ישראל מן העולם (בפרק הבא נציג נתונים על תפיסת האויב על ידי יהודים וערבים בשנים האחרונות).

מלבד לכך, קיימת התפתחות משמעותית גם באופן בו נתפסת ישראל על ידי אזרחיה. מחד-גיסא, רווחת הדעה המפוקפקת כי מצבה הביטחוני של ישראל שפיר יותר מאי פעם בעבר. "ישראל היא 'הבריון' של המזרח התיכון", נוהג לחזור ולומר אחד המנהיגים, "ואין לה כל סיבה לחשוש מן הילדים האחרים בגן". מאידך גיסא, מתפתחת בציבור הרחב, בקרב

המנהיגות, באקדמיה ובאליטות אחרות, תחושת אשם המבוססת על 'חטאיה' של ישראל כלפי הפלסטינים.

מטבע הדברים ישראל אינה נקיה מחטא. חלק גדול מפליטי 1948 אכן גורש במהלך המלחמה ובסמוך לה. הרוב המכריע של תושבי השטחים נולד במציאות שלאחר כיבוש 1967, ואפילו דור ההורים גדל במציאות הזו. קשה לשכנע את שארי בשרם של קורבנות האינתיפדה בנאורות הכיבוש, גם אם חלקם המכריע נפל מידי הפלסטינים.

למרות שאין להטיל, כמובן, כל ספק באומללות המאפיינת מגזרים פלסטיניים נרחבים, דומה שמקורה הראשי של אומללות זו היה בהכרעות הנפל של ההנהגה הערבית לרמותיה ולגוניה, ובנהיית הציבור הפלסטיני אחר מנהיגיו הכושלים ואחר רעיונות עוועים הרסניים. האשם איננו במדיניותה גם לא במעשיה של ישראל, שלמרבה האירוניה, אכן הצטיינה בנאורות יחסית לעומת התנהגותן של דמוקרטיות מפוארות בנסיבות דומות. התיאור החד-צדדי של תולדות הסכסוך, המגלגל את כל האשמה לפתחן של הציונות וישראל, כפי שהוא מקובל כיום על ידי 'היסטוריונים חדשים', 'סוציולוגים ביקורתיים' ופוסט-מודרניסטים לגוניהם, אין לו על מה שיסמוך.

עמדותיהם של ישראלים בנושא הסכסוך הישראלי-ערבי ובנושאים אחרים אינן אחידות (על ההבדלים בין קבוצות אוכלוסייה שונות והתפתחות העמדות בנושא זה בשנות התשעים המאוחרות נעמוד בהמשך). עם זאת, נציין כבר עתה כי השאיפה הבולטת כמעט בכל מגזר אוכלוסייה יהודי היא לשלום. בצד שאיפה זו ניכרת דאגה עמוקה למדי מכוונותיהם הגלויות והסמויות של גורמים ערביים.

גם העולם הערבי אינו עשוי מקשה אחת. כבר הזכרנו לעיל, הן את השינוי בסגנון והן את הנכונות הגוברת להגיע לא רק להדברות אלא גם להשלמה עם ישראל. שינויים אלה נבעו מהתפתחויות פנימיות בקהילות ערביות שונות ומבחינה ריאלית יותר של מאזני העוצמה וההרתעה. כמו כן, התברר לצד הערבי, לא פעם, כי חלק ממטרותיו ניתנות להשגה גם באמצעים מדיניים. בתקופה שבין מלחמת ששת הימים למלחמת יום-הכיפורים הייתה שגורה הסיסמה "מה שנלקח בכוח, יוחזר בכוח". היום אין עוד אנכרוניסטית יותר מסיסמת קרב זו. עם זאת, התיאור האוטופי של "מזרח תיכון חדש" אין לו על מה שיסמוך.

לידתה של ישראל בחטא. בעניין זה קיים כמעט קונסנסוס מוחלט בעולם הערבי ושותפים לו גם הגורמים שכבר הגיעו עם ישראל להסדרי שלום, ואפילו ליחסים של ידידות-אמת. היונים בעולם הערבי מוכנים לקבל את ישראל כישות נסבלת בכורח הנסיבות והם מוכנים לוותר על שאיפות העבר של השבת מלוא "הגזלה", מתוך דאגה לעתיד. אבל אין בעולם הערבי, גם לא בין מנהיגיו המתונים, מי שיהיה מוכן להודות בעצם צדקת הקמתה של הישות הציונית.

זאת ועוד, קיימים גורמים בעולם הערבי המוכיחים בהתנהגותם מוטיבציה אנטי-ציונית קיצונית עוד יותר מזו שאפיינה אותם אי פעם בעבר. בין הגורמים הללו בולטות קבוצות

פונדמנטליסטיות מוסלמיות, שיעיות ואחרות, שחסידיהן מוכנים כיום להקריב את חייהם במלחמה נגד ישראל והציונות.

הכל יודעים כי שנים ספורות אחרי ניצחון האסלאם, במאה השביעית, שלטו כבר המוסלמים בירושלים וכבר הוקם אתר כיפת הסלע. העיר הקדושה עמדה מבחינות אחדות בלבה של האימפריה המוסלמית. להוציא את התקופה הצלבנית, התקיים השלטון המוסלמי בארץ עד שהי מלחמת העולם הראשונה ברציפות. הצד הערבי אינו יכול ואינו מוכן להשלים עם מדיניות הקולוניאליסטית-אימפריאליסטית של מדינות אירופה, עם רעיונותיו של הרצל 'להפוך דת ללאום', או עם קליטת הנרדפים היהודים מאירופה ומיתר המדינות על חשבון תושבי הארץ החוקיים שישבו בה מקדמת דנא.

בקצותיו של רצף העמדות בנושא קיומה של ישראל אנו מוצאים את 'המשלימים בעל כורחם' מזה, ואת אלה שאינם מוכנים לוותר על רעיון ההשמדה וממשיכים להכריז על כך בראש חוצות מזה. שניות זו באה לידי ביטוי בעמדות המנהיגות הפלסטינית. מחד גיסא, האמנה הפלסטינית שאין תוקפנית ממנה, ומאידך גיסא, ניהול מעשי ועניני למדי של המשא ומתן, השלמה עם קיומן העתידי של שתי מדינות זו לצד זו, ו'ביטול האמנה אגב הקמת ועדה לתיקונה'. סתירה לכאורה זו פתר ערפאת כמה וכמה פעמים בהתבטאויותיו בדבר "החלום הגדול". דהיינו, פניו כיום לפשרה ריאלית ולחיים בצדה של ישראל אך זו אינה מבטאת ויתור על חלום פלסטין השלמה. 'דף הבית' של אתר האינטרנט המקורב לרשות מציג את מפת הארץ כולה ובה מובלטים 412 הכפרים הערביים בצדו 'הישראלי' של הקו הירוק, שנמחקו על ידי ישראל במלחמת 1948. ביותר מספר לימוד אחד הנלמד בבתי הספר שבשליטת הרשות הפלסטינית נזכרת השמדת ישראל כ"אלטרנטיבה יחידה".

לישראל יש (והיה מאז 1967) אינטרס מובהק, ולו דמוגרפי, להשיג הסכם שמהותו הקמת מדינה פלסטינית. יתר על כן, סביר וכדאי שישאל תגביר את מאמציה למציאת פתרון צודק לפלסטינים. אך התקווה לתהליך ולמציאות חיים של שלום אשר ימחקו במחי יד את העוינות, אינה מציאותית. אם אכן יתפתח תהליך שכזה הוא ימשך שנים רבות וספק אם יבטל כליל את העמדות הקיצוניות.

מכאן נראה כי חרף ההתקדמות החיובית הבולטת בעולם הערבי בנכונותו להשלים עם ישראל, ספק רב אם אכן עלתה אצלנו רמת המוטיבציה בהשוואה לעבר.

על מנת לבחון את ההתפתחויות במאזן האמצעים הפיסיים, מן הראוי לתאר תרחישים אחדים העלולים להביא להשמדת המדינה. להוותנו, אכן קיימים כמה כאלה.

בעבר, נהוג היה להצביע על 'מקרה הכל' כתרחיש המרכזי העלול לסכן את המשך קיומה של ישראל. הכוונה בתרחיש זה הייתה להיווצרות קואליציה רחבה של צבאות ערביים, שישתפו פעולה במתקפה קונבנציונלית נגד ישראל. גם בתקופות בהן היה ברור כי יש בכוחה של ישראל להתמודד, בקלות יחסית, עם כל אחד מהצבאות הערביים בנפרד, הרי ששיתוף פעולה אפשרי ביניהם העמיד אתגר קשה שבעתיים בפני צה"ל. עם זאת, יצאה ישראל כשירה על

העליונה מכל העימותים בהם ניצבה בפני קואליציה כזו. בשנים האחרונות, דומה שתרחיש 'מקרה הכל' פחות סביר מבעבר. לכך סיבות אחדות וביניהן: היחלשותן של האידאולוגיות הפאן-ערביות והפאן אסלאמיות המובילות, הסכמי השלום עם מצרים וירדן וההשלמה של גורמים ערביים נוספים עם קיומה של מדינת ישראל, פירוז חצי האי סיני, הוודאות בקיומם של אמצעי נשק גרעיניים בידי ישראל ותהליכי המודרניזציה במדינות שונות.

לוח 7: נתונים על היקף הצבאות במזרח התיכון בשנים 1983 ו-1994

המדינה	1983			1994		
	כוח אדם סדיר (אלפים)	כוח אדם סדיר (אלפים)	כוח אדם סדיר (אלפים)	כוח אדם סדיר (אלפים)	כוח אדם סדיר (אלפים)	כוח אדם סדיר (אלפים)
ישראל	130	600	3845	136	600	3845
מצרים	320	1000	2800	320	1000	2800
אירן	1000	לא זמין	1500	340	לא זמין	1500
עיראק	875	1700	2100	350	1700	2100
ירדן	70	230	1067	85	230	1067
לוב	60	1300	2710	50	1300	2710
ערב הסעודית	63	450	900	102	450	900
סוריה	300	2100	4800	306	2100	4800

מקור: Kam, 1996, p.401; Heller, 1984, pp.260-261 (מקורות נוספים כגון Janes או פרסומי המכון הבינלאומי ללמודים אסטרטגיים בלונדון מצביעים על פערים ומגמות דומים, אם כי מופיעים בהם מספרים שונים).

בחינה של מרכיבי העוצמה הקונבנציונליים המצויים בידי ישראל מול אלה המצויים בידי אויביה הצביעה תמיד על מאזן עוצמה שנראה חמור יותר לרעת ישראל מזה הקיים באמת. היקף כוח האדם, מספר המטוסים והטנקים וכמויות אמצעי הלחימה הקונבנציונליים האחרים הבלוטו, לכאורה, את נחיתותה של ישראל. מצב זה נותר בעינו גם בשנים האחרונות. מספר הטנקים בסוריה גבוה יותר מזה של ישראל. הכוח המגויס של אירן בתקופת מלחמת אירן-עיראק, היה כפול מזה של כוח הסדיר והמילואים של ישראל. עם זאת, יתרונותיה הקונבנציונליים של ישראל כיום רבים עוד יותר מבעבר. אלה מתמצים באיכותו הטכנולוגית של הציוד הצבאי כמו גם באיכות כוח האדם העומד לרשותה. אין כמובן, כל מקום להשוואה בין 'טנק ישראלי ממוצע' ל'טנק סורי ממוצע'. עם זאת, ראוי לזכור כי ערב מלחמת יום הכיפורים נחשב הצבא הסדיר כטוב דיו בכדי לעצור מתקפה מצרית-סורית משולבת (בפועל כידוע, היו העניינים יגעים יותר). אשר לשאלת המוטיבציה, זו שונה כיום מכל מה שידענו בעבר. השינוי שחל ברמת המוטיבציה גורם, בין היתר, לכך שאיכות משרתי

הקבע בכל הדרגים מצויה כיום בירידה עקבית לעומת איכות כוח האדם בחברה הישראלית בכללה.

מרכיב המוטיבציה הוא המרכיב המרכזי בתרחיש השני של השמדת ישראל שהוא תרחיש ההתשה. בעבר נתפס הרעיון להביס את ישראל על ידי התשה כתלוש מן המציאות. העידו על כך הן אופן פתיחתה של מלחמת ששת הימים לאחר תקופת ההמתנה והן האופן שבו הסתיימה מלחמת ההתשה ב-1970. לצערנו, מאפייני התנהגותם של חלקים גדלים והולכים בחברה הישראלית בכל המקרים בהם אירעו קונפליקטים מאז מלחמת יום הכיפורים, ולמולם ההתפתחויות באמצעי הלחימה ובמוטיבציה של הגורמים העוינים, הופכים את תרחיש ההתשה לריאלי יותר מבעבר. התשה עלולה להתרחש מהפעלת אמצעי טור, אמצעים צבאיים קונבנציונליים, כתוצאה ממרי, ומהפעלה מוגבלת של אמצעי השמדה המוניים. בראש ובראשונה דומה כי התשה מסיבית עלולה לגרום גל הגירה מהיר מישראל ובעקבותיו לתרחיש דומינו שסופו מי ישרונו.

התרחיש השלישי, הפעלתם של אמצעי השמדה המוניים כנגד ישראל, נתפס כיום על ידי רבים כאפשרי וכמסוכן ביותר. בידי מדינות שהצהירו בעבר חזר והצהר על רצונן לבטל כליל את קיומה של הישות הציונית, יש כיום אמצעי השמדה כימיים וביולוגיים ואמצעי שיגור המאפשרים את הפעלתם. יתר על כן, ישראל לא הפעילה את כל האמצעים שעמדו לרשותה בניסיונותיה לעצור את פיתוחם של אמצעים גרעיניים על ידי מדינות דוגמת אירן. התוצאה היא כי גורמים הכופרים בזכות קיומה של ישראל קרובים היום יותר מבעבר להשיג אמצעים אלה. למרות זאת ניתן לגלות ניצנים ברורים של התפתחויות חיוביות במערכת האירנית כמו גם במדינות 'מטורפות' אחרות. לישראל יש, כמובן, לא רק אמצעים משלה אלא גם 'כולת מכה שנייה' בתנאים הקשים ביותר. ברם, השאלה היא מה יועיל תרחיש הטירוף של 'השמדה הדדית', (MAD – Mutual Assured Destruction) לאחר ספיגת מכה ראשונה. כזכור, במשך תקופה ארוכה, נקטה ארצות הברית מדיניות של 'שיגור (אוטומטי) תחת אזהרה' (Launch on Warning) כדי להוכיח את הרתעתה. מדיניותה של ישראל כמעט קוטבית למדיניות זו ויתכן שיהיה עליה לשנותה כאשר הפיתוח הגרעיני במדינות העוינות יושלם. כפי שהוכיחו למשל, שיגורי הטילים לישראל במלחמת המפרץ, ונוכח בעייתיות פיתוחם של אמצעי יירוט, דומה כי גם לצד שכנגד תהיה לא רק יכולת מכה ראשונה, אלא גם יכולת מכה שנייה.

דמוקרטיה, יהדות, ביטחון ושלום: קיטוב חברתי וקיטוב פוליטי

מהדיון לעיל עולים ארבעה מושגי יסוד המשקפים יותר מכל את בעיות היסוד המאפיינות את המערכת הפוליטית הישראלית: דמוקרטיה, יהדות, ביטחון ושלום. מושגים אלה נתפסים מן הסתם, באורח שונה מאד מאדם לאדם. אך אופן השימוש במושגים על ידי פוליטיקאים והתייחסות האזרחים אליהם עשויים להעיד על עמדות היסוד של קבוצות שונות בחברה הישראלית.

יש הטוענים כי בין ארבעת מושגי היסוד הללו קיימים לא רק מתחים, אלא אף סתירות של ממש. כך, בקרב אלה התומכים בהפיכתה של מדינת ישראל למדינת 'כל אזרחיה', יש הרואים בסמליה היהודיים של המדינה, בחוקים דוגמת חוק השבות ובסעיפים הרלבנטיים בחוקי היסוד ובחוק המפלגות, פגיעה במהות הדמוקרטיה. במשך שנים רבות היו רבים, בכל המחנות הפוליטיים העיקריים, שסברו כי מחיר הסכמי השלום יפגע בנכסים טריטוריאליים ביטחוניים כמו גם אחרים. כבר הזכרנו לעיל, בהקשר המוטיבציה, את המתח העלול להיווצר בין דמוקרטיה לביטחון. האפיון הדמוני של היהדות והציונות על ידי מנסחי האמנה הפלסטינית ודומיהם מבליט את הטענה על סתירות הקיימות בין יהדותה של המדינה לבין כל אחד מהמושגים האחרים.

לעומת כל אלה ישנם רבים הכופרים במתח הקיים בין מושגים אלה ויש אף המצביעים על תלות והדדיות ביניהם. דוגמה בולטת לכך הוא השימוש בסיסמת "שלום וביטחון" על ידי פוליטיקאים מכל המפלגות. על החשיבות שהמפלגות השונות מעניקות למושגים אלה כמו גם לשאלת התלות או הסתירה ביניהם ניתן ללמוד בין השאר, מרשימת המטרות הרשמית שלהן כפי שנמסרה לרשם המפלגות. פרט למפלגה אחת, עם אחד, מציינות כל המפלגות שזכו לייצוג בבחירות לכנסת החמש עשרה, לפחות אחד מהמושגים ברשימת המטרות שלהן. ההתייחסות למושגים אלה או לחילופין, הימנעות מהתייחסות זו אינן מקריות. כך למשל אין התייחסות כלשהי לעניין אופייה היהודי של המדינה ולשאלת הביטחון ברשימת המטרות הרשמית של המפלגות היוניות והמפלגות הערביות: רצ, מפ"ם, שינוי, המפלגה הערבית האסלאמית, מד"ע ומק"י (חד"ש). לעומת זאת קיימת, בדרך כלל, התייחסות נרחבת למושג יהדות המדינה אצל המפלגות הדתיות. המפד"ל, אגודת ישראל, דגל התורה, ש"ס, מולדת ותקומה מזכירות מושג זה ברשימת מטרותיהן אך לא מתייחסות אף לא לאחד משלושת המושגים האחרים. כל ארבעת המושגים מוזכרים ברשימת המטרות של הליכוד, מפלגת המרכז וחרות. לרשימה זו ניתן להוסיף גם את ישראל אחת, אם רואים בשלושת מרכיביה, מפלגת העבודה הישראלית, גשר ומימד מקשה אחת.

לוח 8: הסעיפים המתייחסים למושגים דמוקרטיה, יהדות, ביטחון ושלוש ברשימת המטרות של המפלגות, כפי שנמסרה לרשם המפלגות

המפלגה	מספר הסעיפים הכולל	דמוקרטיה	יהדות	ביטחון	שלוש
ישראל אחת	6			2	2
מפלגת העבודה					
הישראלית	8	5		1	2
גשר	10	10	8	1	1,2
מימד	3	3	3-1	3	
הליכוד	5	2	1,2	1,5	1
ש"ס	4		4-1		
רצ	3	3			1
מפ"ם	3	1			3
ישראל בעלייה	4		2,3	4	
שינוי	4	1			3
מפלגת המרכז	17	4,8-1	5,9,12-1	6	5,6
מפד"ל	5		3,5-1		
אגודת ישראל	1		1		
דגל התורה	4		2,3		
מפלגה ערבית	5	4			2
אסלאמית					
מד"ע	3	2			3
מולדת	3		1,2,3		
חרות	6	4	1,3	2	2
תקומה	3		1,2		
ישראל ביתנו	12	(10-7),(1)	5	(12),(11)	(12),(11)
מק"י (חד"ש)	6	4			1
בל"ד	8	1			7,8

ערב בחירות 1999, בין ה-29.4.99 וה-5.5.99, ערכנו סקר דעת קהל המייצג את כלל ציבור בעלי זכות הבחירה. בסקר השתתפו 995 מרואיינים, שנדגמו במדגם אשכולות (של עשרים ושמונה אשכולות סטטיסטיים) ורואיינו פנים-אל-פנים. בין השאר ביקשנו לברר את מידת ההסכמה של המרואיינים לארבע הקביעות הבאות:

1. "חשוב שהממשלה תעשה כל מאמץ להשיג שלום";
 2. "חשוב שהממשלה תעשה כל מאמץ לשמירת ביטחון המדינה";
 3. "חשוב שהממשלה תעשה כל מאמץ לשמירת אופייה היהודי של המדינה";
 4. "חשוב שהממשלה תעשה כל מאמץ לשמירת אופייה הדמוקרטי של המדינה".
- למשיבים ניתנו חמש אפשרויות תשובה: מסכים בהחלט (1), מסכים (2), אולי (3), לא מסכים (4), בהחלט לא מסכים (5).

תשובות המרואיינים משמשות מדד חלקי בלבד לעמדות המשיבים על ארבעת מושגי היסוד שבכותרת הפרק. בעייתית מעט יותר הקביעה השלישית, שאין ספק כי חלק מהמרואיינים פרש אותה בהקשרה הדתי (ולא הדמוגרפי), ואולי אף בהקשר ההשתתפות של המפלגות הדתיות בקואליציה. למרות בעייתיות זו, נטה רובו המכריע של הציבור "להסכים" או "להסכים בהחלט" גם לקביעה זו.

לוח 9: עמדות הציבור ביחס לקביעות הנוגעות לשלום, לביטחון, לאופייה היהודי ולאופייה הדמוקרטי של המדינה

העמדה הממוצעת	בהחלט לא מסכים (5)	לא מסכים (4)	אולי (3)	מסכים (2)	מסכים בהחלט (1)	מספר המשיבים	"חשוב שהממשלה תעשה כל מאמץ..."
להשגת שלום	1.3%	2.6%	5.4%	27.0%	63.7%	988	
לשמירת ביטחון המדינה	0.9%	0.7%	2.8%	15.2%	80.4%	979	
לשמירת אופייה היהודי של המדינה	8.4%	8.5%	14.2%	29.7%	39.2%	989	

**לשמירת
אופייה
הדמוקרטי
של המדינה**

985 81.2% 15.6% 2.1% 0.4% 0.7% 1.24

מקור: סקר דעת קהל, 1999

המשיבים נטו, בדרך כלל, לתמוך בצירופי העמדות השונים. 61% הסכימו (או "הסכימו בהחלט") לכך שעל הממשלה לעשות "כל מאמץ" בכל ארבעת התחומים. זהו שיעור תמיכה מרשים ביותר בהתחשב בעובדה שרק 69% ענו בהסכמה לקביעה על אופייה היהודי של המדינה. עם זאת, המתחים שבין המושגים השונים ניכרו במתאמים הנמוכים למדי (ואפילו במתאמים שליליים) שהתגלו בין כל זוגות המושגים. צרוף העמדות הפופולרי ביותר היה של תמיכה בביטחון ובדמוקרטיה. 93% מהמשיבים הסכימו שעל הממשלה לעשות מאמץ בשני התחומים, אך מתאם ספירמן בין התשובות לגבי שתי הקביעות היה רק 0.169. השימוש במקדם המתאם של ספירמן הולם יותר ממקדם פירסון את המקרה של משתנים אורדינליים מהסוג הנידון. בדומה למקדם פירסון נעות התוצאות ממקדם זה בין-1.00 (מתאם דרגות שלילי מלא) לבין +1.00 (מתאם דרגות חיובי מלא). המתאם הגבוה ביותר התגלה בין התמיכה במאמץ ממשלתי בנושא הביטחון לתמיכה בשמירת אופייה היהודי של ישראל. מתאם זה הגיע ל-0.294-, אך שיעור המסכימים לשתי הקביעות בנושאים אלה היה רק 69%. מתאמים שליליים נמוכים (-0.209 ו-0.079- בהתאמה) התגלו ביחס לצמד "שלום"-אופי יהודי" (תמיכה של 89%) והצמד "אופי יהודי"-אופי דמוקרטי" (תמיכה של 67%). הצמד "שלום ודמוקרטיה" זכה לתמיכה של 89% ומתאם של 0.246. ואילו הצמד הידוע מכל, "שלום וביטחון", נתמך על ידי 87% עם מתאם של 0.146 בלבד בין התשובות לגבי שתי השאלות.

המסקנה הנובעת מסקר זה היא כי קיימת תמיכה רחבה מאד בערכים המשקפים את כל ארבעת המושגים. אך תמיכה זאת נחלקת להדגשים שונים בקבוצות אוכלוסייה שונות באופן המבטא למעשה את המתחים בין המטרות השונות. עם זאת, כפי שהוברר לנו ממחקרים קודמים (דיסקין, 1986) התמיכה בעקרונות כלליים מקובלים נוטה להיחלש והקיטוב בין המחנות נוטה לגבור כשפורטים את העמדה הכללית לנושאים ממוקדים וכשמתקרבת שעת קיטוב בחברה כגון, בתקופות של מערכות בחירות.

מהי רמת הקיטוב בנושאים השונים? האמנם החברה הישראלית נוטה להיות כה שסועה בשאלות הפוליטיות היסודיות? האם הקיטוב בעמדות פוליטיות מרכזיות כרוך בתחושות של הזדהות עם מחנה פוליטי? מהי רמת הקיטוב העמדתית בין קבוצות חברתיות שונות בהשוואה לקיטוב בין קבוצות פוליטיות שונות? לשאלות מסוג זה משמעות מעשית מיידית. כך למשל ניתן לשער שכאשר הקיטוב בין הקבוצות הפוליטיות גדול מזה שבין הקבוצות החברתיות, יש לעמדות הנבחנות השפעה ברורה יותר על אופן ההצבעה.

שיעור הקיטוב בין שתי קבוצות נתונות נמדד מהשוואת העמדה הממוצעת בשתי הקבוצות. הערך המוחלט של הפרש בין העמדות הממוצעות בשתי הקבוצות חולק ב-4, שהוא המרחק הגבוה ביותר האפשרי. קיטוב מכסימלי מניב מדד קיטוב של 1. מדד זה מתרחש כאשר חברי הקבוצה האחת תומכים כולם בעמדה קיצונית אחת ("מסכים בהחלט") בעוד שחברי הקבוצה

השנייה תומכים בעמדה הקיצונית השנייה ("בהחלט לא מסכים"). מדד הקיטוב המינימלי הוא 0. מדד זה מתקבל כאשר העמדה הממוצעת של שתי הקבוצות זהה.

רמת הקיטוב נמדדה לגבי חמישה זוגות משיבים:

1. יהודים שאביהם יוצאי אסיה-אפריקה (מספר המשיבים עמד על 270-271 בשאלות שונות) מול יהודים שאביהם יוצא אירופה-אמריקה (264-268 משיבים). בקבוצה השנייה לא נכללו עולים מברית המועצות לשעבר בתקופת 20 השנים האחרונות. זאת, כדי לא לטשטש את יהודים שאביהם יוצא אסיה-אפריקה (מספר המשיבים עמד על 270-271 בשאלות הקיטוב הבסיסי על ידי עמדותיהם הנוטות להיות ימניות יחסית);
2. בעלי רמת ההכנסה הנמוכה ביותר (156-159 משיבים) מול בעלי רמת ההכנסה הגבוהה ביותר (154-162 משיבים);
3. בעלי רמת ההשכלה הנמוכה ביותר (76-77 משיבים) מול בעלי רמת ההשכלה הגבוהה ביותר (156-157 משיבים);
4. משיבים יהודים (899-903 משיבים) מול משיבים לא-יהודים (66-74 לא כולל עולים לישראל שאינם יהודים);
5. משיבים שהתכוונו לתמוך בנתניהו בבחירות לראשות הממשלה בעת עריכת הסקר (285-291 משיבים) מול משיבים שהתכוונו לתמוך בברק (416-418 משיבים).

לוח 10: מדד הקיטוב ביחס לקביעות הנוגעות לשלום, לביטחון, לאופייה היהודי ולאופייה הדמוקרטי של המדינה

תומכי נתניהו מול תומכי ברק	יהודים מול לא-יהודים	רמת השכלה	רמת הכנסה	עדתיות יהודית	"חשוב" שהממשלה תעשה כל מאמץ...
0.15	0.12	0.03	0.02	0.01	להשגת שלום
0.02	0.31	0.01	0.07	0.02	לשמירת ביטחון המדינה
0.27	0.65	0.13	0.17	0.10	לשמירת אופייה היהודי של המדינה
0.08	0.11	0.02	0.05	0.00	לשמירת אופייה הדמוקרטי של המדינה

מקור: סקר דעת קהל, 1999
 0 – מדד קיטוב מינימלי
 1 – מדד קיטוב מקסימלי

התוצאות שהתקבלו מעידות ככלל, על רמת קיטוב נמוכה למדי בין העמדות הממוצעות של הקבוצות השונות לגבי כל ארבעת המושגים שנבחנו. הקיטוב לפי השטע האתני היהודי, לפי רמת ההכנסה ולפי רמת ההשכלה עמד על רמה של 0.05 או פחות, מלבד לגבי שאלת אופייה היהודי של המדינה שם הוא עמד על 0.10 עד 0.17 שגם זו רמה נמוכה למדי.

שיעורי הקיטוב הגבוהים ביותר נמצאו בין משיבים יהודים למשיבים ערבים. מטבע הדברים בלט הקיטוב בעיקר בשאלת אופייה היהודי של המדינה (0.65). קיטוב גבוה נמצא גם במידת ההסכמה לצורך להקדיש מאמצים לשמירת ביטחונה של מדינת ישראל (0.31).

הקיטוב בין תומכי נתניהו לתומכי ברק לא היה קיצוני. בשאלת השלום הוא עמד על 0.15. קיטוב משמעותי יותר התגלה לגבי שאלת אופייה היהודי של ישראל. בנושא זה עמד הקיטוב על 0.27. בשני נושאים אלה הקיטוב גבוה בהרבה מהקיטוב שנמצא על פי הקריטריונים החברתיים השונים, למעט זה שבין ערבים ליהודים.

התמוטטות תחושת הסולידריות בחברה הישראלית אינה נובעת, אם כן, מהבדלי עמדות גדולים הנובעים מפערים חברתיים. ניתן לשער שהיא נובעת מהלגיטימציה הגוברת לדרכי התנהגות אנוכיים ומגזריים המשתקפים הן אצל המנהיגים והן אצל המונהגים. הזדהות האזרחים עם המחנות הפוליטיים אינה נופלת ככל הנראה, מהזדהותם החברתית. השטעים הנוגעים ליחסי יהודים ערבים הן במישור החברתי והן במישור הערכי הם הבולטים ביותר. בכל המקרים שנבדקו גוררת שאלת אופייה היהודי של המדינה קיטוב גדול יותר משאלות היסוד האחרות.

קיטוב גבוה יחסית מתגלה כאמור, כשעורכים מיקוד של העמדות הבסיסיות. נבחן להלן את התפתחות הקיטוב בשאלות הנוגעות לויתורים אפשריים של ישראל במסגרת הסכמים עם הפלסטינים ועם הסורים, ובשאלות הנוגעות לתפיסת כוונות ההשמדה של ישראל על ידי גורמים ערביים שונים.

הקביעות לגביהן נבחנה מידת ההסכמה של המרואיינים:

1. "תמורת הסכם שלום עם הפלסטינים כדאי לפנות התנחלויות ביהודה, שומרון ועזה" (להלן: "הורדת התנחלויות");
2. "במסגרת הסכם שלום עם סוריה צריכה ישראל לוותר על כל רמת הגולן" (להלן: "ויתור על גולן");
3. "במסגרת הסכם שלום עם הפלסטינים צריכה ישראל לוותר על בקעת הירדן" (להלן: "ויתור על הבקעה");
4. "במסגרת הסכם שלום עם הפלסטינים צריכה ישראל להסכים לחלוקה של ירושלים" (להלן: "חלוקת ירושלים");

5. "העולם הערבי היה רוצה בהשמדת מדינת ישראל אם הייתה הזדמנות לכך" (להלן: "שאיפת ההשמדה הערבית");
6. "הסורים היו רוצים בהשמדת מדינת ישראל אם הייתה הזדמנות לכך" (להלן: "שאיפת ההשמדה הסורית");
7. הפלסטינים היו רוצים בהשמדת מדינת ישראל אם הייתה הזדמנות לכך" (להלן: "שאיפת ההשמדה הפלסטינית").

לוח 11: עמדות הציבור ביחס לקביעות הנוגעות לוויתורים על שטחים ולשאיפות ההשמדה הערביות, 1999

העמדה הממוצעת	בהחלט לא מסכים (5)	לא מסכים (4)	אולי (3)	מסכים (2)	מסכים בהחלט (1)	העמדות
2.60	14.2%	16.0%	17.0%	21.2%	31.6%	הורדת התנחלויות
3.76	36.8%	28.7%	17.5%	7.8%	9.2%	וויתור על הגולן
3.77	31.6%	36.5%	16.3%	8.2%	7.4%	וויתור על הבקעה
3.95	51.6%	19.4%	11.0%	8.4%	9.6%	חלוקת ירושלים
2.34	7.7%	10.6%	21.8%	28.7%	31.2%	שאיפת ההשמדה הערבית
2.23	5.5%	11.3%	18.9%	29.2%	35.1%	שאיפת ההשמדה הסורית
2.32	7.0%	10.8%	20.8%	29.5%	31.9%	שאיפת ההשמדה הפלסטינית

מקור: סקר דעת קהל, 1999

ככלל, רוב הנשאלים נטו שלא להסכים לויתור על כל הגולן, על בקעת הירדן ועל ירושלים. בעיקר בלטה ההתנגדות לחלוקת ירושלים כשרוב הנשאלים "בהחלט לא הסכימו" לכך. לעומת זאת, רוב קטן מקרב הנשאלים הסכים להורדת התנחלויות ופחות משליש התנגד לכך. רוב ברור של הנשאלים מאמין כי העולם הערבי בכלל, כמו גם סוריה והפלסטינים היו רוצים בהשמדת ישראל אם הייתה הזדמנות לכך. החשדנות מכוונתיה של סוריה עמוקה קצת יותר, תופעה העולה בקנה אחד עם המוכר לנו ממחקרים שנערכו בתקופות קודמות.

התפתחות הקיטוב בעמדות בשנים האחרונות משתקפת היטב מהשוואת התוצאות שהתקבלו בסקר האמור לתוצאות שהתקבלו בסקר דומה שנערך ערב בחירות 1996 בין השביעי לשבעה עשר בחודש מאי. בסקר השתתפו 1,064 בעלי זכות בחירה (שנדגמו באותם עשרים ושמונה אשכולות בהם נעשה שימוש בסקר של 1999).

לוח 12: מדד הקיטוב בקביעות הנוגעות ליתור על שטחים ולשאיפות ההשמדה הערביות – 1996, 1999

העמדות	יהודים מול לא-יהודים	יהודים מול לא-יהודים	תומכי נתניהו מול תומכי פרס	תומכי נתניהו מול תומכי ברק
	1996	1999	1996	1999
הורדת התנחלויות	0.54	0.67	0.56	0.55
ויתור על הגולן	0.69	0.63	0.15	0.33
ויתור על הבקעה	0.66	0.63	0.25	0.21
חלוקת ירושלים	0.70	0.72	0.22	0.31
שאיפת ההשמדה הערבית	0.64	0.46	0.17	0.26
שאיפת ההשמדה הסורית	0.65	0.45	0.16	0.23
שאיפת ההשמדה הפלסטינית	0.61	0.42	0.19	0.19

מקור: סקר דעת קהל, 1999, סקרי דעת קהל 1996
 0 – מדד קיטוב מינימלי
 1 – מדד קיטוב מקסימלי

כל העמדות שנסקרו מבטאות קיטוב לא מבוטל בין משיבים יהודים לערבים ובין תומכי "מועמד הימין" לתומכי "מועמד השמאל" בשתי מערכות הבחירות האחרונות. ככלל, הקיטוב בין יהודים לערבים גבוה במידה ניכרת מהקיטוב בין מצביעי הימין לשמאל, ובפועל הוא מגיע לשיעורים הגבוהים ביותר האפשריים.

כללית ניתן לקבוע כי רמת הקיטוב לא השתנתה במידה ניכרת. עם זאת, ידוע לנו ממחקרים רבים בעבר כי העמדות בנושאים מסוג זה אינן קבועות ומשתנות בהתאם לנסיבות. זו הסיבה ככל הנראה, לירידת מה בקיטוב בין יהודים לערבים בשאלות בנושא שאיפות ההשמדה הערביות. בין מערכת הבחירות של 1996 למערכת הבחירות של 1999 חלה ירידה מסוימת

ברמת החשדנות של חלק מהאוכלוסייה היהודית כלפי הגורמים הערביים השונים. יש להדגיש, בכל זאת, כי גם רמת הקיטוב של 1999 בשאלת דימוי האויב גבוהה ביותר. סביר להניח כי רמת הקיטוב הזאת גדלה מחדש עם אירועי 'אינתיפדת אל-אקצה'.

הויתור על רמת הגולן וחלוקת ירושלים נתפסו כאפשרויות ריאליות יותר ב-1999. חלק מהמצביעים, בעיקר אלה בעלי נטייה יונית, שינו את עמדתם בנושאים אלה דבר שהביא להגברת הקיטוב ימין-שמאל.

לציון מיוחד ראוייה שאלת הנכונות לפינוי התנחלויות. המחלוקת בין הימין לבין השמאל בשאלה זו הייתה עמוקה ביותר הן ב-1996 והן ב-1999 ועמדה על רמה דומה לקיטוב היהודי-ערבי.

המסקנות הנובעות מכל האמור לעיל הן:

- (I) קיימת תמיכה עקרונית רחבה ביותר ביישום העקרונות של דמוקרטיה, יהדות, ביטחון ושלוש;
- (II) שאלת אופייה היהודי של המדינה מעוררת מחלוקת רבה יותר מאשר המאפיינים האחרים. זאת, ככל הנראה, בשל תפיסת המושג בהקשרים שהם מעבר לממד הדמוגרפי;
- (III) הקיטוב הפוליטי בנושאים אלה, כפי שעולה מבדיקת מטרות המפלגות ומבדיקת עמדות הבוחרים, אינו נופל, בדרך כלל, מהקיטוב החברתי. מכך אפשר להסיק שלעמדות בנושאים אלה יש קשר הן לדרך פעולתם של הנבחרים והן לאופן הצבעתם של הבוחרים;
- (IV) הקיטוב הפוליטי בין יהודים לערבים הוא הקיטוב החברתי הבולט ביותר;
- (V) מיקוד השאלות בנושא הסכסוך הישראלי-ערבי כלומר בנושאי שלום וביטחון, מוליד קיטוב קיצוני בין יהודים לערבים וקיטוב משמעותי למדי בין בוחרים הימין לבוחרים השמאל. ממחקרים קודמים ידוע שמיקוד בנושאי יהדות ודמוקרטיה כגון דת ומדינה, מגביר אף הוא את הקיטוב במידה משמעותית.

חרף מכנה משותף רחב למדי המאפיין את הציבור בכללו (ובמקרים אחרים את מרבית הציבור היהודי) בנושאים אחדים, אנו עדים לתופעות ברורות של שיסוע ופלגנות. תופעות השיסוע והקיטוב כרוכות במידה רבה במסגרת החוקתית המתפתחת, ובהיסטוריה של מפלגתיות "שבטית ומחנאית" בישראל. בשני הנושאים הללו נעסוק בפרקים הבאים.

המהפכה החוקתית וערעור היחסים בין רשויות השלטון

הרשות השופטת: 'שימה לנו מלך לשפטנו'

בעשרים השנים האחרונות השתנתה המסגרת החוקתית הפורמלית והמעשית של ישראל לבלי הכר. במידה רבה הונהגה מהפכה זו על ידי כמה משופטי בית המשפט העליון ובראשם הנשיא אהרון ברק. למרות שנהוג לעגן את תיאור המהפכה החוקתית ביסודות נורמטיביים שונים, דומה שמאפיין מרכזי שלה כרוך בעלייה משמעותית בעוצמתה ובסמכותה של הרשות השופטת לעומת הרשות המבצעת והרשות המחוקקת. חלק מהמהלכים שהביאו לשינויים הדרסטיים בתחום זה נתמכו על ידי המחוקק. מהלכים אחרים התבססו על פרשנות מחודשת של בית המשפט העליון למסגרת החוקתית הישנה. בנושאים מרכזיים אחדים עמדה פרשנות זו בניגוד מוחלט לפרשנות שהייתה מקובלת על בית המשפט עד לשנים האחרונות.

פן אחר של המהפכה החוקתית כרוך בשינוי מערך היחסים בין הרשות המחוקקת לבין הרשות המבצעת שנבע בעיקר מהנהגתו של "חוק הבחירה הישירה" – **חוק יסוד: הממשלה** החדש.

המהפכה החוקתית ערערה מאד את היסודות הוותיקים והנורמטיביים של הדמוקרטיה הישראלית. גם קווי הגבול התוחמים בין הרשויות עורערו. הדילמה החברתית הועתקה מתחום היחסים החברתיים, הפוליטיים והמפלגתיים לזה שבין רשויות השלטון וגם כאן מאיימים עתה היחסים בין החלקים על עצם קיומו של השלם.

המהפך ביחסי הרשות השופטת עם הרשות המבצעת התחולל בראש ובראשונה בשל גישה פרשנית חדשה של בית המשפט העליון לסמכויותיו בשבתו כבית משפט גבוה לצדק (בג"ץ). פרשנות זו לא נסמכה ביסודה על שינוי בחקיקה אלא על הגישה 'האקטיביסטית' שהלכה ורווחה בין שופטי בית המשפט העליון בעשרים השנים האחרונות, בניצוחם של שני נשיאיו האחרונים. הרחבת סמכותו של בית המשפט בעניין זה נגעה בעיקר לשני תחומים: זכות העמידה ומהות הנושאים הניתנים להכרעה משפטית. בעבר נהג בית המשפט לבחון את זכות העמידה של העותרים בדקדקנות. בחינה זו התבססה בעיקרה על מורשת דיני ה-equity הבריטית ועל פסיקה ישראלית קפדנית, שהתפרסה על פני עשרות שנים. כעת, לא נוהגים

עוד לערוך בדיקות מסוג זה ובית המשפט אינו מהסס להתערב במחלוקות הנוגעות לפעילות הרשות המבצעת והחלטותיה גם במקרים בהם זכות העמידה של העותרים מפוקפקת למדי.

אשר לנושאים בהם מוכן בית המשפט לדון ולהכריע, הלכה ורווחה הגישה של 'הכל משפט' (או 'הכל שפיט'). אם בעבר נטה בית המשפט להסתייג (ואפילו להתחמק) מהתערבות בנושאים פוליטיים מובהקים, הרי שבמישור העקרוני השתנתה גישה זו מן הקצה אל הקצה. מאחר ששינוי קיצוני זה בגישתו של בית המשפט לא נסמך כאמור, על חקיקה עומעמו מאד גבולות סמכותן של הרשות השופטת והמבצעת. ברם, הגישה הזו הביאה גם להתרסה מצד חלקים נרחבים בציבור כנגד הרשות השופטת ובעיקר, נגד בית המשפט העליון. העובדה שבית המשפט שינה באורח קיצוני למדי את גישתו לנושאים אלה (ולאחרים שיידונו להלן), לא האדירה את מעמדו הציבורי. יש לזכור שהגישה המרחיבה החדשה באה במקביל לנטייה ברורה לסחבת בדיון המשפטי ולצבירה גוברת של תיקים פתוחים בכל הדרגים של בית המשפט. יתר על כן, התערבות בית המשפט בשאלות שנויות במחלוקת בעלות רקע ערכי ואידאולוגי, קוממה עליו את מי שהכרעות בית המשפט לא נטו להם חסד. בעיקר גבר הערעור על גישתו של בית המשפט ועל סמכותו לעשות דין צדק בקרב הציבור החרדי. אין כל ספק שגם בקרב החוגים הליברליים, אותם התיימר פעם נשיא בית המשפט לייצג (שעה שהתייחס לבית המשפט כאל "נציג הציבור הנאור") גברה הביקורת כלפי בית המשפט. עם זאת, הביקורת של חוגים אלה על בית המשפט הייתה, בדרך כלל, מעודנת יותר ונגעה בעיקרה למהפך ביחסי הרשות השופטת עם הרשות המחוקקת (ולא עם הרשות המבצעת). בין מבקרי בית המשפט בנושאים כאלה בולטים נשיא בית המשפט העליון בדימוס, משה לנדוי והפרופ' רות גביזון (גביזון, 1998).

המהפך ביחסי הרשות השופטת עם הרשות המחוקקת נוגע בעיקר למעמדם של חוקי היסוד ולמעמדם של חוקי היסוד החדשים שהתקבלו על ידי הכנסת בשנות התשעים.

הבחירות הכלליות הראשונות בישראל שנערכו בינואר 1949, היו ל"אסיפה מכוננת", כלומר לגוף שהיה אמור לקבל חוקה פורמלית, הניצבת מעל לחקיקה הראשית ומגבילה אותה. המטרה לנסח חוקה פורמלית נזכרת כבר בפרק המעשי של הכרזת העצמאות. טיוטת חוקה הוכנה על ידי ועדה מטעם מוסדות 'המדינה שבדרך' שבראשה עמד איש המזרחי (לימים איש החזית הדתית באסיפה המכוננת), ד"ר זרח ורהפטיג. באסיפה המכוננת שהמירה שמה לכנסת הראשונה כבר בחוק הראשון שקיבלה – *חוק המעבר, התש"ט 1949*-, התעורר ויכוח בשאלת החוקה. שינוי השם העיד כבר אז על הכוונה להסתפק בתפקיד המחוקק, אגב דחיית קבלת החוקה למועד מאוחר. השיקולים בוויכוח זה היו פוליטיים וערכיים. מפלגות האופוזיציה מימין ומשמאל תמכו בקבלת חוקה לאלתר. הקואליציה בהנהגת מפא"י ובן-גוריון נטתה להסתייג. בראש מחנה המתנגדים עמדה החזית הדתית ובעיקר חברי הכנסת החרדים בסיעה זו. ביום 13.6.1950 אימצה הכנסת את 'הצעת הררי', הקרויה על שם חבר הכנסת יזהר הררי, איש המפלגה הפרוגרסיבית:

"הכנסת הראשונה מטילה על ועדת החוקה, חוק ומשפט להכין הצעת חוקה למדינה. החוקה תהיה בנויה פרקים פרקים באופן שכל אחד מהם יהווה חוק

יסודי בפני עצמו. הפרקים יובאו בפני הכנסת, במידה שהוועדה תסיים את עבודתה, וכל הפרקים יחד יתאגדו לחוקת המדינה".

הכנסת לפיכך, לא התכוונה לקבל חוקה לאלתר וקבעה כי מעמדם של חוקי היסוד יהיה זהה למעמדם של חוקים רגילים כל עוד לא הושלמה חקיקתם וכל עוד לא אוגדו בחוקת המדינה. כוונה זו הובנה על ידי הכל (לרבות על ידי המשפט העליון). חוק היסוד הראשון (**חוק יסוד: הכנסת**) התקבל רק על ידי הכנסת השלישית (ב1958-). עם זאת, ברור היה שבכוונתה של הכנסת להמשיך ולטפל בנושאים שהם בגדר 'חוקה מטריאלית' כלומר, בנושאים העוסקים בשאלות היסוד של היחסים בין רשויות השלטון ובינן לבין האזרחים, כפי שנעשה כבר בעבר במסמכים אחדים דוגמת *פקודת סדרי שלטון ומשפט, התש"ח1948- או חוק המעבר, התש"ט1949-*.

הרובד העליון בפירמידת הנורמות של מדינת ישראל כלל, אם כן, דברי חקיקה מגוונים שהכרעה בדבר בכירותם נעשתה לפי הכלל של 'המאוחר קובע'. נורמות אלו כללו (במעמד שווה) את חוקי הכנסת הרגילים, חוקי יסוד, פקודות מועצת המדינה הזמנית ורובם של חוקי המשפט הבריטי שהיו נהוגים במדינת ישראל ביום הקמת המדינה. הנורמות המנדטוריות אומצו למערכת הישראלית מתוקף עקרון 'רציפות המשפט', שהובטח על ידי המנשר ועל ידי הפרק הרביעי (סעיפים 11-16) של *פקודת סדרי שלטון ומשפט, התש"ח1948-*.

בין הנורמות שזכו למעמד הבכיר בפירמידת הנורמות היו, עוד לפני המהפכה החוקתית של שנות התשעים, כמה סעיפים (ומהיבט אחד גם כמה חוקים) שזכו לעדיפות פורמלית. ראשית, שישה מחוקי היסוד וחוק הבחירות לכנסת שוריינו מפני פגיעה אפשרית של תקנות לשעת חירום. שנית, נקבע כי ניתן לשנות מספר סעיפים בודדים אך ורק ברוב מיוחד של חברי כנסת. במקרים אחדים עסקו הסעיפים הללו בהגנה על החוק מתקנות לשעת חירום. רק במקרה אחד, סעיף 4 של **חוק יסוד: הכנסת** נגעה דרישת הרוב המיוחד לעניין שאין לו קשר כלשהו לתקנות לשעת חירום. סעיף 4 עוסק בשיטת הבחירות לכנסת וזה לשונו:

"הכנסת תיבחר בבחירות כלליות, ארציות, ישירות, שוות, חשאיות ויחסיות לפי חוק הבחירות לכנסת; אין לשנות סעיף זה, אלא ברוב של חברי הכנסת".

בשנת 1969 נפל דבר בישראל. אזרח פרטי, אהרון א' ברגמן עתר לבג"ץ כנגד שר האוצר ומבקר המדינה בדרישה שמימון המפלגות עליו החליטה הכנסת בחוק לקראת הבחירות לכנסת השביעית לא יבוצע מאחר שהוא נוגד את עקרון השוויון המובטח בסעיף 4 הנזכר לעיל (בג"צ 98/69, אהרון א' ברגמן נ' שר האוצר ומבקר המדינה). בית המשפט קיבל את טענתו בהצהירו כי את המילה 'שוויון' בסעיף האמור יש להבין במובנה הרחב כלומר, גם במובן של שוויון הסיכויים של רשימות המועמדים. הסדר המימון התקבל אמנם כחוק אך לא ברוב המיחוס הדרוש (61). בקריאה הראשונה תמכו בקבלת החוק רק עשרים וארבעה חברי כנסת וספק אם הצביעו יותר משישים חברי כנסת בעד החוק גם בקריאה השנייה והשלישית. טענה אחרת של ברגמן הנוגעת לכך שחוקים המטילים נטל כספי, אינם יכולים להיות מוגשים כהצעת חוק פרטית לא התקבלה על ידי בית המשפט. בית המשפט היה מודע

למשמעות מרחיקת הלכת של פסיקתו. משום כך, הוא טרח והציע לכנסת שתי דרכים באמצעותן היא יכולה לשוב ולקבל את "חוק המימון": קבלה מחודשת של החוק "ברוב הדרוש", או תיקון החוק בדרך שפורטה על ידי בית המשפט (תשלום בדיעבד לרשימות חדשות) ושיש בה כדי לתקן את הפגיעה בעקרון השוויון.

הפסיקה בעניין ברגמן הייתה המקרה הראשון בו הופעל עקרון הביקורת השיפוטית על חוק מחוקי הכנסת. הסיבה הפורמלית לקבלת העתירה הייתה הכרת בית המשפט בכך שלסעיף 4 של **חוק יסוד: הכנסת** יש עליונות על חקיקה ראשית אחרת. האפשרות לבקר את חוקי הכנסת הייתה אמנם חדשנית, אך היא הוגבלה אך ורק למקרים הסותרים סעיפים בחוק המצריכים שינוי ברוב מיוחס.

כפי שניווכח, העליונות הפורמלית שהייתה לסעיף 4 (ולסעיפים המגינים מפני תקנות לשעת חירום), הוענקה בינתיים לחוקים נוספים. אך מעמדם של חוקי היסוד ככלל לא שונה פורמלית על ידי הכנסת. הניסיונות להעניק בכירות פורמלית לכל חוקי היסוד, בעיקר על ידי קבלה של **חוק יסוד: החקיקה**, כשלו שוב ושוב (לאחרונה – בקריאה ראשונה בכנסת בקיץ 2000). למרות שמירת מעמדם הפורמלי של חוקי היסוד כחוקים רגילים, מקובלת היום בבית המשפט העליון התפיסה כי לכל חוקי היסוד מעמד עדיף לכאורה, על חוקים רגילים. לתפיסה זו אין כל אחיזה בחקיקה והיא מנוגדת לזו שהייתה מקובלת על שופטי בית המשפט העליון עד לעת האחרונה. לשון אחר: בית המשפט מיוזמתו הרחיב את סמכותו להפעיל ביקורת שיפוטית לבלי הכר, בלא שנתמך בצעדו זה על ידי המחוקק.

התבטאות מרחיקת לכת של השופט אהרון ברק נכללה בפסק הדין שנכתב בעתירה של תנועת לא"ר נגד י"ר הכנסת בעניין הגדלת יחידת המימון והחלתה באופן רטרואקטיבי. ברק טען בפסק הדין שכתב כי במקרים יוצאי דופן יש בסמכותו של בית המשפט העליון לבטל חוקים (אף בהעדר סתירה עם נושא חקיקה עדיף) אם הם נוגדים את "עקרונות היסוד" של השיטה. מאחר שעקרונות יסוד אלה אינם מעוגנים בישראל בחוקה מסודרת, קבלת פסיקה זו הייתה מתירה לבית המשפט לקבוע את תוכנה של "הנורמה הבסיסית", העומדת בראש פירמידת הנורמות, כראות עיניו. אין תמה אפוא כי טענתו של ברק התקבלה בביקורת על ידי שני השופטים האחרים בהרכב. גם בחוגי האקדמיה התקבלה הטענה בביקורת (ר' אנגלרד, תשנ"א). אפס, ביקורת זו לא החזיקה מעמד זמן רב. זאת, הן בשל שינוי עמדתם ודעתם של מבקרים אחדים (ביניהם אנשי אקדמיה שצורפו לבית המשפט העליון), והן עקב שיתוף הפעולה של הכנסת בהרחבת סמכותו של בית המשפט בהיקף שספק אם יש לו אח ורע במדינה כלשהי.

עם קבלת חוקי יסוד חדשים בשנת 1992, ועוד יותר מכך עם תיקונם בשנת 1994, עברה ישראל באופן רשמי ממציאיות של ביקורת שיפוטית מהמצומצמות בעולם למצב הקיצוני ההפוך. שינוי זה התקבל אמנם על ידי המחוקק, אך יש רגילים לסברה שרובם המכריע של חברי הכנסת לא היו מודע כלל למהותם האמיתית של חוקי היסוד החדשים. זאת ועוד, בית המשפט נטל חלק מכריע במהלך בהפעילו לחץ ישיר ועקיף על המחוקק.

בחודש מרץ 1992 קיבלה הכנסת שלושה חוקי יסוד חדשים: **חוק יסוד: הממשלה** (שהחליף את חוק יסוד: הממשלה הישן מ-1968), **חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו ו - חוק יסוד: חופש העיסוק**. שלושת החוקים הללו מותרים מחוקים רגילים משני היבטים שנכללו בהם: אפשרות שינויים אך ורק על ידי רוב מיוחס (של 61 חברי כנסת) ו/או הכללת 'פיסקת הגבלה' הקובעת שחוקים אחרים אינם יכולים לסתור את חוק היסוד הרלבנטי אלא בתנאים מיוחדים.

חוק יסוד: הממשלה החדש, הידוע גם בכינויו "חוק הבחירה הישירה", נהנה מעמדה עדיפה בשל הסיבה הראשונה. סעיף 56(א) של החוק קובע:

"אין לשנות חוק יסוד זה אלא ברוב חברי הכנסת; ואולם הוראה הקובעת כי החלטת הכנסת תתקבל ברוב של מספר נקוב של חברי הכנסת, לא תשונה אלא באותו מספר לפחות של חברי הכנסת; הרוב הדרוש לפי סעיף קטן זה יהא דרוש להחלטות מליאת הכנסת בקריאה הראשונה, בקריאה השנייה ובקריאה השלישית; "שינוי" לעניין סעיף זה – בין מפורש ובין משתמע".

יש לציין בהקשר זה שסעיף 27 עוסק בהחלטת חברי כנסת האמורה להתקבל ברוב של שמונים חברי כנסת לפחות. רעיון שהועלה לשינוי סעיף אחר (סעיף 19) נתקל בחוות דעת של היועץ המשפטי לממשלה (אליקים רובינשטיין) לפיה הרוב הדרוש לשינוי סעיף 19, הוא של שמונים חברי כנסת, מאחר שיש בו משום "שינוי משתמע" של סעיף 27 כמצוין בסעיף 56 (א). שריון זה של החוק הוא אם כן מפליג ביותר ועלול למוטט את ההסדר הדמוקרטי בישראל בגלל תוכנו הבעייתי של החוק, בו נעסוק בהמשך. יתר על כן, **חוק יסוד: הממשלה** התקבל בלא שנתמך על ידי רוב מיוחד, אולם בית המשפט אישר את שריונו. רוצה לומר: על פי התפיסה שהפעילה הכנסת ושאושרה על ידי בית המשפט, רוב כלשהו בהצבעה יכול לשריין כל חוק בכל רוב מיוחס (לרבות רוב של מאה ועשרים חברי כנסת). זוהי תפיסה מוזרה ביותר שאין הדעת סובלת. מוזרות החלטה זו בולטת עוד יותר על רקע העובדה שסעיפים מרכזיים בחוק הנידון (סעיף 3(ג) וסעיף 3(ד)) התקבלו ברגע האחרון כהסתייגות, והם עומדים בסתירה ברורה לא רק לרוח החוק אלא גם למגמה הנובעת מסעיפים רבים אחרים בו.

חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו ניתן לשינוי ברוב רגיל, אך הוא כולל פסקת הגבלה הכלולה בסעיף 8:

"אין פוגעים בזכויות שלפי חוק יסוד זה אלא בחוק ההולם את ערכיה של מדינת ישראל, שנועד לתכלית ראויה, ובמידה שאינה עולה על הנדרש, או לפי חוק כאמור מכוח הסמכה מפורשת בו".

חוק יסוד: חופש העיסוק, הוא, למרבה הפלא, החוק הבכיר ביותר מהבחינה הפורמלית בחוקיה של מדינת ישראל. זאת מאחר ששריין הן בפסקת הגבלה זהה לפסקת הגבלה הנזכרת לעיל (סעיף 4), והן בשל נוקשותו שהובטחה בסעיף 7:

"אין לשנות חוק יסוד זה אלא בחוק יסוד שנתקבל ברוב של חברי הכנסת".

גם חוק היסוד הזה לא נתקבל ברוב של חברי הכנסת.

בשנת 1994 שונו **חוק יסוד: חופש העיסוק וחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו**. השינוי העיקרי בשני החוקים בא לידי ביטוי בסעיף הראשון של שני החוקים (הזהה בשניהם):

"זכויות היסוד של האדם בישראל מושתתות על ההכרה בערך האדם, בקדושת חייו ובהיותו בן-חורין, והן יכובדו ברוח העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל".

נשיא בית המשפט העליון הפעיל את כל כובד משקלו בעד תיקון זה. ראש הממשלה דאז, יצחק רבין התנגד לו בחריפות, כינס את חברי סיעתו לפני ההצבעה הקריטית על שינוי החוק ומשנוכח שתקוותו לעצור את תהליך החקיקה חסרת סיכוי, כינה את חברי הסיעה בשם "מטומטמים".

הכללת עקרונות הכרזת העצמאות בשני חוקי יסוד בכירים אלה עומדת בסתירה ברורה לנטייתו של בית המשפט שלא להתייחס להכרזת העצמאות כאל מסמך מחייב, בפסיקותיו המפורסמות ביותר בראשית המדינה. העקרונות הכלולים בהכרזה נאים, חגיגיים ויפים, אך כלל אינם מעשיים וקל להצביע על ניגודים ברורים ביניהם. ניתן ואף ראוי להשתמש בהם לצורכי פרשנות אך לא מעבר לכך. וזה דבר ההכרזה:

"... מדינת ישראל תהא פתוחה לעלייה יהודית ולקיבוץ גלויות, תשקוד על פיתוח הארץ לטובת כל תושביה, תהא מושתתת על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונו של נביאי ישראל, תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין, תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות, תשמור על המקומות הקדושים של כל הדתות, ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגילת האומות המאוחדות..."

מהי אפוא משמעותו של מבנה נאה זה שהתקבל על ידי (מיעוט) בכנסת, בעידודם של אנשי הזרם האקטיביסטי בבית המשפט העליון?

מאחר שכמעט כל חוק פוגע באופן ישיר או במשתמע בחופש העיסוק, או בזכויות המוגנות על ידי **חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו**; מאחר שפגיעה בזכויות מותרת בהתאם לתנאי פיסקת ההגבלה; מאחר שכל התנאים שמונה פיסקת ההגבלה ("ערכיה של מדינת ישראל", "תכלית ראויה", "מידה שאינה עולה על הנדרש") מנוסחים באופן עמום ביותר ומאחר שבית המשפט הוא המופקד על בחינת הניגודים בין החוקים לבין שני חוקי יסוד אלה, הרי שהחוקים הנידונים מבטאים רק שני רעיונות:

- (I) הצהרה כללית ועמומה ביותר על עיקרי יסוד הראויים למשטר נאור;
- (II) הענקת זכות בלתי מוגבלת לבית המשפט לביקורת שיפוטית.

בית המשפט היה מודע לביקורת אפשרית מסוג זה. משום כך, הוא טרח להבהיר בכמה פסקי דין שהתקבלו בשנים האחרונות, מה הם הכללים לפיהם על בית המשפט לפרש את הזכות המפליגה שנפלה לידי. יתר על כן, רק בשני מקרים - שוליים למדי - עשה עד כה בית המשפט שימוש בסמכותו. למגמה זו יש כמובן, ערך מחייב כשמדובר בפסיקה של בתי המשפט הנמוכים. ברם, כפי שהוכיחו חסידי הרפורמה עצמם, הלכה שקבע בית המשפט העליון אינה מחייבת אותו עצמו ובודאי שלא את הרכביו העתידיים. כפי שנוכחנו, הוכיח בית המשפט העליון בשנים האחרונות חופש מוחלט זה, העומד לרשותו, בסדרת פסיקות העומדת בניגוד בולט להלכות שנקבעו על ידי הרכביו הקודמים.

מחוקקת ומבצעת: עוז לתשובה בטרם פורענות

שינוי מפורסם עוד יותר במישור החוקתי הוא אימוץ רעיון הבחירה הישירה של ראש הממשלה על ידי **חוק יסוד: הממשלה** בשנת 1992, והפעלתו בבחירות 1996 ו-1999. הדברים שניתן לשאת בגנות חוק זה נאמרו עוד בטרם הפעלתו. רובם של הדברים שיובאו להלן לקוחים מתוך מסמכים שנכתבו בטרם הופעל החוק.

ערב פסח תשנ"ה, פנתה התנועה לאיכות השלטון לגורמים שונים בבקשה לחוות דעתם על ההסדר החדש בטרם יופעל בבחירות לכנסת הארבע עשרה. התשובה (שנכתבה על ידי הח"מ בהסתמך על ניתוחים שנעשו עם חנה דיסקין) פורסמה על ידי התנועה לאיכות השלטון, שמנהיגיה היו קודם לכן בין תומכי הרפורמה המובהקים, תחת הכותרת "עוז לתשובה בטרם פורענות". היא מובאת להלן במלואה.

'חוק יסוד: הממשלה בנוסחו החדש מ-1992 מהווה את האסון החוקתי והממשלי הכבד ביותר שהכה בישראל מאז הקמת המדינה. למרות המחשבה הרבה שהושקעה בחקיקה התוצאה הסופית הוגדרה, בצדק (ודווקא על-ידי חבר כנסת שהצביע בעד קבלת החוק) כ"מפלצתית". ההסבר, שנתן אותו ח"כ [הכוונה ליוסי ביילין - א"ד] ורבים אחרים, שהצביעו כמוהו היה שהחוק התקבל מחוסר ברירה ומהכרח להיענות ללחצים פופוליסטיים, שלובו בעזרת קמפיין יקר ואגרסיבי, ובשל אימת הבחירות המתקרבות לכנסת השלוש עשרה. מצב עניינים זה הוליד את השאיפה לקבל 'בכל מחיר' חוק, שבמרכזו בחירה ישירה של ראש הממשלה. אני קובע את הדברים הללו בכאב, שכן הייתה לי הזכות לעמוד על יד עריסת החוק ורעיונות מרכזיים הנכללים בו הועלו, במישרין ובעקיפין, על ידי.

למרות קביעתו של מונטסקייה ב"רוח החוקים" על הצורך בהפרדת רשויות, הרי למעשה רק במשטר האמריקאי הוגשם הרעיון באורח קפדני למשך תקופה ארוכה. רובם המכריע של המשטרים הדמוקרטיים היציבים פועלים במשטר פרלמנטרי שבו כפופה הרשות המבצעת והעומד בראשה לאמון הפרלמנט. במשטרים פרלמנטריים אין בוחרים את הרשות המבצעת או את העומד בראשה באורח רשמי בבחירות כלליות. לנשיא הנבחר במשטרים

הפרלמנטריים בבחירות כלליות לנשיאות יש, לעתים, סמכויות החורגות מעט מאלו הנתונות ל'מונרך קונסטיטוציוני' למשל. אולם, יש לזכור כי ביסודו של דבר ממונים אלה העומדים בראש הרשות המבצעת (בדרך כלל ראשי ממשלה) באופן רשמי, במישרין או בעקיפין, על ידי הפרלמנט והם תלויים בראש ובראשונה, באמונה של הרשות המחוקקת.

כמעט כל הניסיונות לחקות את המודל האמריקאי או להגשים את עקרון הפרדת הרשויות באמצעות בחירה ישירה של ראש הרשות המבצעת נכשלו והביאו, במקרים או במאחר, להתמוטטותו של המשטר הדמוקרטי. אחת הסיבות להתמוטטות כזו, המוזכרת לעתים קרובות, נובעת מריכוז יתר של סמכויות בידי העומד בראש הרשות המבצעת. אולם, הסיבה המרכזית להתמוטטותם של משטרים נשיאותיים (לדוגמה, כמעט כל דמוקרטיות העבר באמריקה הלטינית) הייתה ההתנגשות המובנית בין הרשות המבצעת לבין הרשות המחוקקת. גם עתה, זמן כה קצר לאחר תחילתו של גל הדמוקרטיזציה השלישי, אנו עדים לרעיונות של משטרים דמוקרטיים חדשים במדינות קומוניסטיות לשעבר ובאמריקה הלטינית, בשל ניסיון הנפל שלהם להגשים רעיונות מונטסקייה, רעיונות מאדיסוניניים והמחלוקות בין הרשות המחוקקת למבצעת.

כשהרשות המבצעת משותקת על-ידי פרלמנט 'עיון', היא יכולה להתעלם ממנו או אף לפזרו. כניעה לפרלמנט עיון תוליד את שיתוק הרשות המבצעת עד כדי סכנת אנרכיה. תהא תגובת הרשויות לעיונותן ההדדית אשר תהא, מצב עניינים ממושך מעין זה מבטיח את קריסת המשטר. בנסיבות כאלה אנו עדים במקרים רבים לתפיסת המושכות על-ידי מי שאינם ראויים או מוסמכים לכך כגון צבא המדינה. לא פעם מתערבים גורמים לא חוקיים אלה בניגוד לרצונם. זאת, באין חלופה חוקית ממשית למסגרת המכילה אלמנטים של הריסה עצמית ושדוגמתה הועילה הכנסת לקבל בנסיבות שתוארו לעיל.

חשוב לזכור שהתנגשות בין הרשות המבצעת לבין זו המחוקקת איננה בבחינת סיבה יחידה למפלתם של משטרים דמוקרטיים. אך ללא ספק, זוהי סיבה שכיחה למדי, כפי שמוכיחות דוגמאות רבות לא רק באמריקה הלטינית אלא גם באירופה (בתקופה שבין שתי מלחמות העולם) ובמדינות הפוסט-קומוניסטיות כיום. תרופה הכרחית (אך לא מספקת) למחלה נפוצה ואנושה זו היא ההכרח להימנע מבחירה ישירה של העומדים בראש הרשות המבצעת. די אם נציין בהקשר הנוכחי, כי התלות הסטטיסטית בין קריסת דמוקרטיות לבחירה ישירה של ראש הרשות המבצעת חזקה בהרבה מזו שבין עישון כבד לתחלואה בסרטן ריאות. עיון מסודר בהיסטוריה המשברים של משטרים דמוקרטיים מעלה כי סיכויי הישרדותה של דמוקרטיה פרלמנטרית גדולים פי עשרים ויותר מסיכוייה של דמוקרטיה שאינה כזאת. מדהים שאנשים דוגמת

וולטר, בג'הוט וסימון בוליבר היו מודעים לכך עוד בטרם נצבר הניסיון ההיסטורי.

רבים מזכירים את צרפת של הרפובליקה החמישית כדוגמה מוצלחת שנייה, בצד ארצות הברית, לכוח הישרדותו של משטר נשיאותי או 'חצי-נשיאותי'. זוהי דוגמה לקויה שאינה קשורה כלל לתרחיש הישראלי. פעמיים מאז 1958 נקלע המשטר הצרפתי להתנגשויות בין הרשויות כתוצאה מרוב עוין ימני לנשיא, איש השמאל פרנסואה מיטראן. בשני המקרים התאפשר ה'קוהביטסיון' המפורסם בזכות 'הרמת הידיים' של מיטראן. הוא מינה את ז'אק שיראק ואת אדוארד באלאדור לראשי ממשלה מהימין, שנהנו מרוב בפרלמנט [מאז נכתבו שורות אלו היינו עדים גם למצב הפוך של ממשלה שמאלית הפועלת לצד נשיא ימני – א"ד]. לשון אחר, האיש החזק ברשות המבצעת היה תמיד זה שהיה זוכה לאמון הפרלמנט לו התקיים משטר פרלמנטרי. כל עוד היה לנשיא רוב פרלמנטרי, הוא תפס את התפקיד המוביל. אך מרגע שאיבד את הרוב עברה ההובלה לראש ממשלה 'כעין פרלמנטרי', והנשיא החזיק בידיו בפועל רק תפקידים ששמרו, כביכול, על כבודו. **חוק יסוד: הממשלה** מ-1992 אינו מאפשר התנהגות פשרנית כזו אפילו לראש ממשלה נבחר שהיה רוצה בכך. על פי חוק מפלצתי זה אין בידי ראש הממשלה הנבחר ישירות כל אפשרות שהיא להיכנע ל'כנסת לעומתית'.

התיקונים המוצעים לחוק אינם קשורים כלל לעניין מרכזי זה, אף שהם עשויים לדחות מעט את ההתנגשות גם כאשר זו מאיימת.

הדוגמה האמריקאית מורכבת ומסובכת מכדי שנטפל בה ברצינות במסגרת זו. הצלחתה נובעת מנסיבות היסטוריות ותרבותיות ייחודיות. עם זאת, יש לזכור כי מדובר גם כאן בהצלחה מוגבלת למדי. נראה כי דווקא נשיא ארצות הברית, מי שעומד בראש המעצמה הדמוקרטית המובילה בעולם ומי שנבחר על-ידי ציבור הבוחרים הגדול ביותר האפשרי בעולם הדמוקרטי-מערבי-ליברלי, הוא במעמדו, ראש הרשות המבצעת החלש ביותר לעומת גורמי ממשל פנימיים אחרים. דבר זה מתבטא, למשל, בשיעור הצלחתו הנמוך בענייני חקיקה. זוהי תופעה 'אכסיומטית', שמקרה קלינטון רק מבליט אותה עוד יותר. על מגבלות הנשיא בקביעת מדיניות בתחום הצבאי למשל, כבר ניגרו מילים כמיס. מקרה לינקולן, שאינו רלבנטי כבר לימינו, מוכיח אף הוא את בעיית 'איזון היתר' בין הרשויות לבין המשטר הפדרלי למדינות.

הבה נזכור שמלחמת האזרחים נסבה על שאלות אלו יותר משנסבה על שאלת העבדות. כיצד נתפס בעיני האמריקאים מעמדו של הנשיא לאחר רצח לינקולן? דוגמה מוחצת אחת מספק וודרו ווילסון, פרופסור למדע המדינה, שכינה את הממשל האמריקאי בשם 'ממשל הקונגרס' בספר בשם זה, שפורסם

לפני מאה ועשר שנים. כידוע, מוכיח סוף שלטונו של וילסון כנשיא את חולשתו המופלגת של ראש הרשות המבצעת האמריקאית.

לזכותם של ארבעת יוזמי החוק, דוד ליבאי, אוריאל לין, יואש צידון ואמנון רובינשטיין, יש לומר כי היו מודעים לחלק מהבעיות הנזכרות לעיל. הם ניסו להגיע לפתרון של בחירה ישירה אגב התמודדות אמיצה בבעיות ההתנגשות בין הרשויות נוסף על בעיות רבות אחרות. ניסיונם, למרבה הצער, נכשל. המעקב אחר גלגולי החקיקה מזכיר פעלולים של להטוטן המנסה לשמור מספר רב מדי של כדורים מרחפים בחלל האוויר. כך למשל, הוליד הצורך לפתור את בעיית ממלא מקומו של ראש הממשלה הנבחר את פתרון 'הבחירות המיוחדות', בהן נבחר אך ורק ראש ממשלה בלא שהכנסת תועמד גם היא לבחירה בה בעת. לכאורה זהו שינוי של מה בכך, אך למעשה פרץ פתרון זה את סוללת הביטחון דמות 'מאזן האימה' שהייתה אמורה לשגר את שתי הרשויות אל הריבון, העם, כל אימת שנוצרת התנגשות ביניהן. לשון אחר: תיקונה של רעה קטנה הוליד רעה גדולה שבעתיים [יש לזכור כי דברים אלה נכתבו כמעט חמש שנים בטרם הבחירות המיוחדות של שנת 2001 – א"ד].

קל להצביע על ליקויים רבים נוספים בחוק. חלק מהליקויים הללו נוגע לנושאים מרכזיים דוגמת טכניקת הבחירה, מכלול הסנקציות ההדדי שיכולות הרשות המחוקקת והמבצעת להפעיל זו כנגד זו, ומרקם האיזונים בין שתי רשויות אלו לגורמי ממשל מרכזיים אחרים. ישראל עוברת בימים אלה בלאו הכי שינויים קיצוניים הנוגעים, בין השאר, למעמדה של הרשות השופטת, לאופיין של המפלגות, למעמד נשיא המדינה ולקשר שבין בוחרים לנבחרים. על כך הוסיף החוק סדרת מהפכי-אגב-אורחא. חלק ממהפכים צדדיים אלה עתיד להוביל את המערכת להתפתחויות המנוגדות בתכלית לאלה שהדריכו את יוזמי החוק מלכתחילה. כך למשל, **לא קשה להוכיח שמעמדן הפוליטי והאלקטורלי של המפלגות הדתיות יגדל בעקבות חוק הבחירה**. מקצת מליקויי החוק באו לאוויר העולם במהלך קריאתו השנייה, בשעה שהתקבלו הסתייגויות לנוסח החוק כפי שהציע הרוב בוועדת חוקה, חוק ומשפט. ברם, תיקון שני ליקויים אלה, כפי שחוזר ומנסה ליזום אז שר המשפטים (דוד ליבאי) דומה למתן אספירין למעשן כבד שגידולים טרום סרטניים כבר פשטו בריאותו.

יש מי שיטען כי **חוק יסוד: הממשלה** בא לענות על בעיות קשות במערכת הדמוקרטית הישראלית. בעיות אלו באו לידי ביטוי מכוער במשבר הממשלתי של מרץ-יוני 1990. אין זה מקרה שהצעות החוק לבחירה ישירה התקבלו בקריאה טרומית ארבעה ימים בלבד אחרי המקרה היחיד בו נפלה ממשלה בישראל בהצבעת אי אמון. אך חשוב לזכור, כי משבר זה היה נמנע לו הופעלו

תיקונים פשוטים ובטוחים בהרבה. תיקונים אלה, שהיו משאירים את המשטר הפרלמנטרי 'הנורמלי' על כנו, הוצעו בכנסת ומחוצה לה כבר בקיץ 1989.

הצעה אחת, פשוטה לאין שיעור מהחוק המסורבל והמסוכן שקיבלה הכנסת, הייתה הנהגתה של הצבעת אי אמון 'קונסטרוקטיבית'. זאת, במקום הצבעת אי האמון המקובלת כפי שהוגדרה על-ידי חוק המעבר, תש"ט 1949- ועל-ידי חוק יסוד: הממשלה הקודם, בנוסחו מ-1968. על פי הצעה זו לא היה ניתן להפיל ממשלה מבלי לקבל בד בבד החלטה על כינון ממשלה אחרת או על הקדמת הבחירות. מציעי הצעה זו היו בבחינת חכמים הרואים את הנולד. לו התקבלה ההצעה, היו נחסכות מאתנו התופעות המבישות של משבר מרץ-יוני 1990 ['התרגיל המסריח' – א"ד].

הצעה אחרת [של הח"מ ששולבה בהצעה הנזכרת לעיל של אחרים – א"ד], הייתה למנות לראש ממשלה את ראש הסיעה הגדולה בבית, מיד לאחר הבחירות לכנסת. מינוי אוטומטי זה (שניתן להתנותו, למשל, במספר מינימלי של מושבים בהם זכתה הסיעה הגדולה) היה מצמצם במידה ניכרת את יכולת הסחיתה של חברי כנסת בודדים וסיעות ננס ממרכיב הממשלה. כמו כן, היה שינוי זה מותיר את סדרי הממשל העיקריים על כנם, שכן עדיין ניתן היה להביע אי אמון (קונסטרוקטיבי) בראש הממשלה במקרים בהם היה קיים רוב ברור התומך בהרכב ממשלתי ובראש ממשלה אחרים.

הצרוף של 'אי אמון-קונסטרוקטיבי' ו'מינוי אוטומטי' הוגש לכנסת כהצעת חוק פרטית מטעם קבוצת חברי כנסת של מפלגת העבודה והליכוד. בין המציעים היו לפחות שניים המכהנים כשרים בממשלה הנוכחית [הכוונה לממשלת רבין – א"ד]. גם בליכוד היה הלך רוח דומה. יותר מ-70% מחברי מרכז הליכוד הצביעו נגד הנהגת בחירה ישירה חודשים ספורים לפני ההכרעה בעניין זה בכנסת. הצעה זו ירדה מסדר היום כתוצאה מהתנגדותן העזה של הסיעות הקטנות שהבינו כי קבלתה לא רק שתצמצם את יכולת המיקוח שלהן אלא אף תגביר, במידה ניכרת, את כוח המשיכה האלקטורלי של שתי הסיעות הגדולות.

יש להדגיש כי ניתן היה בנקל למנוע פגיעה אלקטורלית כזו באמצעות שינויים מזעריים בהצעת החוק. ניתן היה לקבוע למשל, כי המינוי האוטומטי יחול על ראש הסיעה הגדולה **בגוש** הרשימות הגדול יותר, ואת התקשרות המפלגות ביניהן בגוש ניתן היה לכרוך, למשל, במתן אפשרות לערוך הסכם עודפים רב-מפלגתי. מובן מאליו שכל הסיכונים הכרוכים **בחוק יסוד: הממשלה** החדש היו נמנעים לו התקבלה הצעה זו. אך מולה עמדו כאמור, השיקולים הפופוליסטיים, אימת הבחירות המתקרבות והנטו של המפלגות הקטנות (המוטעה אף מבחינתן). על כל אלה יש להוסיף את האינטרס האישי של

מנהיגים דוגמת יצחק רבין, בנימין נתניהו, שמעון פרס, ואהוד ברק, שתאם את רעיון הבחירה הישירה).

אנו ניצבים עתה ברגע של אמת [הדברים נכתבו כאמור עוד לפני הפעלת השיטה אך הם יפים גם כיום – א"ד], אך עדיין קיימת האפשרות לשינוי. ניצבות בפנינו כמה חלופות. הגרועות שבהן: הפעלת החוק בנוסחו הקיים כבר בבחירות לכנסת הארבע עשרה או הפעלתו אגב תיקון מינימלי, ברוח המוצעת על-ידי שר המשפטים. בחירה באחת משתי חלופות אלו לא תביא, בהכרח, לאסון מיידי. אך במוקדם או במאוחר, יתממש תרחיש שיהיה בו כדי למוטט את המערכת. משום כך, חובה לנקוט בדרך אמיצה הרבה יותר. בנסיבות שנוצרו דומה כי הפתרון האופטימלי הוא ביטול הבחירה הישירה והפעלה (ולו ניסיונית) של הרפורמות החלופיות שתוארו לעיל. הצעה אפשרית אחרת היא השבת המצב לקדמותו (או דחיית הפעלתו של **חוק יסוד: הממשלה** החדש) כך שיתאפשר דיון מעמיק מחודש בנושא בכנסת הבא.

רעה חולה אחרת הקשורה להסדר החדש היא תרומתו לפיצול מפת המפלגות. אם בעבר נהוג היה לתלות את ריבוי המפלגות לא באופייה של המערכת הפוליטית והחברתית בישראל אלא בשיטת הבחירות היחסית ובאחוז החסימה הנמוך, הרי שכיום הוטל האשם על הבחירה הישירה. למעשה, פיצול המפה המפלגתית אינו מביא בהכרח לתוצאות כה חמורות. בניגוד לטענה שכיחה בספרות המקצועית, דמוקרטיה יציבות יותר נוטות להיות דווקא בעלות מספר מפלגות גדול יותר. קיימות, כמובן, דוגמאות מנוגדות כגון הווימארית מזה והאמריקאית מזה. ברור, עם זאת שהאטומיזציה של המערכת הפוליטית מהווה סכנה של ממש. תומכי החוק טוענים היום (דוגמת נביאים רבים אחרים של 'חכמה בדיעבד') כי חזו סכנה זו וכי הציעו למונעה על ידי שימוש באמצעים כמו העלאת אחוז החסימה. ברם, דווקא פתרון מסוג זה היה עלול להחמיר את הבעיה משום שהיה מאלץ קבוצות מגזריות לשתף פעולה ביניהן וכתוצאה להגביר את כוחן עוד יותר. זאת ועוד, כאשר הוטחה טענת הפיצול בפני מחייבי החוק הם הכחישוה בכל תוקף. במודעה שפרסמו תומכי החוק ערב קבלתו (ראה, למשל, *ידיעות אחרונות*, 8.11.1991, עמ' 21) הם טענו את הדברים הבאים:

"האם בחירה ישירה תביא לפיצול יתר בכנסת? **להיפך** [הדגשה שלי – א"ד]. כיום מתבקש האזרח להצביע רק עבור המפלגה המועדפת על-ידו. הוא עושה זאת על-פי מידת הזדהותו האישית עם אחת מן הרשימות. ההחלטה על ההצבעה היא רק אחת. מחר יצטרך המצביע להחליט את מי הוא רוצה כראש הממשלה. מרגע זה הוא יצטרך לחשוב על כושר תפקודו של ראש הממשלה והוא ירצה לחזקו. הבחירות לראשי הערים הוכיחו כי בדרך כלל כאשר אישיות זו או אחרת זוכה בבחירות לרוב גדול היא סוחפת עימה גם את מפלגתה [טענה זו היא עובדתית חסרת שחר – א"ד]. מאידך, בחירתו של האזרח במפלגה קטנה תוכל להימשך".

האם אפשר היה לחזות מראש את השיסוע בכנסת? רבים טוענים כיום שחזו זאת, אך רק מסמך אחד הסתכן בניבוי בטרם עת. וכך כותבים א' דיסקין וח' דיסקין (1991, עמ' 11) תחת הכותרת "עוצמתן הצפויה של קבוצות מיעוט" (הדברים מובאים במלואם):

"תוצאה בעלת סבירות גבוהה של הרפורמה המוצעת היא פיצול ההצבעה. קרוב לודאי שמצביעים רבים לא יצביעו בבחירות לכנסת עבור רשימת המועמדים שבראשה עומד המועמד הנתמך על ידם בבחירות לראשות הממשלה. תוצאה זו ידועה לנו הן מנתונים מדגמיים בישראל והן מתקדימים דומים במדינות אחרות.

פיצול ההצבעה עשוי לגבור ולבוא לכלל ביטוי כבר בסיבוב ההצבעה הראשון בשל תנאי המועמדות הקשים יחסית. קל וחומר, שלא יהיה דמיון בין התפלגות הקולות בבחירות לכנסת לבין התפלגות הקולות בסיבוב השני של בחירת ראש הממשלה (אם ייווצר צורך בסיבוב כזה).

קשה לשער פיצול הצבעה בתנאים של מדינה כלשהי, ובודאי כך בישראל, שלא יביא להגדלת ייצוגן האלקטורלי של קבוצות מיעוט בכנסת. גם אם ייבחר ראש ממשלה שהוא מועמד אחת משתי המפלגות הגדולות, הרי שסביר מאד כי ייצוגן של שתי סיעות אלה בכנסת יקטן (ככל הנראה במידה ניכרת) לעומת בחירות לכנסת במצב החוקתי הקיים. הרווח האלקטורלי של מפלגות קטנות שונות לא יהיה זהה. ידוע לנו ממחקרים רבים בארץ ובעולם שפיצול ההצבעה כרוך בגורמים אחרים ולפי כל הנתונים שבידינו גם הפגיעה במפלגות הגדולות לא תהיה שווה. למרבה האירוניה יתכן שדווקא אלה הנוטים לתמוך בחוק באדיקות רבה יותר הם שיהיו בסופו של דבר נפגעי העיקריים.

השילוב בין פיצול ההצבעה (והגדלת ייצוגן של הסיעות הקטנות) לבין הביטחונות הרבים שהציב המחוקק להגברת סמכותה ועוצמתה של הכנסת עלולים ליצור 'מצבי סחטנות' שהם חמורים מאלה הקיימים במצב החוקתי הנוכחי. אין ספק שזו לא הייתה כוונת המחוקק.

מי שרצה להשיג את הקטנת עוצמתן של המפלגות הקטנות, בפרט כשמפלגות אלו תופסות את ציר המערכת [הכוונה בעיקר למפלגות החרדיות – א"ד], נמצא מחזק את ייצוגן האלקטורלי. קל לדמיין מצבים שבהם תגבר תלותו של ראש הממשלה גם במפלגות קטנות שאינן מצויות במרכז המפה. שוב נמצאנו למדים כי אפשר שהחוק במתכונתו הנוכחית דווקא יגביר את תלותו של ראש הממשלה בפרלמנט ובמפלגות הקטנות, למרות שנבחר ישירות על ידי העם. תגובת ראש ממשלה הנקלע למצב כזה והיודע שתמיכת רוב העם מובטחת לו, עלולה להיות לא רק מנוגדת להסדר החוקתי המחייב (ואין אנו מתכוונים בהכרח לדוגמאות של הרפובליקה החמישית בצרפת) אלא אף הרת אסון. אין זה מן הנמנע שבנסיבות כאלה תקלע גם הרשות השופטת לעין הסערה".

תשע שנים לאחר שנכתבו הדברים הללו ולאחר שתי מערכות בחירות בהן הופעלה השיטה החדשה, דומה שכל מילה ומילה מן האמור רק קנתה לה משנה תוקף.

במודעת תמיכה שפורסמה ערב קבלת החוק (דיעות אחרונות, 8.11.1991, עמ' 21) הבליתו שושביניו את "יתרונות החוק למדינה ולאזרח" בקטע ממוסגר הפותח במילים הבאות:

"לממשלה תוענך יציבות וכושר פעולה ממועד בחירות אחד עד למועד הבחירות הבא. הממשלה לא תהיה נתונה כל הזמן תחת איום בלתי פוסק על עצם קיומה. יחדלו החתירות המתמידות והניסיונות להכשלת הממשלה..."

קשה לטעון שזו אכן הייתה תוצאת החקיקה. קל יותר לטעון שמעולם לא הייתה תקופה בה סבלה הממשלה ממשברים תכופים יותר מאלה להם היינו עדים מאז 1996.

מהו אם כן 'הבריח' המונע את התמוטטות המערכת? דומה שביריח זה נשען כולו על האמור בסעיף 19 של חוק היסוד:

"(א) הכנסת רשאית, ברוב של חבריה, להביע אי אמון לראש הממשלה.

(ב) הבעת אי אמון של הכנסת לראש הממשלה, יראוה כהחלטת הכנסת על התפזרותה לפני גמר תקופת כהונתה".

זהו 'מאזן האימה' המפורסם המונע מן הכנסת פגיעה חמורה מדי בראש הממשלה. הרעיון העומד מאחורי סעיף זה כפול. ראשית, במקרה של התנגשות בין שתי רשויות שנבחרו ישירות, יש להביא את ההכרעה בפני הריבון, הוא העם. שנית, גם חברי כנסת החולקים על ראש הממשלה לא ימהרו לפטרו אם הדבר יביא גם להפסקת כהונתם. פעולתו של 'הבריח' חזקה במיוחד בתקופות הראשונות של כהונת הכנסת. ניתן, כמובן, לסלק את 'הבריח' באמצעות שינוי מוקדם של החוק על ידי אותו רוב המעוניין בהדחת ראש הממשלה (זהו הרקע לדרישת רוב גדול עוד יותר לביטול הסעיף, על פי חוות הדעת של היועץ המשפטי לממשלה שהוזכרה לעיל). רעיון 'מאזן האימה' הוצע באורח בלעדי על ידי הח"מ, מתנגד מובהק לרעיון הבחירה הישירה, שביקש למנוע קריסה כללית של המערכת אם יופעל החוק. הרעיון הוצג הן בפני ועדת חוקה, חוק ומשפט של הכנסת, והן בשבע מתוך שמונה הישיבות הבלתי-פורמליות שקיימו ארבעת מציעי החוק בטרם אחדו את הצעותיהם. במקביל הוצעה גם אפשרות לקריאת בחירות ('כפולות') מוקדמות על ידי ראש הממשלה. אפשרות זו נכללה (אם כי בדרך מעוותת, המצריכה שיתוף פעולה של הנשיא) בסעיף 22 של החוק.

בקריאה השנייה של החוק התקבלה הסתייגות לסעיף 3. הסתייגות זו הוצעה על ידי אנשי המפד"ל שרצו מאד לצמצם את סמכותו של ראש הממשלה ולהגדיל את תלותו במפלגות השותפות בכוח לקואליציה. בניגוד להצעה המקורית שהתקבלה על ידי הרוב בוועדה, ולפיה הרכב השרים שמציג ראש הממשלה אינו זקוק לתמיכת הכנסת, קובעים הסעיפים הקטנים (ג) ו-(ד) את הדברים הבאים:

” (ג) השרים ימונו על-ידי ראש הממשלה; מינויים טעון אישור הכנסת.

(ד) דחתה הכנסת את הצעת ראש הממשלה בדבר הרכב הממשלה, רואים כאילו הביעה הכנסת אי אמון לראש הממשלה וההוראות סעיף 19 (ב) יחולו.”

סעיפים אלה מרוקנים מתוכנו את רעיון הבחירה הישירה. הקשיים בהם נתקלו בנימין נתניהו ואהוד ברק מיד לאחר בחירתם הוכיחו עובדה זו באופן ברור ביותר. בטרם הופעלה הבחירה הישירה נעשה מאמץ עילאי על ידי שר המשפטים דאז, דוד ליבאי, לביטול סעיפים קטנים אלה. ביטול זה לא יועיל, כמובן, לבעיות האחרות בהם דנו לעיל. בכל זאת, מוזרה מאד העובדה שמאמציו של ליבאי נשכחו עתה גם על ידי תומכי החוק, ואין מנסים לחזור עליהם. הייתכן ששכחה מופלאה זו נובעת מהעלייה בעוצמתן הפוליטית של המפלגות הקטנות?

מפת המפלגות: 1949-1999

מפלגות בישראל

תכונות מספר מייחדות את המערכת הפוליטית הישראלית ואת מפת המפלגות הישראלית לעומת המקובל במדינות דמוקרטיות מערביות אחרות. יש התולים במבנה מפת המפלגות את הרעות והחוליים מהם סבלה המערכת הישראלית. למעשה, ניתן לציין כמה מאפיינים מרכזיים בהם דומה ישראל מאד לרוב המדינות הדמוקרטיות היציבות.

בישראל, כמו ברוב המדינות הללו, נהוגה שיטת בחירות יחסית בעיקרה. הפרלמנט הישראלי, הכנסת, הוא הגוף הנבחר. עד 1996 היה המשטר במדינה פרלמנטרי מובהק. הפרלמנט היה מופקד על מינוי הממשלה וביכולתו היה לפטרה בהצבעת אי אמון. הצירוף של מחלוקות אידאולוגיות וחברתיות עם שיטת הבחירות הוליד, כמו ברוב מדינות המערב, מערכת רב-מפלגתית. עד היום לא זכתה מעולם מפלגה יחידה ברוב המושבים בכנסת ועל הממשלות היה להשען על קואליציות רב-מפלגתיות. במרבית המקרים הורכבה הקואליציה ממפלגות המרוחקות אידאולוגית רק במעט האחת מרעותה כשאת מבנה הקואליציה קבעה במידה רבה זהותה של 'מפלגת הציר', היא 'המפלגה החצינית' מבחינת התפלגות המושבים בפרלמנט.

מערכת המפלגות הישראלית אכן ניחנה מבחינות מסוימות בתכונות ייחודיות. נושאי המחלוקות בין המפלגות נבדלים, לעתים קרובות, מאלה המקובלים ברוב מדינות המערב. בין הנושאים הללו בולט בחשיבותו הויכוח בשאלות חוץ וביטחון. את שורשיהן של רוב המפלגות הישראליות ניתן למצוא בתנועות שנוסדו עשרות שנים לפני קום המדינה. חלק ממפלגות אלו נוסד בחוץ לארץ, בעיקר במזרח אירופה ובמרכזה ולרבות היו שלוחות ומרכזים בקהילות יהודיות בגולה. בשל התפתחותן של מרבית המפלגות תחת שלטון זה, שסיפק לאוכלוסייה שירותים מצומצמים יחסית, נטו חלקן למלא פונקציות ביצועיות וחברתיות, שאינן מעיסוקן של מפלגות פוליטיות ברוב המדינות הדמוקרטיות.

מה הם הארגונים הפוליטיים הכוללים בתוכם מפלגות? ההתייחסות למפלגות להלן היא לאותם גורמים פוליטיים שנבחרו לכנסת בבחירות. זאת, לאור ההגדרה הרואה במפלגות ארגונים המתחרים על תפיסת השלטון או על השתתפות בו. למעשה, לא הייתה למפלגות בישראל הגדרה פורמלית ומעמד פורמלי לפחות עד 1969. ההתמודדות בבחירות אז לא

הייתה בין מפלגות אלא בין "רשימות מועמדים". רשימות אלו רשאיות היו להגיש מפלגות שלהן לייצוג סיעתי בכנסת או אזרחים מן השורה. עם קבלת חוקי מימון המפלגות, תחילה כהוראת שעה בשנת 1969 ואחר כך, כהסדר קבע החל משנת 1973, התמסד מעמדן. למרות זאת, המימון וכך גם הקצאת זמן שידור ברדיו ובטלוויזיה בתקופת בחירות, לא הוענקו עדיין ל"מפלגות" אלא ל"סיעות בכנסת" ול"רשימות מועמדים". רק במרץ 1992, במקביל ל"מהפכה החוקתית" ולקבלת שלושה חוקי יסוד בעלי מעמד מיוחד, התקבל גם חוק המפלגות, התשנ"ב - 1992. חוק המפלגות קובע כי מפלגה היא "חבר בני אדם שהתאגדו כדי לקדם בדרך חוקית מטרות מדיניות או חברתיות ולהביא לייצוגם בכנסת על ידי נבחרים". כדי לזכות במעמד של מפלגה חייבת זו להירשם אצל רשם המפלגות ולקבל את אישורו (ניתן לערער על החלטת הרשם בפני בית המשפט העליון). חלק מהמפלגות שנרשם כחוק לא זכה מעולם לייצוג בכנסת, אליו לא יתייחס הדיון להלן. לעומת זאת, נתייחס למפלגות רבות שנעלמו מן הזירה בטרם נחקק חוק המפלגות.

ניתן להציג את המפלגות בכמה דרכים. אפשר, למשל, למיין אותן על פי עמדותיהן בשאלות מדיניות ואידאולוגיות שונות, על פי נטייתן לעמדות קיצוניות או מתונות, על פי גודלן, על פי מאפייני בוחריהן, על פי מאפייני נבחריהן ועל פי פעילותן הפוליטית במסגרות קואליציוניות ואחרות (ר' להלן דיון בחלק מסוגיות אלה). אולם, דומה שהציר הנוח ביותר לבחינת התפתחותה של מפת המפלגות הוא ציר הזמן.

בתת הפרק הראשון נתרכז בייצוגן של המפלגות בבחירות לאסיפה המכוננת - היא הכנסת הראשונה. הבחירות הראשונות קבעו את אופי המעבר מיישוב למדינה והשלכתו על המפלגות הפוליטיות. למפלגות שהיו פעילות בתקופת השלטון המנדטורי נוספו מפלגות חדשות, הממלאות תפקיד מרכזי בהווה הפוליטית הישראלית עד עצם היום הזה.

בתת הפרק השני נעסוק בתקופה שהחלה בבחירות לכנסת השנייה (1951) והסתיימה בבחירות לכנסת החמישית (1961). בתקופה זו ידעה ישראל עלייה המונית שהביאה לשינוי חסר תקדים בהרכבה הדמוגרפי גם בקנה מידה עולמי. למרות שינוי זה נותרה מפת המפלגות יציבה כאשר ניצני הערעור ניכרו רק עם התפרצותה של פרשת לבון בתקופת הכנסת הרביעית.

החל מן הבחירות לכנסת השישית (1965) החלו המפלגות בישראל לשנות את אופיין באורח משמעותי. מפת המפלגות עברה שינויים קיצוניים הן בבחירות 1965, הן בבחירות 1969 והן בבחירות 1973. לתקופת מעבר זו יוקדש תת הפרק השלישי.

תת הפרק הרביעי ידון בתקופת המאבק בין שני גושי המפלגות הגדולים. תחילת התקופה הזאת, בבחירות המהפך של 1977 וסופה במהפך החלקי ההפוך בבחירות לכנסת השלוש עשרה (1992).

החל מבחירות 1996 ניצבת ישראל בפני עידן חדש מבחינה חוקתית ופוליטית וכתוצאה מכך גם מבחינה מפלגתית. מספר המפלגות גדל לבלי הכר כשערב בחירות 1999 חלים פיצולים נוספים בהערכות המפלגתית. לתקופה זו יוקדש החלק המסכם של הפרק.

האסיפה המכוננת: 1949

מיום הקמת המדינה ועד לבחירות הראשונות שימשה 'מועצת המדינה הזמנית' כפרלמנט זמני. השם 'מועצת המדינה הזמנית' החליף את שמה הקודם של 'מועצת העם', שמנתה שלושים ושבעה חברים. הרכבו של פרלמנט זמני זה נקבע על סמך תוצאות בחירות 'אסיפת הנבחרים' הרביעית (1944) ועל סמך משא ומתן בין המפלגות, שהיו קיימות בשלהי התקופה המנדטורית. המיוחד בו היה צירופן של מפלגות שהיו מנותקות ממוסדות היישוב עד לערב הקמת המנדט. מפלגות המרכז, דוגמת מפא"י, הציונים הכלליים והמזרחי, היו מעונינות בהצטרפותן של המפלגות הקיצוניות להוויה הפוליטית מתוך תקווה להרחיב בכך את הקונסנסוס הדרוש ערב מאבק העצמאות. כך, נוספו למועצת המדינה הזמנית נציגים של התנועה הרוויזיוניסטית, המפלגה הקומוניסטית ואגודת ישראל. שלושים ושבעה חברי המועצה הם אלה שחתמו על הכרזת העצמאות והם שנסחו מסמכים מרכזיים דוגמת 'המנשר' ו'פקודת סדרי שלטון ומשפט, תש"ח - 1948'.

הבחירות הראשונות, שהתקיימו עם תום מלחמת העצמאות בינואר 1949, היו 'אסיפה המכוננת' ולא 'לכנסת'. הכוונה הייתה לאמץ חוקה, אך בחקיקתה הראשונה, 'חוק המעבר, תש"ט 1949-', הסבה האסיפה המכוננת את שמה ל'כנסת הראשונה'. כפי שצינו לעיל, החליטה הכנסת הראשונה ב-13 ביוני, 1950 שלא לקבל חוקה אלא לחקוק במקומה בהדרגה סדרה של 'חוקי יסוד'.

המפלגה המנצחת בבחירות הראשונות הייתה מפלגת פועלי ארץ ישראל - מפא"י, שזכתה בארבעים ושישה מושבים. לאלה יש להוסיף שני מושבים שקיבלה רשימת מיעוטים המקורבת למפא"י. תוצאה זו שיקפה את מעמדה של מפא"י לאורך זמן. זו הייתה מפלגה דומיננטית, גדולה בהרבה מכל המפלגות האחרות, אף שלא זכתה מעולם במרבית הקולות או במרבית המושבים. מפא"י שלטה במוסדות היישוב הוולונטריים כמעט מאז הקמתה (1930) כאיחוד בין 'אחדות העבודה' ('ההיסטורית') ו'הפועל הצעיר'.

מפ"ם (מפלגת הפועלים המאוחדת), השנייה בגודלה בבחירות הראשונות, ניצבה בהשקפותיה שמאלה ממפא"י. זו הייתה מפלגה חדשה שאיחדה בקרבה שלושה גורמים: אנשי 'סיעה ב' שפרשו ממפא"י (1944), 'השומר הצעיר', ו'פועלי ציון שמאל' (מפלגה שקמה כבר בשנת 1923 ושחברה תחילה ל'שומר הצעיר' (1944) ואחר כך ל'סיעה ב'). רבים ראו במפ"ם את המפלגה המקורבת ביותר לפלמ"ח, שהיה הכוח הסדיר המרכזי בסוף תקופת היישוב ובמלחמת העצמאות. קירבה זו הייתה, מן הסתם, אחת הסיבות לפופולריות היחסית של מפ"ם, שזכתה לייצוג של תשעה עשר מושבים.

המפלגה הקומוניסטית, שניצבה שמאלה ממפ"ם, עתידה הייתה לאמץ את השם מק"י (המפלגה הקומוניסטית הישראלית). זו זכתה בארבעה מושבים. מק"י נחשבה למפלגה 'מצורעת' ולא נחשבה מעולם כשותפה אפשרית לקואליציה ממשלתית. עם זאת, ראוי לציין את ההצלחה של כל מפלגות שמאל אלו בבחירות הראשונות. הן זכו במשותף בשבעים ואחד מושבים. מחנה-לא-מחנה זה היה בבחינת גוש חוסם שהבליט את עוצמתה הרבה של מפא"י כמפלגת ציר.

מחנה המפלגות הדתיות הורכב, עם הקמת המדינה, מארבע מפלגות. שתיים מהן היו מפלגות ציוניות והשתיים האחרות מפלגות בעלות שורשים 'חרדיים'. 'המזרחי', מפלגת האם הציונית דתית, הוקמה בשנת 1902. אגודת ישראל (אגו"י) קמה כאופוזיציה דתית אנטי-ציונית למזרחי בשנת 1912. בשנת 1922 פרשו 'הפועל המזרחי' ו'פועלי אגודת ישראל' (פאג"י) מתנועות האם שלהן.

בבחירות לאסיפה המכוננת רצו המפלגות הדתיות ברשימה דתית משותפת שכונתה 'החזית הדתית המאוחדת'. רשימה זו זכתה בשישה עשר מושבים. הייתה זו הפעם היחידה בה הצליחו כל המפלגות הדתיות להשתתף בבחירות במסגרת משותפת.

את האכזבה הגדולה ביותר בבחירות 1949, נחלו הציונים הכלליים. הללו ששלטו למעשה במוסדות היישוב עד לשנות השלושים והיו שותפיה הבכירים של מפא"י בהנהגתו מאוחר יותר, נאלצו להסתפק בשבעה מושבים בלבד. כוחם בלט במיוחד ביישובים הוותיקים של אנשי העלייה הראשונה.

ההצלחה המפתיעה ביותר בבחירות הראשונות נחלה מפלגה חדשה שהוקמה ביוני 1948 - 'תנועת החירות מיסודו של האצ"ל'. מיד לאחר הקמתה נקלעו מנהיגיה לעימות הקשה של הטבעת אניית האצ"ל אלטלנה. חירות זכתה בבחירות הראשונות לייצוג של ארבעה עשר חברי כנסת. הצלחה זו בלטה בעיקר נוכח כישלונה של המפלגה הרוויזיוניסטית, תנועת האם של האצ"ל. הרוויזיוניסטים, שתנועתם הוקמה על ידי זאב ז'בוטינסקי כבר בשנת 1925, לא הצליחו להשיג בבחירות הראשונות אף לא מושב אחד והיו עתידים להיבלע, עוד בטרם הבחירות לכנסת השנייה, בתנועת החירות. ניתן לראות את תנועת החירות כמייצגת את 'הימין הלאומי', בעוד שאת 'הימין הכלכלי-חברתי' ייצגו הציונים הכלליים.

את מחנה הימין המתון ביותר ייצגה מפלגה חדשה, שקמה כתוצאה מאיחוד בין אנשי 'ציונים כלליים א' (מנהיגות של עולי מרכז אירופה שהתארגנה במסגרת 'עלייה חדשה' ואנשי 'העובד הציוני'). אלה הקימו בשנת 1948 את המפלגה הפרוגרסיבית שזכתה בבחירות לאסיפה המכוננת בחמישה מושבים.

שבעה מושבים נוספים בבחירות הראשונות נחלקו בין מפלגות שהיו עתידות להעלם במהרה מן המפה הפוליטית: 'איחוד הספרדים' זכה בארבעה מושבים, ו'רשימת הלוחמים', 'ויצ"ו' ו'התאחדות התימנים', זכו במושב אחד כל אחת.

יש לציין כי בבחירות לאסיפות הנבחרים בתקופת המנדט זכו הרשימות העדתיות לייצוג נכבד יותר. בבחירות לכנסת השנייה זכו הספרדים בשני מושבים והתימנים במושב אחד. לאחר מכן נעלמו מן הזירה.

את רשימת הלוחמים הקימו אנשי לח"י שקיוו לשחרר ממאסר את נתן פרידמן ילין-מור, שהורשע על פי הפקודה למניעת טרור לאחר רצח הרון ברנדוט. עם בחירתו אכן שוחרר מן הכלא והיה לחבר בכנסת הראשונה.

שתי הממשלות הראשונות שכיהנו בתקופת הכנסת הראשונה נשענו על קואליציה שכללה את מפא"י, המיעוטים, החזית הדתית, הפרוגרסיבים והספרדים.

שינוי דמוגרפי ויציבות מפלגתית: 1951-1961

בבחירות הראשונות עמד מספר בעלי זכות הבחירה על 506,567. בבחירות לכנסת החמישית, שהתקיימו באוגוסט 1961, עמד מספר בעלי זכות הבחירה על 1,271,285. הגידול המהיר באוכלוסיית הבוחרים נבע בראש ובראשונה מן העלייה הגדולה לארץ בשנותיה הראשונות של המדינה.

לנוכח השינוי הגדול בהרכב הדמוגרפי של האוכלוסייה, מפתיעה מאד היציבות בכוחם של שלושת המחנות הפוליטיים העיקריים. בין 1951 ל-1961 התקיימו ארבע מערכות בחירות. מחנה מפלגות השמאל (ובכללו רשימות המיעוטים ומק"י) זכה בבחירות הללו בייצוג שנע בין שישים ושמונה מושבים (1961) לשבעים ואחד מושבים (1959). מפלגות הימין זכו בתקופה זו בייצוג שנע בין שלושים ואחד (1959) לשלושים וארבעה מושבים (1961). מספר המושבים הנמוך ביותר של הרשימות הדתיות היה חמישה עשר (1951) והגבוה ביותר הגיע לשמונה עשר מושבים (1959 ו-1961). מפלגות שאינן משתייכות במובהק לאחד משלושת המחנות הללו זכו לייצוג (על-ידי שלושת חברי הכנסת 'העדתיים') רק ב-1951.

יציבות כוחם של המחנות המפלגתיים, שנשמרה למרות השינויים הדמוגרפיים הדרמטיים, הניבה תיאוריות רבות על התנהגות המפלגות, התנהגות הממסד הפוליטי והתנהגות הבוחרים. טענה אחת, שהופרכה בחלקה במחקרים מאוחרים, הייתה שבוחרי אותה תקופה היו מוכנים לנייד את קולותיהם אך ורק בין מפלגות שהשתייכו לאותו מחנה פוליטי. משום כך חלו, לעתים, שינויים דרמטיים בכוחן של מפלגות בודדות, אך שינויים אלה לוו תמיד בשינויים 'מאזנים' בכוחן של מפלגות אחרות שהשתייכו לאותו מחנה.

טענה אחרת הייתה שהעולים נקלטו בארץ על ידי גופים שהיו קשורים למפלגות השונות בשיעור יחסי לכוחן של המפלגות בגופים הקולטים. לכן, לא שינה הגיוס הפוליטי של העולים החדשים את כוחם של המחנות המפלגתיים הישנים.

יש לציין, שבתקופה זו לא היו מעברים של מנהיגים פוליטיים בולטים ממחנה פוליטי אחד למשנהו. זאת, למרות שפוליטיקאים אחדים נדדו ממפלגה למפלגה 'בתוך המחנה'. חריג יחיד לתופעה זו היה המעבר של משה סנה, מהבולטים במנהיגי הציונים הכלליים בתקופת היישוב, למחנה השמאל. לימים היה סנה למנהיגה של מק"י.

השינוי הפנימי הבולט ביותר במחנה השמאל התרחש בשנת 1954. אנשי סיעה ב' ופוג של פועלי ציון שמאל נטשו את מפ"ם והקימו את מפלגת 'אחדות העבודה - פועלי ציון'. במפ"ם נותרו אנשי השומר הצעיר וחברים בפלג אחר של פועלי ציון שמאל. החל מן הבחירות לכנסת השלישית (1955) הופיעו שתי המפלגות הללו בנפרד, תוך שהן זוכות למספר קולות דומה. מפא"י הצליחה לשלוט תמיד לפחות בשליש ממושבי הכנסת כשב-1955 ירדה בכוחה לשפל בהשיגה ארבעים מושבים בלבד. לשיא כוחה הגיעה בבחירות העוקבות (1959) בהשיגה ארבעים ושבעה מושבים. במקביל הגיעו המיעוטים, בכל מערכות הבחירות של שנות החמישים, לשיא כוחם - חמישה מושבים.

שינוי יחיד חל בתקופה זו גם בהרכבן של מפלגות הימין. ערב הבחירות לכנסת החמישית (1961) התאחדו הציונים הכלליים והפרוגרסיבים והקימו את המפלגה הליברלית. במחנה הימין חלו שינויים בולטים בכוחן האלקטורלי של המפלגות הבודדות. חרות ירדה בבחירות לכנסת השנייה (1951) לשמונה מושבים, אך הגיעה לשיא כוחה בשלהי התקופה בהשיגה שבעה עשר מושבים הן ב-1959 והן ב-1961. הציונים הכלליים שילשו את כוחם בבחירות לכנסת השנייה בהשיגם עשרים מושבים. בבחירות האחרונות בהן הופיעו כרשימה עצמאית (1959), נחלו מפלה והשיגו שמונה מושבים בלבד.

המחנה הדתי פוצל לארבעת מרכיביו בבחירות לכנסת השנייה. החל מהבחירות לכנסת השלישית שיתפו הפועל המזרחי והמזרחי פעולה, תחילה במסגרת רשימה משותפת לכנסת (החזית הדתית הלאומית) ואחר כך במסגרת מפלגה משותפת (המפד"ל - המפלגה הדתית הלאומית). כוחן של המפלגות הדתיות הציוניות נע בין עשרה לשנים עשר חברי כנסת. מפלגות האגודה הסתפקו בבחירות לכנסת השנייה בחמישה מושבים, אך החל מהבחירות לכנסת השלישית עמד כוחן על שישה מושבים. ב-1955 וב-1959 הציגו מפלגות האגודה רשימה משותפת בבחירות (חזית דתית תורתית) וב-1961 שבו אגו"י ופאג"י להופעה נפרדת בבחירות.

מפא"י המשיכה לשמש כמרכז הקואליציה הממשלתית בתקופה זו. רק שתיים מן המפלגות, חירות ומק"י, לא שותפו אף לא בקואליציה ממשלתית אחת. שתי מפלגות אלו נתפסו כקיצוניות ביותר גם על ידי דוד בן-גוריון, מרכיב הממשלות במשך מרבית התקופה, וגם על ידי רוב המפלגות האחרות. גם אגו"י לא השתתפה עוד בקואליציה לאחר פרישתה מן הממשלה בשלהי 1952 (על רקע גיוס בנות לצה"ל) ובכך הצטרפה גם היא לקבוצת המפלגות הקיצוניות.

ניצני מפת המפלגות החדשה: 1965-1973

הבחירות לכנסת החמישית, ב-1961, סימנו סיומה של תקופה. הבחירות הוקדמו בשל פרשת לבון והקרע שחל בעקבותיה בין בן-גוריון לבין רוב שותפיו במפלגות האחרות. לאחר הבחירות הקימו המפלגה הליברלית (שקמה זה עתה), המפד"ל, מפ"ם ואחדות העבודה, שהיו שותפותיה המסורתיות של מפא"י בקואליציה, את 'מועדון הארבע'. גוש זה, שכלל מפלגות מתונות יחסית מכל המחנות הפוליטיים, זכה במספר מושבים גדול מזה של מפא"י (46 לעומת 42 ח"כים). 'מועדון הארבע' הציב דרישות קשות להקמתה של הממשלה החדשה אך למעשה, לא הייתה כל אפשרות להרכיב ממשלה ללא מפא"י שהייתה הגדולה ביותר ושימשה כמפלגת הציור. בסופו של דבר התמוטט 'מועדון הארבע' ולוי אשכול, שניהל את המגעים הקואליציוניים עבור בן-גוריון, הצליח להרכיב ממשלה חדשה. הביקורת כלפי ראש הממשלה ומפלגתו והרגשות הקשים שהותירו אירועי 1960-1961 בלב הציבור והמנהיגות הפוליטית, היו הרקע לשינויים הדרמטיים במבנה מפת המפלגות ערב הבחירות לכנסת השישית (1965).

לוי אשכול, שירש את מקומו של בן-גוריון כראש ממשלה ב-1963, קיווה לקראת הבחירות לכנסת השישית, להרכיב רשימת מועמדים משותפת עם אחדות העבודה. לכך התנגדו 'הצעירים' במפא"י. אשכול אף סירב לדרישתו של בן-גוריון לחקור מחדש את 'עסק הביש' משנת 1954. כתוצאה מכך פרשו בן-גוריון, הצעירים ואחרים ממפא"י והקימו את רפ"י (רשימת פועלי ישראל) לקראת הבחירות לכנסת השישית, בה זכתה בעשרה מושבים. מפא"י בהנהגת אשכול הקימה 'מערך' אלקטורלי עם אחדות העבודה ושמרה בקלות על מעמד הציור, שעה ש'המעריך הקטן' זכה בארבעים וחמישה מושבים.

מנחם בגין, מנהיגה של חירות הציור למפלגה הליברלית לאחד כוחות במסגרת ברית אלקטורלית חדשה גח"ל (גוש חירות ליברלים). רוב חברי המפלגה הליברלית, ובכלל זה מרבית הציונים הכלליים, הצטרף לגח"ל. חלקם לעומת זאת, בעיקר יוצאי המפלגה הפרוגרסיבית, סירב להצעה והקים את המפלגה הליברלית העצמאית. בבית זה חולקו עשרים ושנים המושבים הראשונים באופן שווה בין שני מרכיביה. חירות זכתה לעדיפות רק במקומות הנמוכים יותר ברשימה. דומה, שבגין נואש ממעמדה של חירות בשולי המפה והיה נכון לשלם את מחיר הלגיטימציה בהסכם פוליטי זה ובהסכמים דומים שבאו בעקבותיו. גח"ל השיג בבחירות עשרים וששה מושבים. הייתה זו הפעם הראשונה בה זכתה מפלגה כלשהי במספר מושבים כה גדול, פרט למפא"י ולמעריך. יתכן שהיו אלה הניצנים הראשונים למהפך שעתיד היה להתרגש על המערכת כעבור תריסר שנים.

בבחירות 1965, הצליחה מפלגה חדשה, 'העולם הזה - כוח חדש', לראשונה מאז הקמת המדינה לזכות בייצוג בכנסת.

פרשת הדרכים של המערכת הפוליטית הישראלית, מלחמת ששת הימים, הותירה עקבות עמוקים גם על מבנה מפת המפלגות. ערב המלחמה צורפו לממשלה שלושה שרים חדשים. משה דיין, איש רפ"י, מונה לתפקיד שר הביטחון ב'ממשלת הליכוד הלאומי'. מנחם בגין ויוסף

ספיר, אנשי גח"ל, צורפו לממשלה כשרים בלי תיק. למרות הייצוג הדל של גח"ל בממשלה נשבר, עם הצטרפותו של בגין, הטאבו על הצטרפות אנשי חירות לקואליציה ממשלתית.

הישגי המלחמה כמו גם המערך הקואליציוני החדש, אפשרו שינוי מהותי בהערכות מפלגות השמאל. בשנת 1968 הקימו מפלגות המערך הקטן, מפא"י ואחדות העבודה, יחד עם מרבית אנשי רפ"י (ובהם תשעה מעשרת נציגי רפ"י בכנסת) את מפלגת העבודה. מפלגה זו איננה אלא מפא"י אליה חזרו הפורשים מ-1944 והפורשים מ-1965. מפלגת העבודה השתתפה בבחירות לכנסת השביעית (1969) ברשימה משותפת עם מפ"ם - רשימת המערך ('הגדול'). בן-גוריון וחסידיו ססירבו לחזור למפא"י, השתתפו בבחירות אלה במסגרת 'הרשימה הממלכתית'. הבחירות לכנסת השביעית שיקפו היטב את אוירת שביעות הרצון מהנהגת המדינה והישיגה. המערך השיג את מספר המושבים הגדול ביותר (56) בו זכתה רשימת מועמדים בבחירות לכנסת אי פעם. יחד עם רשימות המיעוטים המקורבות למפלגת העבודה (ארבעה מושבים) שלט המערך במחצית מושבי הכנסת.

במחנה הימין חל שינוי בודד. פורשים מגח"ל, בהנהגת שמואל תמיר, הקימו את 'המרכז החופשי', שלא זכה להאריך ימים.

בגלל מלחמת יום הכיפורים נדחו הבחירות לכנסת השמינית מאוקטובר ל-31 בדצמבר 1973. האווירה בבחירות אלו הייתה שונה לחלוטין מאווירת הבחירות 1996. תחושת 'המחדל' וההמתנה לדו"ח ועדת אגרנט הכתיבו במידה רבה את תוצאות הבחירות. סיסמת 'בכל זאת מערך' בה השתמש המערך הגדול בבחירות נשענה בין היתר, על התקוות להשגת שלום עם פתיחת ועידת השלום בז'נבה.

המערך הפסיד חמישה מושבים בבחירות. רשימות המיעוטים הפסידו מושב אחד ולצד המערך צמחה מפלגה חדשה - רצ - התנועה לזכויות האזרח. התנועה הוקמה על ידי שולמית אלוני בשל דחיקתה על ידי ראש הממשלה גולדה מאיר, למקום לא ריאלי ברשימת המערך. רצ הצליחה להשיג בבחירות שלושה מושבים.

גם השמאל הקיצוני עבר מהפכים לא מעטים בתקופה זו. ב-1965 חל פילוג במק"י. הפלג המצליח יותר נקרא רק"ח (הרשימה הקומוניסטית החדשה) והוא נתמך בעיקר על ידי בוחרים ערבים ואימץ במרבית התחומים עמדות קיצוניות יותר. הפלג האחר שמר על השם מק"י וזכה במושב בודד בבחירות 1965 ו-1969 והשתתף בהקמת רשימה חדשה מוקד, בבחירות לכנסת השמינית (1973) שיוצגה אף היא על ידי חבר כנסת בודד.

עם פרישתו מצה"ל בתחילת 1973, הצטרף אריאל שרון למפלגה הליברלית. הוא העמיד כתנאי להצטרפותו את הרחבת גח"ל למסגרת מפלגתית רחבה יותר. פעילותו ודרישתם של אחרים הביאה להקמת הליכוד בו השתתפו, מלבד לחירות ולליברלים, גם אנשי המרכז החופשי, אנשי הרשימה הממלכתית (ללא בן-גוריון שפרש מן החיים הפוליטיים) ואנשי 'תנועת העבודה למען ארץ ישראל השלמה' שהיו קודם לכן חברים במפלגות המערך. הליכוד

זכה להצלחה אלקטורלית מרשימה (ייצוג של שלושים ותשעה מושבים) אך נאלץ להישאר באופוזיציה.

לאחר פרישת גח"ל מממשלת הליכוד הלאומי השנייה בקיץ 1970, נשענו ממשלות המערך על קואליציות צרות בהן נטלו חלק מלבד למערך גם המפד"ל, הליברלים העצמאיים והמיעוטים. בממשלת יצחק רבין, שהוקמה ביוני 1974, עם פרישתה של גולדה מאיר, השתתפה תחילה רצ במקום המפד"ל. כעבור חמישה חודשים שבה המפד"ל לממשלה ושולמית אלוני נציגת רצ, פרשה ממנה.

ממהפך למהפך: 1977-1992

נראה כי עד המהפך של 17.5.77, שימשה מפא"י ויורשתה, מפלגת העבודה כמפלגת הציר של המדינה. מספר המושבים של כל המפלגות ימינה למפא"י/עבודה היה קטן ממחצית מושבי הכנסת ומספרם של אלה שלשמאלה היה קטן אף יותר. קואליציה בעלת רוב הייתה אפשרית רק בשיתופה של מפא"י/עבודה כמפלגה מרכזית. זאת, מאחר שקואליציה ללא מפלגת ציר דרשה שותפות בלתי סבירה בין המפלגות הקיצוניות מהימין ומהשמאל, אגב דילוג על המפלגה הגדולה ששלטה במרכז המפה.

בדצמבר 1976 יזם ראש הממשלה יצחק רבין את הקדמת הבחירות לכנסת התשיעית, בעיקר כי רצה לצמצם את תקופת התארגנותה של מפלגה חדשה, 'ד"ש' - התנועה הדמוקרטית לשינוי'. מפלגה זו, שבראשה עמד יגאל ידן, זכתה תוך תקופה קצרה לפופולריות רבה. הייתה זו מפלגת מרכז בה השתתפו אישים בולטים שבאו מהשמאל ומהימין, מהצבא ומהאקדמיה, מהממסד ומשרידי תנועות המחאה של מלחמת יום הכיפורים. הצלחתה האלקטורלית של ד"ש הייתה מרשימה ביותר והיא זכתה בחמישה עשר מושבים. אך הליכוד, שהגדיל את ייצוגו לארבעים ושלושה ח"כים, יכול היה להרכיב ממשלה גם בלא השתתפותה של ד"ש. כלל המפלגות לימינה של זו האחרונה זכו במשותף בשישים ושלושה מושבים. בכך נשמטה השליטה בנקודת הציר לא רק מידי המערך אלא גם מידי ד"ש.

לפני הבחירות פרש אריאל שרון מן הליכוד והקים מפלגה חדשה - 'שלומציון'. למחרת הבחירות הצטרפו שני חברי הכנסת של מפלגה קצרת חיים זו לליכוד, הפעם במסגרת תנועת החירות. מנחם בגין הרכיב את ממשלתו הראשונה בתמיכת מפלגות דתיות, שמואל פלאטו-שרון שהריץ רשימה אישית, ומשה דיין שפרש ממפלגת העבודה והצטרף לממשלה בתפקיד שר החוץ. ד"ש הצטרפה לממשלה באיחור. מאוחר יותר פרשו ממנה חלק מחבריה ובסופו של דבר התפוררה המפלגה החדשה ונעלמה מן הזירה הפוליטית. שינוי, מפלגת מרכז-ימין בנושאי חברה וכלכלה ומפלגה 'יונית' בענייני חוץ וביטחון, הייתה לשריד היחיד של ד"ש שהאריך ימים.

בחירות 1977 פתחו עידן חדש שהתאפיין בן השאר בנחיתות אלקטורלית למפלגת העבודה ולמפלגות שלשמאלה.

ממשלת בגין והליכוד סבלו במהלך השנים מפרישות רבות. ב-1980 פרש משה דיין מן הממשלה. הוא השתתף בבחירות 1981 כמנהיג תל"מ, יחד עם יגאל הורוביץ, שהיה בעבר איש רפ"י, הרשימה הממלכתית והליכוד, ועם אחרים. באותה מערכת בחירות, הקימו שני חברי כנסת שפרשו מן הליכוד, גאולה כהן ומשה שמיר, עם אחרים את תנועת התחייה. ימינה לליכוד ניתן להציב גם את צומת שהוקמה בשנת 1983 על ידי רפאל איתן עם פרישתו מצה"ל ורצה במסגרת משותפת עם התחייה בבחירות 1984. החל מהבחירות לכנסת השתים-עשרה (1988) השתתפה צומת בבחירות במסגרת נפרדת. התחייה נעלמה מהמפה אחרי שלא הצליחה לעבור את אחוז החסימה בבחירות לכנסת השלוש עשרה (1992). בימין הניצי הופיעו גם מפלגות קיצוניות יותר. רשימת כך זכתה לייצוג של מושב אחד בבחירות לכנסת האחת עשרה (1984). יותר מאוחר לא התאפשרה עוד השתתפותה של מפלגה זו בבחירות בשל התיקונים לחוק יסוד: הכנסת ולחוק הבחירות שהוזכרו לעיל ושמנעו השתתפותן של מפלגות גזעניות. מולדת הופיעה לראשונה בבחירות לכנסת השתים עשרה (1988).

שנות השמונים ידעו לידתן והיעלמותן של מפלגות אחדות במחנה הדתי. בשנת 1981 הקים אהרון אבו-חצירא, שפרש מהמפד"ל, את תמ"י (התנועה למסורת ישראל). תמ"י זכתה בשלושה מושבים בבחירות לכנסת העשירית ובמושב אחד בבחירות לכנסת האחת עשרה. מאוחר יותר הצטרף מנהיגה לליכוד. בבחירות לכנסת האחת עשרה השתתפו לראשונה גם תנועת מורשה, שזכתה לשני מושבים ושנעלמה לאחר מכן מן המפה, ותנועת ש"ס (שומרי תורה ספרדים), שהלכה והגבירה את כוחה. בבחירות לכנסת השתים עשרה הופיעה גם רשימת 'דגל התורה' בעלת בריתה 'האשכנזית' של ש"ס שחזרה לשתף פעולה עם אגו"י במסגרת 'הדות התורה' בבחירות שלאחר מכן.

בבחירות 1984 השתתפו באופן חד פעמי, שתי מפלגות שמקורן באנשי ימין ושהצטרפו במוצאי יום הבחירות לגוש שבהנהגת המערך. היו אלה יחד, בעלת שלושת המנדטים בהנהגתו של עזר וייצמן ואומץ שיוצגה על ידי ח"כ בודד, יגאל הורביץ. הצטרפות יחד ואומץ הביאה לתיקו 60:60 בין מפלגות השמאל למפלגות הימין. על רקע זה קמו ממשלות האחדות הלאומית שהתקיימו עד מרץ 1990 (גם לאחר בחירות 1988), בהנהגת שתי המפלגות הגדולות ובהשתתפות מפלגות אחרות מן הימין, המרכז והמחנה הדתי. הצטרפות העבודה לממשלת האחדות הלאומית הביאה לפרישת מפ"ם ולהשתתפותה כרשימה עצמאית בבחירות לכנסת השתים עשרה (1988) לראשונה מאז 1965. בבחירות לכנסת השלוש עשרה (1992) השתתפה מפ"ם ברשימה משותפת - מרצ, עם רצ (כמפלגה המובילה בגוש) ושינוי.

גם בשמאל הקיצוני חלו שינויים רבים בתקופה זו. רק"ח הקימה קואליציה עם גורמים לא קומוניסטים והופיעה כמנהיגת חד"ש (חזית דמוקרטית לשלום ולשוויון), החל מן הבחירות לכנסת התשיעית (1977). את מקומה של מוקד ירושלים של"י, שהפסידה את ייצוגה בבחירות לכנסת העשירית, והרשימה המתקדמת, שהפסידה את ייצוגה בבחירות לכנסת השלוש עשרה. ב-1988 השתתפה לראשונה גם מד"ע (המפלגה הדמוקרטית הערבית) שהונהגה על ידי עבד-אל-ואהב דראושה, שכהן קודם לכן כנציג מפלגת העבודה בכנסת.

בבחירות לכנסת השלוש עשרה (1992) זכו המפלגות שלימינה של מפלגת העבודה ביתרון קולות קל. אך קולות רבים יותר ירדו לטמיון במחנה הימין בשל תמיכה במפלגות שלא עברו את אחוז החסימה. מצב עניינים זה העניק עמדת ציר מחודשת למפלגת העבודה והגוש החוסם של העבודה, מרצ, מד"ע וחד"ש זכה בשישים ואחד מושבים בכנסת. רבין הקים תחילה ממשלה בהשתתפות העבודה, מרצ וש"ס. עם פרישת ש"ס מן הממשלה בספטמבר 1993, המשיכה ממשלת רבין לכהן כממשלת מיעוט, תוך שהיא נהנית מתמיכה 'מבחוץ' של שתי המפלגות הערביות.

ריסוק מפת המפלגות: 1996-1999

מעמדן של המפלגות הקטנות ובפרט זה של מפלגות המרכז החרדיות בתקופה שלאחר מהפך 1977, קומם רבים. במרץ 1990 נפלה הממשלה בהצבעת אי אמון מוצלחת יחידה בתולדות מדינת ישראל. יצחק שמיר הצליח אמנם להרכיב ממשלה חדשה כעבור חודשים ספורים, אך רבים טענו שיש לשנות את המסגרת החוקתית כך שיצטמצם כוחן של מפלגות קטנות ושל חברי כנסת בודדים בתהליך הרכבת הקואליציה. היה זה הגורם העיקרי לחקיקתו מחדש של **חוק יסוד: הממשלה** - 'חוק הבחירה הישירה' בו דנו לעיל. במרץ 1992 קיבלה הכנסת את החוק בקריאה שנייה ושלישית. בבחירות 1996 הופעל החוק לראשונה והביא למימושן של רבות מתחזיותיהם של מתנגדיו.

התופעה המפלגתית הבולטת ביותר בבחירות לכנסת הארבע עשרה הייתה צמצום כוחן של המפלגות הגדולות. העבודה השיגה שלושים וארבעה מושבים. מתוך שלושים ושניים המושבים של הליכוד-גשר-צומת, שלטו שתי המפלגות הקטנות, גשר, שזה עתה קמה בהנהגתו של דוד לוי, וצומת, בהנהגת רפאל איתן, בעשרה מושבים. הליכוד נדחק לויתור על מושבים אלה למען שותפיו מאחר שהן לוי והן איתן איימו להשתתף כמועמדים עצמאיים בבחירות האישיות לראשות הממשלה.

במרכז המפה הפוליטית הופיעו שתי מפלגות חדשות. ישראל בעלייה, בהנהגת נתן שרנסקי זכתה בשבעה מושבים והדרך השלישית, שהוקמה על ידי פורשי מפלגת העבודה ואחרים, שזכתה בארבעה מושבים. להוציא את ד"ש, היו אלו ההצלחות הבולטות ביותר של רשימות חדשות מאז הבחירות הראשונות. המפלגות הדתיות הגבירו את כוחן וזכו במשותף בייצוג של עשרים ושלושה מנדטים זאת, לעומת שיא ייצוג של שמונה עשר מנדטים בלבד, לו זכו בעבר. המפלגות הנתמכות על-ידי הציבור הערבי הופיעו הפעם בהרכב מחודש. חד"ש הופיע ברשימה משותפת עם בל"ד (הברית הלאומית הדמוקרטית) ומד"ע הופיעה ברשימה משותפת עם רע"מ (הרשימה הערבית המאוחדת). שתי רשימות אלו הגבירו את ייצוגן מחמישה מושבים בבחירות 1992 לתשעה מושבים.

ייצוגן של שתי מפלגות קטנות צומצם. כוחה של מרצ ירד משנים עשר מושבים בבחירות 1996 לתשעה, וכוחה של מולדת ירד משלושה מושבים לשניים. שתיהן, עם זאת, השיגו תוצאה גבוהה יותר מזו שחזו להן מרבית סקרי דעת הקהל.

עם ההיערכות לבחירות לכנסת החמש עשרה התחוללו שינויים רבים במבנה הסיעתי של הכנסת. חברי כנסת רבים פרשו מסיעותיהם והקימו מסגרות חדשות. זאת, מתוך תקווה ליהנות לא רק מהמערך המפלגתי החדש אלא גם מהמימון המפלגתי ומזמני השידור המוקצים לתעמולת הבחירות ברדיו ובטלוויזיה המוענקים לסיעות בכנסת היוצאת. חברי כנסת רבים פרשו גם מסיעותיהם החדשות בדרך כלל משיקולים דומים.

ביום 20.1.99 אשרה ועדת הכנסת את התפלגות סיעת מרצ והוכר מעמדה של סיעת שינוי עם חברה היחיד אברהם פורז. פורז תפקד מזה זמן רב כסיעת יחיד עקב התנגדותו והתנגדות רוב חברי שינוי לאיחוד המפלגתי בין מרכיבי מרצ: רצ, מפ"ם וחבר הכנסת אמנון רובינשטיין משינוי.

ביום 23.2.99 התפלגה סיעת הליכוד-גשר-צומת לארבע סיעות נפרדות: הליכוד-צומת ובה עשרים ושנים חברי כנסת; גשר - ובה חברי הכנסת דוד לוי, מקסים לוי ויהודה לנקרי; חרות - ובה אנשי הליכוד בני בגין ודוד ראם, ואיש גשר מיכאל קליינר; ישראל במרכז ב' - ובה אנשי הליכוד יצחק מרדכי ודן מרדור, איש גשר דוד מגן, ואיש צומת אליעזר זנדברג.

באותו יום התפלגה גם סיעת העבודה לשתי סיעות: העבודה - ובה שלושים ושנים חברי כנסת; וסיעת ישראל במרכז א' - ובה חברי הכנסת נסים זוילי וחגי מרום.

מיד לאחר אישור הקמתן, התאחדו סיעות ישראל במרכז א' וישראל במרכז ב' לסיעה חדשה, ישראל במרכז, ובה שישה חברי כנסת.

ועדת הכנסת אישרה ביום 23.2.99 גם את התפלגות סיעת ישראל בעלייה וגם את התפלגות סיעת יהדות התורה. חברי הכנסת מיכאל נודלמן ויורי שטרן שפרשו מסיעת ישראל בעלייה הקימו את סיעת עלייה, מתוך כוונה להצטרף למפלגתו החדשה של אביגדור ליברמן. איש דגל התורה, חבר הכנסת אברהם רביץ, נפרד מחבריו אנשי אגודת ישראל, ככל הנראה מתוך כוונה לשפר את עמדת המיקוח של מפלגתו לקראת המשא ומתן המחודש בין שתי המפלגות החרדיות לקראת הבחירות הקרובות לכנסת.

ביום 4.3.99 פרשו שלושת אנשי צומת שעדיין נותרו בסיעת הליכוד-גשר-צומת, רפאל איתן, משה פלד וחיים דיין, מהסיעה המשותפת והקימו את סיעת צומת. בליכוד נותרו אפוא תשעה עשר חברים בלבד. בו ביום פרש חבר הכנסת פלד מסיעת צומת והקים את סיעת מכורה. מיד לאחר מכן הצטרפה סיעת היחיד החדש לסיעת מולדת, שמנתה עתה שלושה חברי כנסת.

מהלך נוסף שהכשיר את הקרקע להקמת האיחוד הלאומי הייתה פרישתם של חברי הכנסת חנן פורת וצבי הנדל מסיעת המפד"ל והקמת סיעתם החדשה - סיעת אמונים.

ביום 8.3.99 התפלגה סיעת חד"ש-בל"ד עם פרישתם של חברי הכנסת האשם מחמיד ועזמי בשארה. סיעת הפורשים אימצה את השם בל"ד ובסיעת חד"ש נותרו שלושה חברים. זאת, למרות שהאשם מחמיד היה במקורו איש חד"ש.

ביום 17.3.99 פרש חבר הכנסת דוד צוקר מסיעת מרצ.

ביום 22.3.99, התפלגה סיעת ישראל במרכז. חבר הכנסת אליעזר זנדברג פרש והקים את סיעת הצעירים.

ביום 25.3.99 חל פילוג נוסף בסיעת העבודה. חברי הכנסת עמיר פרץ, אדיסו מאסלה ורפיק חאג' יחיא פרשו והקימו את סיעת עם אחד. סיעת העבודה נותרה אפוא עם עשרים ותשעה חברים בלבד.

ביום 29.3.99 התמזגו שתי סיעות היחיד של אברהם פורז ושל אליעזר זנדברג. באותו יום הודיע חבר הכנסת עמנואל זיסמן מן הדרך השלישית על פרישתו מהסיעה. חבר הכנסת אלכס לובוצקי פרש למעשה ממפלגה זו זמן רב קודם לכן, אך פרישתו לא עוגנה בשינוי פורמלי של מעמדו.

כל המהלכים הללו סימנו את ההיערכות החדשה של המפה המפלגתית לקראת הבחירות לכנסת החמש עשרה. מתוך שלושים ושלוש רשימות המועמדים שנרשמו בוועדת הבחירות המרכזית, שלוש עשרה רשימות נשענו בעיקר על הסיעות הוותיקות בכנסת היוצאת או על מרכיביהן, שהיו רשומים כבר בעבר כמפלגות עצמאיות (ישראל אחת, הליכוד, שס, המפד"ל, מרצ, ישראל בעלייה, יהדות התורה, צומת, הדרך השלישית, חד"ש, רע"ם, בל"ד ושינוי). רשימה אחת (האיחוד הלאומי) הוקמה על ידי סיעה מהכנסת היוצאת ופורשים משתי סיעות אחרות. בהקמתן של חמש רשימות חדשות השתתפו חברי כנסת שפרשו מסיעותיהם בכנסת היוצאת (מפלגת המרכז, עם אחד, ישראל ביתנו, הירוקים ומפלגת נגב). שתי רשימות נוספות (כוח לגמלאים ורשימת מורשת אבות) הונהגו על ידי מי שהיו חברי כנסת בכנסות שקדמו לכנסת הארבע עשרה. במקביל הוגשו לוועדת הבחירות רשימות מועמדים על ידי שתיים עשרה מפלגות חדשות.

בעבר, נדמה היה מבנה מפת המפלגות הישראלית כסלע איתן בו ייתכנו רק שינויים שוליים. בעת כתיבת שורות אלו לא ברור עדיין כיצד עתידה להשתנות המסגרת החוקתית המכתיבה את התנהגות המפלגות ותומכיהן. גורל יחסייה של ישראל עם שכנותיה הוא חידה אותה מנסים רבים לפתור. הסתלקות המנהיגות הוותיקה הביאה אמנם לצמיחה מהירה של מנהיגים חדשים, אך נותר עדיין מקום רב לפריצתם של מדינאים חדשים נוספים למרכז הזירה. מגזרים נכבדים של ציבור הבוחרים הוכיחו בתקופה האחרונה נכונות גבוהה לניוד ההצבעה. עתה, נוכח הנסיבות המשתנות הללו נמצאת ישראל במצב בו גורלה של מפת המפלגות, מסגרת היסוד להווייתה הפוליטית, לוט בערפל.

שנות סערה ומבוכה

מרבין לפרס: "כן לשלום – לא לאלימות"

יום הרביעי בנובמבר, 1995 לא ימחק מתולדות ישראל לעד. כדורי הרוצח, יגאל עמיר, שמו קץ לחייו של ראש הממשלה, יצחק רבין, מי שהיה רמטכ"ל צה"ל במלחמת ששת הימים, שגריר ישראל בארה"ב (בין השנים 1968 ו-1973), ראש הממשלה הצבר הראשון (1974), מי שסיום כהונתו כראש הממשלה סימן גם את קץ השלטון של מפלגה דומיננטית בישראל (1977), מי שהוביל את מפלגת העבודה לכיבוש מחודש של עמדת הציר (1992), מי שהגיע להסכמים המהפכניים והשנויים במחלוקת עם אש"פ (1993-1994), ומי שחתם על הסכם שלום עם ירדן (1994).

המחווה שהפגין רבין בשעותיו האחרונות, סימלו היטב את המפנה שחל בהשקפותיו. לעיני ההמון בהפגנת 'כן לשלום - לא לאלימות' בכיכר מלכי ישראל בתל אביב, חיבק רבין, האיש שנרתע ממגע גופני, את שמעון פרס יריבו ועמיתו, ואת הזמר, נצר למשפחת 'האצולה' הישראלית המפורסמת ביותר, שלעג לו בעבר בגין שכרותו המדומה. עם סיום העצרת הצטרף רבין לשירת 'שיר השלום' (של יעקב רוטבליט). דף מוכתם בדמו ועליו מלות השיר נמצא מאוחר יותר בכיסו.

ועדת החקירה הממלכתית, בראשותו של השופט מאיר שמגר, ובתי המשפט בפניהם נדון ענינו של הרוצח, הסיקו שמאחורי הרצח לא עמד ארגון כלשהו, למעט שלושה אנשים שידעו ויתכן כי אף סייעו למעשה. עם זאת, אווירת המתח בין ימין לשמאל, בין יונים לנצים, לא הייתה מעולם מאיימת כל כך כפי שניתן היה לחוש עוד בטרם בוצע מעשה הנבלה.

התגובות הרגשיות על הרצח איימו לקרוע את ישראל, השסועה בלאו-הכי. רבים, האשימו את מנהיגי מפלגות הימין ביצירת האווירה שדחפה את עמיר לבצע את הפשע. יש להטיל ספק אם האשמות אלו היו אמנם מוצדקות. מחד גיסא, קרא בנימין נתניהו, מנהיג הליכוד, מפלגת הימין הגדולה והחשובה ביותר, מספר פעמים לתומכי מפלגתו להימנע מלהפריע לקיומה בכל דרך שהיא, בכלל זה גם יום אחד בלבד לפני קיום העצרת. התברר גם שכרזות נאצה נגד רבין, בהן נעשה שימוש בהפגנות הימין ושבחלקן הולבשה דמותו במדים נאציים, הופצו על ידי נערים שהופעלו על ידי אבישי רביב, שפעל כסוכן סמוי מטעם השב"כ. מאידך

גיסא, הופנתה אצבע מאשימה כנגד רבנים קיצוניים, שהעידו בעבר על "שיתוף הפעולה" של רבין עם האויב. אלה השתמשו בביטוי 'מתיר דם' בהתייחסם לרבין, בהגדרם אותו כמי שדינו כדין "מוסר". בעקבות הדברים הללו נחקרו, כידוע, מספר רבנים, אך לא נפתחו הליכים פליליים כנגד איש מהם. למחרת הרצח, גונה רבין על ידי כל המנהיגים הפוליטיים והדתיים הבולטים המקורבים לתנועת ההתנחלות בלשון שאינה משתמעת לשתי פנים.

על פי כל סקרי דעת הקהל שנערכו בחודשים שלאחר הרצח, ירדה מאד הפופולריות של מנהיגי הימין ומפלגותיהם, בעוד הפופולריות של שמעון פרס ומפלגת העבודה נסקה לשיא. התפתחויות אלו הגבירו את הניחושים על הקדמה אפשרית של הבחירות לכנסת, והן אמנם הוקדמו בסופו של דבר ל-29 במאי 1996.

מאז מלחמת ששת הימים התמקד הויכוח הפנימי בישראל בשאלת המדיניות שיש לנקוט כתוצאה מן המלחמה הזאת. הדילמות הבסיסיות, שנבעו מתוצאות המלחמה, היו ברורות כבר למחרתה. אלה שעניינם טחו מראות זכו להבהרת המצב תוך שנים ספורות, עם השתלטות ארגוני הטרור ובראשם תנועת הפתח בהנהגתו של יאסר ערפאת, על אש"פ. ברם, עמדות הצדדים בויכוח היו שונות מאד מאלו המקובלות כיום.

דומה, שגרסה אחת, זו הדוגלת בהשלטת ריבונותה של ישראל על כל השטחים שנכבשו, לרבות חצי האי סיני, מקובלת כיום רק על מתי מספר. במרכז המפה הפוליטית ובמיוחד במפלגת העבודה, נסב הויכוח על גישת 'הפשרה הטריטוריאלית' מול גישת 'הפשרה הפונקציונאלית'. ידם של אנשי הפשרה הטריטוריאלית ובראשם יגאל אלון, הייתה על העליונה. אלה טוענים כי לטובתה של ישראל יש לוותר על שטחים בהם האוכלוסייה הערבית צפופה, ולשמור על אלה בהם האוכלוסייה הערבית דלילה והחיוניים לשמירת ביטחונה ('הקונבנציונלי') של ישראל (דוגמת רמת הגולן, בקעת הירדן וצפון ים המלח, ואזורים בסיני לדרומה של רצועת עזה ולאורך חוף ים-סוף בואכה שארם-א-שייך). יש בידינו עדויות כי גם משה דיין, מי שהיה לכאורה נביא הפשרה הפונקציונאלית, בדק עוד בטרם הסתיימה המלחמה, אפשרויות פשרה בנוסח תכנית אלון (האיש שהופקד על סימון רצועות בלתי מאוכלסות בשטחים שנכבשו היה פרופ' יובל נאמן, מי שהיה לימים ממובילי המחנה הניצי הקיצוני). תכנית אלון הופעלה באופן מעשי על ידי ממשלות אשכול, מאיר ורבין, אף שלא התקבלה מעולם כתכנית ממשלתית רשמית. גם מנחם בגין, שהיה חבר בשלוש מהממשלות הללו (בתקופה 1967-1970), נתן לה יד, אך עתיד היה כאיש אופוזיציה לאמץ מחדש עמדות נציות קיצוניות יותר. עם זאת, כראש ממשלה הרחיק לכת, מבחינות מסוימות, בכיוון הנגדי מעבר למה שהיה מקובל גם על אחדים מראשי 'המחנה היוני' במפלגת העבודה. רק בשוליים השמאליים-קיצוניים של המפה הפוליטית נמצאו כאלה, בעיקר לא-ציונים ואנטי-ציונים במוצהר, שדגלו בהחזרת כל השטחים או מרביתם ובהקמת מדינה פלסטינית. יש מי שיטען כי דווקא תפיסת האחרונים היא שהתבררה ברבות השנים כריאלית יותר מן התפיסות האחרות. אך, לאמיתו של דבר באופן כללי שלט בכל המחנות עיוורון בכל הנוגע למצב הדמוגרפי, לעומק העוינות של העולם הערבי או לתפיסת מגבלות כוחה של מדינת ישראל. עיוורון זה מכון, לטעמנו, גם היום את דרכם של רבים וטובים.

עם השנים השתנו הגישות הבסיסיות בעקבות ההתפתחות ההדרגתית בנסיבות ולנוכח אירועים מרכזיים דוגמת מלחמת ההתשה, מלחמת יום-הכיפורים, חילופי השלטון בישראל, הסכם השלום עם מצרים, המעורבות הסורית והישראלית בלבנון והאינתיפדה. אך תקופת כהונתו השנייה של יצחק רבין כראש ממשלה סמנה מפנה בעל משמעות עמוקה ומרחיקת לכת יותר מאלה בהם נתקלנו בעבר.

בבחירות 1992 השתלטה 'העבודה בראשות יצחק רבין' מחדש על מרכזה של המערכת הפוליטית, לראשונה מאז מהפך 1977. כפי שראינו זכה הגוש החוסם בהנהגתו של רבין לרוב של 61 מושבים בכנסת, למרות שמפלגות 'השמאל' זכו במיעוט הקולות. אין כל ספק שהצלחה מחודשת זו של מפלגת העבודה נבעה, בין היתר, מתדמיתו של רבין כ'ביטחוניסט' וכמי שנחשב ל'נץ' בהשוואה לעמיתיו להנהגה. מעמדו זה הטח את הכף לטובת מפלגת העבודה בעיני מצביעי מרכז רבים 'שפסחו בין הסעיפים'.

כבר בוועידת מדריד, חודשים ספורים בלבד לפני שנפתחה מערכת הבחירות שהסתיימה בניצחון רבין, היה נהיר לכל כי אש"פ הוא שותף סמוי לשיחות. אך פורמלית, הנציגות הפלסטינית בוועידה הייתה במסגרת המשלחת הירדנית-פלסטינית המשותפת. ראש הממשלה יצחק שמיר הגיב בפסקנות על גינוני קרבה לאש"פ (דוגמת 'פרשת הכפייה' של הנציג סאיב עריקאת). בתקופת רבין השתנתה הגישה כלפי הפלסטינים מן הקצה אל הקצה. במקביל למשא ומתן הרשמי, שהמשיך את מסלול מדריד, נפתח המשא ומתן החשאי והבלתי-רשמי במסלול אוסלו.

למעשה, מאז הסכם קמפ-דייוויד, הסכם המסגרת לשלום במזרח התיכון, שנחתם על ידי סאדאת, בגין וקרטר (האחרון כעד) ביום 17.9.78, וחווה השלום בין ישראל למצרים, שנחתם על ידי אותם הצדדים ביום 26.3.79, לא נחתמו כל הסכמי שלום ברי תוקף בין ישראל לגורמים ערביים עד לכינונה של ממשלת רבין השנייה לאחר בחירות 1992. חריג בנושא זה היה 'חווה השלום' שנחתם בין ישראל ללבנון ביום 17.5.1983, אך הסכם זה אינו נתפס היום כתקף על ידי שני הצדדים.

בתקופת כהונתו השנייה של רבין נחתמו מספר הסכמים בין ישראל לאש"פ והסכם שלום בין ישראל לירדן. את הדרך פרצה החתימה על 'הצהרת העקרונות' ביום 13.9.93, על מדשאות הבית הלבן. להצהרת העקרונות קדמה חליפת מכתבים פומבית (10.9.93) בין ערפאת, רבין, ושר החוץ הנורבגי, הולסט. ערפאת אימץ במכתבו לרבין את עקרונותיה של 'נוסחת שם-טוב - יריב' מתקופת ממשלת רבין הראשונה. נוסחה זו שיקפה, כזכור, את נכונותה של ישראל לשאת ולתת עם "כל גורם ערבי" המוכן להכיר בזכות קיומה של ישראל והמוכן לוותר על השימוש באמצעי טרור. הכוונה בנוסחת שם-טוב - יריב הייתה לאש"פ. לאור חילופי המכתבים והחתימה על הצהרת העקרונות, הסכים אש"פ לכאורה לתקן את האמנה הפלסטינית ולמחוק את כל הסעיפים הקוראים להשמדת ישראל. במכתבו לשר החוץ הנורבגי התחייב ערפאת לעשות להפסקת האינתיפדה. במכתב התשובה שלו, הכיר רבין באש"פ כנציגו הרשמי של העם הפלסטיני וברך על הצטרפותו לתהליך השלום.

הסעיף הראשון בהצהרת העקרונות קובע כי המגעים הישראליים-פלסטיניים ייעשו במסגרת תהליך השלום המזרח-תיכוני מתוך מטרה לייסד, בין השאר, רשות פלסטינית אוטונומית ומועצה פלסטינית נבחרת בגדה המערבית וברצועת עזה. הצהרת העקרונות מכונה בשם 'הסכם אוסלו א', משום שהמשא ומתן על ניסוחה התקיים באוסלו וגובש, בסופו של התהליך, על ידי מנכ"ל משרד החוץ, אורי סביר ונציג אש"פ, אבו-עלא. נהוג להתייחס להסכם גם בשם הסכם 'עזה-יריחו תחילה' בשל סעיף 14 בו הוצהר על כוונת ישראל להסיג את כוחותיה מרצועת עזה ומאזור יריחו. רבים בעולם הערבי גינו את ההסכם כולו, חלקו, או את סודיות המהלך שבאמצעותו הושג. ביניהם נמצא במפתיע גם המלך חוסיין, מי שעתיד היה לחתום תוך זמן קצר על הסכם שלום עם ישראל.

אין כל ספק שתהליך אוסלו היה בבחינת רעידת אדמה של ממש. ב-1986 קיבלה הכנסת חוק שאסר על מגעים כלשהם בין ישראלים לחברי אש"פ. רק בינואר 1993 בוטל חוק זה והדבר התקבל, בשעתו, בציבור כצעד הצהרתי ולא כהיתר למשא ומתן העתיד להוליד הכרה באש"פ והסכם ראשוני עמו תוך חודשים ספורים.

מעניין כי לאחר השלמתו של תהליך אוסלו, המשיך משא ומתן חשאי ובלתי-רשמי בין יוסי ביילין לאבו-עלא. משא ומתן זה שהתקיים בשטוקהולם, הוביל להבנה על קווי המסגרת של הסדר הקבע בסכסוך הישראלי-פלסטיני. המשא ומתן נעשה בידיעת ערפאת (וביילין אף נפגש איתו לצורך קידומו), ובלא שראש ממשלת ישראל, רבין, ידע עליו. בשלבים מוקדמים של המגעים באוסלו ובשטוקהולם, לא ידע על קיומם גם הממונה על ביילין, שר החוץ שמעון פרס. הסכם ביילין – אבו-עלא הובא לידיעת רבין עם סיום המגעים ונדחה בלא שהתקיים בו דיון מסודר במוסדות המוסמכים.

כפי שהוזכר לעיל, פרשה ש"ס מן הממשלה לקראת החתימה על 'הצהרת העקרונות', וזו הפכה לממשלת מיעוט הנשענת פורמלית על תמיכתם של 44 חברי כנסת ממפלגת העבודה ועל 12 חברי הכנסת של מרצ. תמיכה מעשית ניתנה לממשלה גם על ידי שלושת חברי סיעת חד"ש ושני חברי סיעת מד"ע. בינואר 1995 הצטרפו לקואליציה שני חברי כנסת מסיעת ייעוד, שפרשו קודם לכן מסיעת צומת הניצית. צרוף שניים אלה לממשלה, בעבור תמורות חומריות קומם רבים ובודאי שלא האדיר את הפופולריות שלהם או של הממשלה בה החלו לתמוך. לעומתם, המשיכו חברי הכנסת של סיעת רם, חיים רמון, עמיר פרץ ושמואל אביטל, לתמוך בקואליציה למרות שפרשו ממפלגת העבודה 1994- על מנת להתמודד נגדה (!) בבחירות ההסתדרותיות (בברית עם מרצ וש"ס...). שני חברי כנסת אחרים של מפלגת העבודה, אביגדור קהלני ועמנואל זיסמן, הצטרפו מדי פעם לאופוזיציה הימנית בהצבעות בכנסת בשל ביקורתם על עמדות הממשלה, שנראו בעיניהם יוניות יתר על המידה. שניים אלה הצטרפו לתנועת הדרך השלישית, שבראש מקימה עמד יהודה הראל, איש קיבוץ מרום גולן. תנועת זו הפכה בסמוך לבחירות 1996 למפלגה והצטרפה מאוחר יותר לממשלת נתניהו.

נקיטת מהלכים מרחיקי לכת בתחום המדיני, כפי שנעשה על ידי ממשלת מיעוט הנשענת על ח"כים ערבים, הייתה לצנינים בעיניהם של רבים ממבקרי הממשלה.

ביום 4.5.94 נחתם בקהיר הסכם נוסף שפרטיו עסקו באופן ההעברה של מרבית רצועת עזה, יריחו ואזורים סמוכים לה לידי הרשות הפלסטינית. טקס החתימה על ההסכם עוכב למשך דקות ארוכות ומביכות לאחר שראש הממשלה רבין גילה כי ערפאת הסתייג מלחתום על המפות שצורפו אליו.

בפריס, נחתם ביום 29.4.94 הסכם מפורט שעסק ביחסים הכלכליים בין מדינת ישראל לבין הפלסטינים.

ההסתייגות הירדנית הבסיסית מתהליך אוסלו לא מנעה את קידומו של התהליך המדיני הביטורלי ישראל-ירדני. ביום 25.7.94 חתמו יצחק רבין והמלך חוסיין בווינגטון על הצהרה על סיום מצב הלוחמה בין שתי המדינות. ההצהרה כללה גם עקרונות מספר וביניהם: מחויבות הדדית לשלום; כוונה לבסס את הסכם השלום בין הצדדים על החלטות מועצת הביטחון של האו"ם 242 ו-3381 ועל עקרונות החופש, השוויון והצדק; הכרה במעמדה המיוחד של ירדן במקומות הקדושים בירושלים; ההכרה בריבונות כל המדינות באזור ובזכותן לשלום בגבולות בטוחים והתחייבות הדדית להימנע מאיומים ומשימוש בכוח בעתיד.

ב-26.10.94 חתמו ראשי הממשלה של ישראל וירדן, יצחק רבין ועבדול סאלאם אלמג'אלי על הסכם השלום בין מדינת ישראל לבין הממלכה ההאשמית של ירדן בנקודת הגבול בערבה. הנשיא קלינטון נכח במעמד וחתם על ההסכם כעד. הנואמים בטקס היו המלך חוסיין, ראש הממשלה רבין, שר החוץ הרוסי אנדרי קוזירב, מזכיר המדינה האמריקני ורון כריסטופר, שר החוץ שמעון פרס והנשיא קלינטון.

ההסכמים עם ירדן התקבלו בברכה גם על ידי מנהיגי הימין. 105 ח"כים תמכו בהסכם בהצבעה בכנסת. אפילו מנהיג מולדת, רחבעם זאבי נמנע בדבריו בכנסת מגינוי ההסכם, אם כי ביקר אחדים מפרטיו והזכיר בנאומו את מעורבות ירדן בפעילות אנטי-ישראלית ואנטי יהודית, לרבות תמיכת ירדן בעיראק במלחמת המפרץ. בהקשר זה ראוי לציין את המגעיים הסודיים שקיימו ראש הממשלה שמיר והמלך חוסיין לצורך תיאום עמדות בתקופת המלחמה ההיא.

החל מאוגוסט 1994 אישרו הכנסת והממשלה הסדרים אחדים להעברה ראשונית של כוחות ואחריות מממשלת ישראל לאש"ף ולהעברות נוספות של סמכויות לפלסטינים. ב-13.5.95 נחתם מסמך הבנות שקדם להסכם הביניים הידוע בשם 'אוסלו ב'.

הסכם הביניים לשלטון עצמי בשטחי הגדה המערבית וברצועת עזה ('אוסלו ב') נחתם בראשי תיבות על ידי שר החוץ, שמעון פרס ויאסר ערפאת ביום 24.9.95. ההסכם אושר בממשלה ביום 27.9.95, נחתם למחרת בווינגטון ואושר על ידי הכנסת ביום 5.10.95, חודש לפני רצח רבין. במסמך בן 315 העמודים מסכימה ישראל להעביר לשליטה מלאה של הפלסטינים את שש הערים הגדולות בגדה המערבית ('שטח A'), ולשליטה אזרחית, לרבות אחריות על שמירת הסדר הציבורי, 440 כפרים ('שטח B'). על פי ההסכם הועברו סמכויות מישראל לידי מועצה ו'ראיס' של רשות מבצעת. ההסכם כלל חמישה פרקים: הפרק הראשון של ההסכם

עסק במועצה האמורה. הפרק השני עסק בסידורי הביטחון ובהצבתם מחדש של כוחות צה"ל. הפרק השלישי עסק בענייני חוק. הפרק הרביעי בשיתוף פעולה בין הצדדים והפרק החמישי הוקדש ל'הסדרים שונים'. כמו כן הכיל המסמך שבעה נספחים ותשע מפות.

הכל ראו בהסכם אוסלו ב' את תחילת דרכה של מדינה פלסטינית אשר גבולותיה העתידיים כבר סומנו בקווי מתאר (התחלתיים). תגובות האופוזיציה להסכם נבדלו מאד מתגובותיה להסכמים בין ישראל לירדן, וזאת מכמה סיבות.

ראשית, החדשנות כלפי הפלסטינים הייתה עמוקה הרבה יותר מזו שחשו כלפי הצד הירדני בין השאר בשל אי ביטול האמנה הפלסטינית, הקוראת בדרך בוטה לחיסולה האלים של מדינת ישראל ובשל עברם הטורריסטי של המנהיגים הפלסטינים.

שנית, ההסכם עם ירדן היה כרוך בשינויי גבול מזעריים. ברור היה לכל כי ההסדר הסופי עם הפלסטינים יהיה כרוך בויתור על שטחים נרחבים בליבה של ארץ ישראל. המנהיגות הציונית אמנם תמכה בפשרה כזאת בעבר, אך לאחר מלחמת ששת הימים קיוו אפילו חברים מספר במחנה 'השמאל' (תנועת העבודה למען ארץ ישראל השלמה), להמשיך ולשלוט בכל 'שטחי ארץ ישראל המערבית' תוך הענקת אוטונומיה בלבד לתושבים 'המקומיים' אותם התעקש ראש הממשלה בגין לכנות בשם 'ערביי ארץ ישראל' (ר' לעניין זה: מכתבי הלוואי להסכם קמפ-דייב).
(קמפ-דייב).

שלישית, בשטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים (למעט השכונות החדשות בירושלים) התגוררו למעלה ממאה אלף אזרחים ישראלים. אלה נתמכו לא רק על ידי מפלגות הימין ואוהדיהן אלא, במידה זו או אחרת, גם ידי כל ממשלות ישראל. חלק גדול מהמתיישבים-מתנחלים התגורר באזורי 'תכנית אלון'. רבים, שהקדישו את כל חייהם הבוגרים לא רק לרעיון ההתיישבות אלא גם לפעילות אינטנסיבית ורחבת היקף בנושא, ראו עתה בעיניים כלות כיצד מאוים מפעל חייהם כתוצאה ממגעים עם מי שלטעמם הם הנתעבים שבאויבי ישראל. קשה לטעון שהממשלה והעומד בראשה הגיבו על מצוקה זו באמפתיה. יתר על כן, גם חלק מתומכי תהליך אוסלו שביקר את פרטי התהליך או את מדיניות הממשלה בתחומים אחרים (כמו אנשי 'הדרך השלישית' – תנועה שקמה בעיקר בשל החשש מנכונות עתידה של הממשלה לויתור כולל ברמת הגולן), נתקלו בשנים ההן בתגובות עוינות ביותר. לנוכח קיטוב זה נמצא גם מי שחזה את התוצאה האלימה עוד בטרם מומשה. שבועות אחדים לפני רצח רבין הועלתה האפשרות של רצח כזה בתכנית רדיו. אך רמזים לבאות נמצאו למכביר גם קודם לכן.

נכונותם של קיצונים פלסטינים לתת ידם למעשי טרור מהסוג הנתעב ביותר, אפיינה את כל תקופת כהונתה של ממשלת רבין, ועוד עתידה הייתה לתת אותותיה גם בממשלת ההמשך של שמעון פרס. מתקפות טרור פלסטיניות אפיינו לא רק את שנותיה הראשונות של ישראל. יום הפתח, מציין מתקפת טרור שבוצעה ב-1.65, זמן רב לפני מלחמת ששת הימים. אך גם גורמים יהודיים קיצוניים עלולים לתת יד למעשי טרור מטורפים ולראייה, פעולותיה של 'המחתרת היהודית' בשנים 1980-1984.

על נכונות כזו לפעולת טרור מעידה מתקפתו של ד"ר ברוך גולדשטיין על מתפללים ערבים במערת המכפלה בחברון ב-2.2.94 בתקופת ממשלת רבין השנייה. גולדשטיין רצח 29 פלסטינים בטרם נהרג. רמז חזק עוד יותר לבאות הייתה סגירתם של קיצונים לא מעטים לזכרו של גולדשטיין. קברו בקרית-ארבע הפך מוקד לעלייה לרגל. ספר שהוצא לזכרו נמצא בין חפציו של יגאל עמיר. לאחר מעשה הטרור במערת המכפלה הוקמה ועדת חקירה בראשותו של השופט שמגר. הוועדה הגיעה למסקנה כי גולדשטיין פעל לבדו בלא שאיש ידע מראש על כוונותיו. ראש השב"כ, שנאלץ להתפטר בעקבות מסקנותיה של ועדת שמגר לענין רצח רבין, הצביע עוד לפני כל האירועים הללו (בעבודת-גמר לתואר השני, שכתב במסגרת לימודיו האקדמיים) על הפוטנציאל הטרוריסטי הטמון בקיצונים יהודים.

הקיטוב בחברה הישראלית היה זה מכבר לנושא שהכל דשים בו וכוללים בו שסעים שאינם קשורים כלל ועיקר לסכסוך הישראלי-ערבי. סימנים ברורים לנכונות להשתמש באמצעים אלימים ניתן למצוא גם בהקשר למתח החילוני-דתי ואין זה מן הנמנע שמתקפות אלימות על בתי בושת בתל אביב, ובכללן כאלה שעלו בחיי אדם, בוצעו על ידי קיצונים דתיים. עם זאת, הסכסוך הישראלי-ערבי הוא זה המשמש רקע להתפרצויות הקיטוב המאיימות ביותר. הפוטנציאל האלים אינו תמיד 'מני', מדי פעם נעצרים ומורשעים גם קיצונים בציבור הישראלי-ערבי המעורבים בפעולות טרור. בתגובה על טענת ערוגות 'העשבים השוטים' בימין הקיצוני היהודי, מאזכרים לעתים את רשת הטרור היהודית-ערבית של אודי אדיב וחבריו, שנתפסה בשלהי 1972. להבדיל אלף אלפי הבדלות, יש גם המאזכרים את הנובע לכאורה מההגות 'הפוסט-ציונית' והאנטי-ציונית של השנים האחרונות. אין, כמובן, דמיון בין התופעות, אך דומה שכולן כאחת מצביעות על מתחים העתידים לשוב ולהתפרץ באורח אלים.

מפרס לנתניהו: תנודות בעידן התיק"ו

לאחר רצח רבין התמנה שמעון פרס לראש הממשלה בפועל. שבועיים לאחר מכן השלים את הרכבתה של הממשלה החדשה. הבסיס הפרלמנטרי של ממשלת פרס היה זהה לזה של ממשלת רבין כלומר, הממשלה המשיכה להיות ממשלת מיעוט הנתמכת בפועל גם על ידי הסיעות הערביות. רוב השרים המשיך להחזיק בתפקידיהם הקודמים. בכל זאת, ראויים לציון שינויים מספר שעשה פרס בממשלתו.

פרס נטל לעצמו את תפקידי ראש הממשלה ושר הביטחון שהוחזקו קודם לכן על ידי רבין. פרס, שהתעמת בעבר פעמים כה רבות עם רבין ותואר על ידי רבין לאחר ממשלתו הראשונה כ"חתרן בלתי נלאה", נתפס עתה כעמיתו וכממשיכו הקרוב ביותר. בתקופת כהונתו השנייה של רבין כראש ממשלה, השתפרו מאד יחסי העבודה והיחסים האישיים בין השניים. עם זאת, בפגישותיהם התכופות נכח תמיד אדם נוסף (בדרך כלל אבי גיל) שרשם את דר'חות הסיכום.

בין השינויים האישיים שעשה פרס בממשלה בלט צירופו של הרב יהודה עמיטל מנהיג מימד, כשר בלי תיק. הרב עמיטל, שהתגורר 'בשטחים', הנהיג תנועה יונית יחסית של פורשי מפד"ל. מימד ניסתה להתמודד בבחירות 1988 וזכתה במספר קולות 'שווה-מושב-כנסת', אך לא הצליחה לעבור את אחוז החסימה. צירופו של הרב עמיטל לממשלה אמור היה לאחות במידת מה את הקרע עם המתנחלים והציבור הדתי. הייתה זו הפעם הראשונה בה צורף שר 'לא-מפלגתי' לממשלה מאז 1959. למרבה האירוניה המינוי 'הבלתי-מפלגתי' הקודם (של הרב טולידנו כשר הדתות) הצביע דווקא על קרע קשה בין מפא"י לבין המפד"ל וגורמים דתיים אחרים. יש לציין כי גם שרים אחרים (אהוד ברק ויעקב צור) לא היו ח"כים. מינוי של שרים 'מפלגתיים' שאינם ח"כים לממשלה קרה לעתים מזומנות בעבר. הנוהג של מינוי 'לא מפלגתי' לכהונה ממשלתית אומץ מאוחר יותר על ידי נתניהו במנותו (פעמיים) את הפרופ' יעקב נאמן.

שר חדש אחר שצורף לממשלה היה חיים רמון שהופקד על משרד הפנים. רמון ויתר לצורך המינוי על כהונתו כמזכיר הכללי של ההסתדרות. עמיר פרץ, שותפו של רמון בבחירות ההסתדרותיות, מונה כמזכ"ל החדש של 'ההסתדרות החדשה'. מינויו של רמון סימן לא רק את חזרתו למפלגת העבודה אלא גם את אפשרות התמודדותו בעתיד על הנהגת המפלגה בעידן שלאחר פרס.

מינוי אחר שסימן קידום ואפשרות להנהגת מפלגת העבודה והממשלה בעתיד, היה העברתו של אהוד ברק מתפקיד שר הפנים לתפקיד שר החוץ. כזכור, זה היה התפקיד בו החזיק קודם לכן שמעון פרס עצמו.

פרס לא נהנה מעולם מפופולריות ציבורית רחבה. אפילו בבחירות 1984, היחידות שבעקבותיהן מונה לראשות הממשלה, הצביעו הסקרים הפנימיים של המערך על חוסר הפופולריות הבולט שלו. ימים אחדים לפני הבחירות התברר שרק 7% מהבוחרים רוצים בפרס כראש ממשלה, בעוד עמיתיו להנהגת מפלגת העבודה, יצחק רבין ויצחק נבון, זוכים לתמיכה כפולה ומשולשת (בהתאמה). שוב ושוב הובס פרס בבחירות, אך לאחר רצח רבין נסקה הפופולריות שלו לגבהים שלא ידע בעבר. הוא נחשב עתה לא רק לפוליטיקאי הישראלי הבכיר והמנוסה ביותר, אלא גם לכזה שמנהיגותו אינה ניתנת עוד לערעור. פרשנות זו שניתנה למעמדו של פרס לא הביאה בחשבון את חוסר שביעות הרצון ממדיניות הממשלה ומאישיותו של ראש הממשלה החדש, כפי שהתברר בבדיקות לא מעטות שנערכו עוד לפני הרצח. יתר על כן, רבים זכרו לפרס את העובדה שבממשלת רבין הראשונה, בשנים 1977-1974, שימש כ'סמן הימני' של הממשלה, וחשדו בו כי הפיכתו ל'סמן השמאלי' של מפלגת העבודה לא באה בהכרח בשל שיקולים ענייניים. לא היה זה הנושא היחיד בו שינה פרס את עמדתו מן הקצה אל הקצה. יתר על כן, אם רבין זכה בעבר בקולות מרכז בשל אחדות מעמדותיו הניציות, הרי שמעמדו היוני של פרס עלול היה להיות לו לרועץ לעת בחירות.

תופעה נוספת, שעתידה הייתה להשפיע למול הפופולריות-לכאורה של פרס ושל הממשלה החדשה, נבעה מאכזבתם של העולים החדשים מממשלות רבין-פרס. העולים, שהתאכזבו בזמנו מממשלת שמיר, נתנו את רוב קולותיהם למפלגת העבודה בבחירות 1992, אך עם זאת המשיכו להיאבק בקשיי הקליטה. שיעור חסרי הדיור והמובטלים בקרב עולים אלה היה

אמנם נמוך בהשוואה לגלי הגירה דומים בישראל ובמדינות אחרות, אך אין ספק שרבים מהם המשיכו לסבול ממצוקה. זאת ועוד, עמדות היסוד של מרבית העולים, הן בנושאי הסכסוך המזרח-תיכוני והן בנושאים כלכליים וחברתיים (אך לא בנושאי דת ומדינה), נטו לעמדותיהן יותר לעמדות של מפלגות הימין.

עם כל החשיבות שיש להקנות לנושאים אחרים, הרי שמרכיבי הסכסוך הישראלי-ערבי המשיכו להכתיב את סדר היום הפוליטי גם בתקופת הביניים שבין רצח רבין לבחירות 1996. מחד גיסא, אופיינה התקופה בצעדים נוספים שנעשו במישור המדיני אך מאידך גיסא, עלה מספר פעולות האיבה והקורבנות היהודים והפלסטינים שגבו.

ב-20.1.96 בחרו הפלסטינים המתגוררים בירושלים, בגדה המערבית וברצועת עזה 88 נציגים למועצה הפלסטינית ואת ה'ראיס' של הרשות הפלסטינית. על שיטת הבחירה הוסכם בין ישראל לפלסטינים בהסכם הביניים מיום 28.9.95.

ביום 24.4.96 הצביעה המועצה הלאומית הפלסטינית, הגוף הכעין-פרלמנטרי של אש"ף, על תיקון האמנה הפלסטינית. הצבעה זו אמורה הייתה לבטל את כל הסעיפים באמנה הקוראים להשמדת ישראל. ישראלים רבים ביקרו את דרך ההצבעה בטענה שזו לא תאמה את הסכם הביניים ואת המובטח במכתבו של ערפאת לרבין מיום 9.9.93. המבקרים הדגישו את העובדה שהמועצה הלאומית לא שינתה בהחלטתה את האמנה, אלא קבעה תהליך לשינוי עתידי בלא שנקבעו לו סעיפים ומועדים ספציפיים.

במהלך השבוע האחרון של פברואר והשבוע הראשון של מרץ 1996 זעזעו את ישראל מספר פעולות טרור שבוצעו על ידי מתאבדים קיצוניים, אנשי הג'יהאד האסלאמי והחמאס. ההתקפות הקשות ביותר פגעו בירושלים ובתל אביב. כתוצאה ממעשי הטרור החליטה ממשלת פרס על הטלת סגר על יהודה, שומרון ועזה עד לאחר הבחירות. לסגר הייתה השפעה קשה על המצב הכלכלי בשטחים.

בעקבות התקפות על חיילים ישראלים באזור הביטחון בדרום לבנון וההסלמה שהביאה לשיגור קטיושות על ידי החזבאללה לעבר יישובים ישראלים, החליטה הממשלה לצאת במבצע 'ענבי זעם'. המבצע החל ב-11.4.96. ביום 18 באפריל נהרגו אזרחים לבנוניים רבים בהפגזת צה"ל על כפר כנא. ראש הממשלה פרס האשים את החזבאללה על כך ששיגר את הקטיושות לעבר ישראל מתוך יישובים אזרחיים. הפגיעה באזרחים הלבנוניים גררה ביקורות קשות ובעקבותיהן הושגה 'הבנה' שהביאה להפסקת אש. פרטי ההבנה פורסמו בביירות ובירושלים ביום 26 באפריל. מאוחר יותר היו מי שטענו שהסכם זה הגביל מאד את יכולת הפעולה של ישראל באזור הביטחון. ערבים ישראלים רבים ביקרו את פרס על האירוע. עם זאת, עתידים היו 95% מן המצביעים הערבים בבחירות לתמוך בפרס (לעומת 5% בלבד שתמכו בנתניהו). למרות ששיעור ההצבעה באוכלוסייה הערבית בבחירות לראשות הממשלה היה נמוך בהרבה משיעור ההצבעה בבחירות לכנסת. הימנעות זו תרמה, ללא ספק, תרומה מכרעת לתוצאות הבחירות.

נושאי חוץ וביטחון תפסו מקום מרכזי במערכת הבחירות של 1996. הבוחרים ראו בנושאים אלה את הגורם המכריע שקבע את בחירתם. בסקר שנערך ערב הבחירות (על הסקר ר' לעיל הפרק "דמוקרטיה, יהדות, ביטחון, ושלוש: קיטוב חברתי וקיטוב פוליטי"), נשאלה השאלה: "מהי, לדעתך, הסיבה העיקרית בגללה תומכים הבוחרים במפלגה מסוימת בבחירות?" גם תומכי פרס כמו גם תומכי נתניהו, יהודים ולא-יהודים, ציינו את נושאי החוץ והביטחון כגורם העיקרי שקבע את תמיכתם באחת המפלגות. כדאי לציין שנושאים אלה המשיכו להיות המרכזיים גם בבחירות 1999 אם כי חלה ירידה מסוימת בחשיבותם.

לוח 13: הסיבות לתמיכה במפלגות בבחירות 1996 (אחוזים)

הסיבה	תומכי פרס	תומכי נתניהו	יהודים	לא יהודים	כלל המשיבים
נושאי חוץ וביטחון	43	53	53	22	48
עמדות המפלגה בנושאים אחרים	9	7	6	19	8
אמונה במנהיגי המפלגה	18	14	14	21	15
המפלגה מייצגת אנשים כמוהם	21	17	18	33	20
סיבות אחרות	9	9	9	5	9
מספר המשיבים	451	409	848	178	1026

מקור: סקר דעת קהל, מאי 1996

עם כל חשיבותו של נושא הסכסוך הערבי-ישראלי עבור כל מגזרי הבוחרים, בולטת חשיבותו יותר אצל מצביעי הימין לעומת מצביעי השמאל ואצל יהודים יותר מאשר אצל ערבים. הירידה בחשיבות הנושא בבחירות 1999 נבעה מהצלחתו היחסית של השמאל ומועמדו לראשות הממשלה. ב-1996 הייתה לענייני החוץ והביטחון בולטות גדולה ביותר הן בשל המשא ומתן המדיני, הן בשל האירועים בכפר כנא, ובעיקר בשל פיגועי הטרור. בולטות זו פעלה לטובת הימין ומועמדו לראשות הממשלה. גם רצח רבין תרם להבלטת נושאים אלה. מפלגת העבודה החליטה שלא להבליט את נושא הרצח בתעמולתה, הן בשל הרצון למתן ככל האפשר את המחלוקת בענייני הסכסוך והן בשל ההנחה שתקיפה כוללת של מבקרי רבין בהקשר הרצח, לא תמשוך את הבוחרים הניידים, אלא תדחוף אותם לזרועות הימין.

לוח 14: התפלגות תשובות ביחס לקביעה "במסגרת הסכם שלום עם הפלסטינים צריכה ישראל להסכים לחלוקה של ירושלים" בסקר הבחירות של 1996 (אחוזים)

אחרים	תומכי נתניהו	תומכי פרס	התשובה
20	3	25	בהחלט כן
5	1	12	כן
4	1	15	אולי
8	9	19	לא
63	86	29	בהחלט לא
158	427	461	מספר המשיבים

מקור: סקר דעת קהל, מאי 1999

אחד הנושאים המרכזיים אותם תקף הליכוד היה החשש מחלוקתה של ירושלים במסגרת הסכם אפשרי עם הפלסטינים. ההתנגדות לחלוקת העיר התגלתה כעזה ביותר לעומת כל ויתור אחר במשא ומתן וגם בקרב תומכי פרס רק מעטים תמכו בה. האמרה "פרס יחלק את ירושלים" הפכה לסיסמת הבחירות העיקרית של הליכוד.

כל מנהיגי מפלגת העבודה בשנים האחרונות, רבין, פרס וברק, תמכו בהנהגת שיטת הבחירה הישירה לראש הממשלה. תמיכתו של נתניהו בעמדה זו לא תאמה את עמדת מפלגתו ונבעה, בין השאר, משיקולים אישיים. השמאל, לעומת זאת, סבר כי קל יותר למועמד השמאל לנצח בהתמודדות אישית מול מועמד הימין, לעומת הקושי הטמון בכיבוש מחדש של עמדת הציר על ידי מפלגת העבודה. זו תקפה לכן ב'נקודה החלשה' של הליכוד, מועמדותו של בנימין נתניהו. "ביבי לא מתאים" הייתה סיסמת הבחירות העיקרית של העבודה. מנתונים שנאספו במהלך מערכת הבחירות נראה כי רוב הבוחרים נטו להעדיף את פרס על פני נתניהו הודות לניסיונו הרב ולהתאמתו לתפקיד. בסקרי דעת הקהל הקדים שמעון פרס את בנימין נתניהו מהרגע שבו הוחלט על הקדמת הבחירות ועד ליום הבחירות ממש.

מלבד זאת, בלט חוסר ניסיונו של נתניהו גם למול שאר יושבי הספסלים הקדמיים במפלגות הגדולות, מעבר להשוואתו לפרס. מבחינה זו הוא אכן היה מועמד בעייתי. נתניהו לא שימש מעולם בתפקיד ממשלתי. הוא כיהן כחבר כנסת רק מאז 1988. בתקופת ממשלת שמיר שימש תחילה כסגן שר החוץ ואחר כך, בעקבות מתיחות ביחסיו עם דוד לוי, שהיה שר החוץ באותה תקופה, החל לשמש כסגן שר במשרד ראש הממשלה. קודם לכן שימש נתניהו כשגריר ישראל באו"ם (1984-1988). התקשורת תמכה רובה ככולה במועמדותו של פרס. ההתקפות על נתניהו לבשו לעתים אופי דמיוני. כך, הוא הואשם על עבודתו למען סוכנות הביון המרכזית של ארצות הברית, תחת השם ג'ון ג'יי סליבאן, האשמה שלא היה לה, כמובן, כל בסיס

מציאותי. ברם, לביקורות על מאפיינים מסוימים באישיותו היה, כפי שהתברר מאוחר יותר יסוד מציאותי.

הטענה ששיטת הממשל החדשה עתידה להקטין את יכולת 'הסחיטה' של המפלגות הקטנות התבררה כשגויה כבר בשלבים הראשונים של מערכת הבחירות. שתי מפלגות קטנות, צומת וגשר, הכריזו על כוונתן להעמיד את ראשיהן, רפאל איתן ודוד לוי, לבחירה בבחירות לראשות הממשלה. מאחר שבחירה זו הייתה מפצלת את קולות הימין, ופוגעת בעיקר בבנימין נתניהו, עשה זה כל שביכולתו על מנת לסכלה. צומת וגשר שולבו ברשימת 'הליכוד-גשר-צומת' בבחירות. כל אחת מהן זכתה בחמישה מושבים ברשימה המשותפת, כך שמפלגת השלטון הליכוד, נותרה עם 22 מושבים בלבד במוצאי יום הבחירות. רבים בליכוד ביקרו את העסקה הזאת ואולם, ברור כי אם היו לוי ואיתן משתתפים בבחירות כמועמדים עצמאיים לראשות הממשלה, לא היה ביכולתו של נתניהו לזכות בבחירות בסיבוב הראשון.

לוח 15: הבחירות לראשות הממשלה (29.2.96)

המועמד	מספר הקולות	% הקולות הכשרים	% מכלל הקולות
בנימין נתניהו	1,501,023	50.5	48.1
שמעון פרס	1,471,566	49.5	47.1
בעלי זכות בחירה: 3,933,250			
מצביעים: 3,121,270 (79.4%)			
קולות כשרים: 2,972,589 (95.2%)			

מקור: נתונים שנמסרו על ידי ועדת הבחירות המרכזית

עובדת ניצחוננו של נתניהו בבחירות לא התבררה אלא באיחור של ארבעה ימים, עם סיום ספירת קולותיהם של המצביעים במעטפות כפולות (בעיקר חיילים). שני ערוצי הטלוויזיה שהפעילו מדגמי קלפיות נרחבים, הכריזו במוצאי יום הבחירות על ניצחוננו של פרס. ראויה לציון העובדה שעקב השיעור הגבוה של קולות לא-כשרים (4.8%), גם נתניהו לא זכה למעשה ברוב קולות המצביעים.

כיום, מקובל בספרות המקצועית לקבוע את מספר המפלגות בפרלמנט על ידי מדידת 'מספר המפלגות האפקטיבי'. כך, ברור שבפרלמנט שבו עשר מפלגות שוות-ייצוג יש אמנם עשר מפלגות. לעומת זאת, בפרלמנט שבו שולטת מפלגה אחת ב-91% מן המושבים, בעוד כל אחת מתשע המפלגות האחרות זוכה באחוז אחד בלבד של המושבים, יש למעשה מפלגה אחת בלבד, 'המקושטת' בשברי מפלגות חסרי משמעות. יש להתייחס, אם כן, בספירת המפלגות ליחס המושבים שתופסת כל מפלגה בפרלמנט. מספר המפלגות האפקטיבי נמדד על ידי

חלוקת הספרה 1 בסך ריבועי היחסים הללו. גם אם נתייחס לגוש הליכוד-גשר-צומת כאל סיעה אחת, עלה מספר המפלגות האפקטיבי מ-4.388 בבחירות 1992 ל-5.655 לאחר בחירות 1996. כלומר, התקווה כי שיטת הבחירות החדשה תביא לצמצום מספר המפלגות נכזבה. מכל שאיפותיהם של אדריכלי השיטה נותרה התקווה לשיפור האיזון ביחסי הרשויות. כפי שניווכח בהמשך, גם ניסיון זה לא עלה יפה.

בסקר דעת הקהל שנערך ערב הבחירות התבקשו המשיבים לקבוע את מידת הסכמתם לקביעה: "מאחר שבוחרים הפעם ישירות את ראש הממשלה, אפשר להצביע ביתר קלות עבור מפלגה קטנה". רק מיעוט בכל קבוצות הבוחרים סבר אחרת.

לוח 16: עמדות הנשאלים ביחס לקביעה: "מאחר שבוחרים הפעם ישירות את ראש הממשלה, אפשר להצביע ביתר קלות עבור מפלגה קטנה" (אחוזים)

מידת ההסכמה	תומכי פרס	תומכי נתניהו	יהודים	לא-יהודים	כלל המשיבים
בהחלט כן	30	13	17	46	22
כן	25	34	33	17	30
אולי	23	24	21	29	22
לא	16	21	22	5	19
בהחלט לא	6	8	7	3	7
מספר המשיבים	457	417	860	180	1030

מקור: סקר דעת קהל, מאי 1996

כמעט כל המפלגות הקטנות קראו במהלך מערכת הבחירות לתומכיהן לפצל את הצבעתם. רוב המפלגות הקטנות ציינו את המועמד לראשות הממשלה בו הן תומכות. המפלגות הקטנות במרכז נמנעו מלעשות כן אך הדגישו כי יש לתמוך במפלגותיהם בבחירות לכנסת "כדי למנוע מראש הממשלה להיות שבוי בידי 'קיצוניים' במחנהו". התברר כי הציבור והמפלגות הקטנות הבינו את משמעות השינוי בשיטת הממשל טוב יותר ממחולליו.

כפי שראינו, נהנתה ממשלת העבודה בכנסת השלוש עשרה מרוב חוסם מינימלי. מפלגות הרוב החוסם הזה זכו בבחירות לכנסת הארבע עשרה ב-52 מושבים בלבד. לו זכה פרס בבחירות, הייתה ממשלתו תלויה בחסדיהן של מפלגות שלא תמכו בו בעבר. יתכן שמצב זה בלט עוד יותר במוזרותו לאור העובדה שמפלגת העבודה המשיכה להיות המפלגה הגדולה בכנסת. עם זאת, ייצוגה צומצם מ-44 מושבים ל-34. גם הליכוד (ללא שותפיו) הפסיד עשרה מושבים וייצוגו קטן מ-32 מושבים בבחירות 1992 ל-22 מושבים בלבד.

בין המפלגות הקטנות בלטה ירידת כוחה של מרצ, ממנה נגרעו 2.2%. גם מולדת ויהדות התורה לא שיפרו את מעמדם. כל המפלגות הקטנות האחרות הגדילו את כוחן.

שתי מפלגות חדשות זכו לייצוג מעל ומעבר לציפיותיהן, ושחרג בהרבה מהכוח המשוער שהעניקו להן כל סקרי דעת הקהל. מפלגת ישראל בעלייה בהנהגתו של נתן שרנסקי, נתמכה על ידי קרוב ל-6% מהמצביעים, והשיגה ייצוג של שבעה מושבים בכנסת. זו הייתה, אם כן, הזוכה הגדולה ביותר מגלי העלייה של תחילת שנות התשעים. שרנסקי, כרבים ממצביעיו, נטה להחזיק בעמדות מרכז-ימין בנושאי הסכסוך המזרח-תיכוני. מבחינה זו מעברם של הקולות 'הרוסיים' מהעבודה למפלגתו היה בבחינת הפסד כפול ומכופל למחנה השמאל. גם הצלחתה של מפלגה קטנה חדשה אחרת הייתה עשויה להפוך לבעיה עבור מפלגת העבודה. 'הדרך השלישית' זכתה בקרוב למאה אלף קולות שהעניקו לה ארבעה מושבים. מלבד לשני פורשי הדרך השלישית, שייצגו את העבודה בכנסת השלוש עשרה, נבחרו חברי כנסת גם איש הגולן, יהודה הראל, ומתנחל 'מתון' מאפרת, אלכס לובוצקי.

לוח 17: תוצאות הבחירות לכנסת (29.5.96)

ה מפלגה	קולות		מושבים			
	מספר	%	שינוי מ -1992	מספר	%	שינוי מ -1992
עבודה	818,741	26.8	7.8-	34	28.3	8.3-
ליכוד	767,401	25.1	6.2-	32	26.7	6.7-
ש"ס	259,796	8.5	3.6+	10	8.3	3.3+
מפד"ל	240,271	7.9	2.9+	9	7.5	2.5+
מרצ	226,275	7.4	2.2-	9	7.5	2.5-
ישראל בעלייה	174,994	5.7	5.7+	7	5.8	5.8+
חד"ש	129,455	4.2	1.8+	5	4.2	1.7+
יהדות התורה	98,657	3.2	0.1-	4	3.3	=
הדרך השלישית	96,474	3.2	3.2+	4	3.3	3.3+
מד"ע	89,514	2.9	1.3+	4	3.3	1.7+
מולדת	72,002	2.4	=	2	1.7	0.8-
מפלגות אחרות	76,450	2.5	2.5-	0	0.0	=
בעלי זכות בחירה: 3,933,250						
מצביעים: 3,121,270 (79.4%)						
קולות כשרים 2,972,589 (95.2%)						

מקור: נתונים שנמסרו על ידי ועדת הבחירות המרכזית

חזון האימים של מתנגדי הבחירה הישירה לא התממש בפעם הראשונה בה יושמה השיטה. הכנסת לא הייתה עוינת במפורש לממשלה בהנהגתו של נתניהו. לרשותו עמדו שולי ביטחון בדרך להרכבת הממשלה. להלכה, ניתן היה להכליל בממשלה צרה בהנהגתו של נתניהו את כל 68 המושבים של הליכוד-גשר-צומת, המפלגות הדתיות, המפלגות החדשות ואפילו מולדת הקיצונית-ימנית. יתר על כן, לרשות נתניהו עמדה גם האפשרות להקים ממשלת אחדות לאומית. אפס, למעשה היו פני הדברים קשים ומורכבים יותר.

ממשלת נתניהו: בהיעדר איזונים ובלמים

ממשלת נתניהו, הממשלה 27- במניין ממשלות ישראל, אמורה הייתה להיות מן היציבות שבממשלות ישראל לו התממשו תקוותיהם של אדריכלי הבחירה הישירה. ראש הממשלה, שנבחר ישירות, נהנה מעבר לבחירתו הישירה ולכסות של 'מאזן האימה' המובטח על ידי סעיף 19 של חוק יסוד: הממשלה החדש, גם מכך שמפלגת העבודה איבדה את שליטתה בנקודת הציר של המערכת. הרוב החוסם של העבודה מבחירות 1992 הצטמק עתה ל-52 מושבים בלבד. נתניהו הרכיב קואליציה 'סגורה וזוכה', שהייתה קרובה בממדיה למה שמכונה בספרות 'קואליציה זוכה מינימלית'. כלומר קואליציה שהייתה המומלצת ביותר על ידי אבי תורת הקואליציות המודרנית וויליאם רייקר (Riker, 1962). בקואליציה זו השתתפו שש משבע המפלגות שלימין העבודה: הליכוד-גשר-צומת (32), ש"ס (10), המפד"ל (9), ישראל בעלייה (7), הדרך השלישית (4) ויהדות התורה (4). לרשות נתניהו עמדו גם שולי הביטחון של מולדת (2) מימין. כמו כן, ניתן היה בתנאים מסוימים להקים גם ממשלת אחדות לאומית בהשתתפות מפלגת העבודה. אפס, למרות התנאים הללו התברר, עוד ביום הצגתה של הממשלה בכנסת, כי בסיסה רופף למדי. על הקואליציה אימו יותר מכל מחלוקות אישיות, בעיקר בתוך סיעתו של ראש הממשלה. לאלו נוספו מחלוקות בין-מפלגתיות וחילוקי דעות על מהלכים רבים של הממשלה. יתר על כן, כמה משרי הממשלה נחשדו בעבירות פליליות מסוגים שונים. למרות שרק אחד מן השרים הללו הורשע (אריה דרעי), הרי שהחקירות והחשדות שהופנו כלפי ראש הממשלה ושריו גרמו לא רק לאווירה פנימית עכורה אלא גם להבאשת ריחה של הממשלה בעיני חלקים ניכרים בציבור.

כפי שראינו נתניהו היה חסר ניסיון כחבר ממשלה. יתכן שגם חוסר הניסיון הזה תרם לאי הצלחתו.

נתניהו לא התכוון בתחילה לצרף לממשלתו את דן מרידור בתפקיד בכיר. מרידור נחשב על ידי רבים כמועמד החלופי הבולט ביותר להנהגת הליכוד וכמי שעתיד לקרוא תגר על מנהיגותו של נתניהו בבוא העת. מנהיג אחר שאיים על מנהיגותו של נתניהו היה בנימין זאב בגין, הבולט בניצי הליכוד. בגין הוביל את הלוחצים על נתניהו להענקת תפקיד בכיר למרידור, ואכן זה מונה כשר האוצר. חילוקי דעות קשים לא פחות בהרכבת הממשלה נגעו לתפקידו של אריאל שרון. הממשלה הוצגה בכנסת ביום 18.6.96. בעקבות הלחצים בעניינו של שרון, אותם הוביל שר החוץ ומנהיג גשר דוד לוי, מונה שרון כשר התשתיות הלאומיות ביום 8.7.96.

המתיחות בין ראש הממשלה לבין חברי מפלגתו לא פסקה עם תום תהליך הרכבת הממשלה. עובדה זו מתמיהה במידה מסוימת שכן לליכוד עצמו היה ייצוג של יותר מ-40% בממשלה (שבעה מ-17 שרים) ולגוש הליכוד-גשר-צומת היה רוב בממשלה (תשעה שרים). זאת, למרות שחלקו של הליכוד עצמו בבסיס הקואליציוני עמד על שליש בלבד (22 ח"כים מתוך 66 חברי הקואליציה), כשהגוש ליכוד-גשר-צומת נתמך על ידי מיעוט חברי הקואליציה (32). ייצוג עודף זה של הליכוד בממשלה לא הקהה את המחלוקות הפנימיות. דומה כי מקורן של אלו נעוץ, בראש ובראשונה, ביחסים אישיים מעוררים למדי (בעיקר בין נתניהו ואחדים ממקורביו לבין שרים וחברי כנסת אחרים), ומסיעתיות פנימית. זו נבעה בחלקה מהרפורמות הפנימיות במפלגה ובראשן אלו הנוגעות לאופן הבחירה של מועמדי המפלגה לכנסת ולראשות הממשלה.

ביום 16.1.97 שיגר בנימין בגין, שר המדע והטכנולוגיה, מכתב התפטרות לראש הממשלה. בגין, שהיה בר-פלוגתא של נתניהו בעניינים רבים ושחלק גם על התנהגותו האישית של ראש הממשלה, התפטר על רקע ההסכם עם הרשות הפלסטינית בעניין פינוי צה"ל מהחלקים הערביים בחברון. כזכור, הסכם בעניין חברון הושג כבר בתקופת כהונתו של שמעון פרס, אך הוא דחה את יישומו, ככל הנראה גם בשל שיקולים אלקטורליים. את המהלך להסכם המחודש הוביל נתניהו. אירועים שקדמו להשגת ההסכם ולאישורו הביאו זמן-מה לאחר מכן לפרשה המכונה (בטעות) 'בר-און תמורת חברון', שתידון להלן.

ביום 18.6.97 הגיש שר האוצר דן מרידור מכתב התפטרות לראש הממשלה. התפטרותו של שר האוצר באה על רקע חילוקי דעות בינו לבין נגיד בנק ישראל, פרופ' יעקב פרנקל, בעניין שולי למדי ('קו האלכסון' הקובע את מגבלות שיערי החליפין). כפי שנוכחנו, גם להתפטרות זו קדמו יחסים אישיים עכורים למדי עם ראש הממשלה. על פי גרסה אחת יזם מקורבו של ראש הממשלה, ומנכ"ל משרדו, אביגדור ליברמן, את המשבר פרנקל-מרידור כדי להביא לפרישתו של האחרון.

בשלהי 1997 התגלעה מחלוקת קשה בעניין תקציב המדינה בין שר החוץ דוד לוי לבין נתניהו. עוד לפני המועד הקבוע בחוק לאישור התקציב (31.12.97) ברור היה כי לוי עומד על סף פרישה מן הממשלה וכי הקואליציה עתידה לאבד את תמיכת חמשת חברי גשר ולהפוך בכך לקואליציה שכל שלושה מחבריה עשויים לגרום להפלתה. לוי הגיש את התפטרותו מן הממשלה ביום 4.1.98.

המחלוקות בין בנימין נתניהו לחבריו בליכוד הגיעו לשיא בנובמבר 1997 בעת כינוס מרכז הליכוד בו נעשה ניסיון לבצע 'פוטש' כנגד ראש הממשלה. בסופו של דבר, אישר הכינוס את ביטול הליך הבחירות המוקדמות של מועמדי הליכוד לכנסת. ככל הנראה באה היוזמה למהלך זה ממקורבו של נתניהו, אביגדור ליברמן. ונועדה להגביר בעתיד את שליטתו של נתניהו בסיעת הליכוד בכנסת. המתיחות הפנימיות שליוו משבר זה ולאחריו גררו את התפטרותו של ליברמן מתפקידו זמן קצר לאחר מכן.

המחלוקות האישיות (והאידאולוגיות) בליכוד לא פסחו גם על מי שאינם חברי ממשלה. באפריל 1998 (בעקבות מחלוקת על לבוש רקדנים במופע 'פעמוני היובל') הודיע ראש עיריית תל-אביב, רוני מילוא, על פרישתו מהליכוד (ומראשות העירייה) בשל כוונתו להתמודד על משרת ראש הממשלה. אין ספק שזה היה הרקע המעניין ביותר להצגת מועמדות לראשות הממשלה בתולדות מדינת ישראל.

ב-23 בינואר 1999, למעלה משבועיים לאחר קבלת החוק בדבר הקדמת הבחירות בקריאה שנייה ושלישית (5.1.99), פיטר נתניהו שר בכיר אחר של הליכוד, יצחק מרדכי שר הביטחון. פיטורי מרדכי באו בעקבות מגעיו של שר הביטחון עם אנשי מפלגת המרכז על אפשרות הצטרפותו למפלגתם כמועמד לראשות הממשלה.

לא רק מחלוקות פנימיות בסיעת הליכוד-גשר-צומת ליוו את פעילות הממשלה. גם ניסיונותיה לפעול בתחומים מרכזיים לא עלו יפה, לעתים קרובות בשל התנגדות חלק מן השותפים האחרים בקואליציה. דוגמה מובהקת לעניין זה היה הניסיון לפתור את אחת המחלוקות המהותיות ביותר בענייני דת ומדינה בה טיפלה ועדת נאמן אשר הגישה את מסקנותיה בתחילת פברואר 1998. הוועדה דנה בשאלת הגיור, היסוד המכריע בסוגיית "מיהו יהודי", החוצה את הציבור הישראלי מאז 1958. הבעיה הפכה לאקוטית ביותר לנוכח גל העלייה הגדול, שהביא אתו לעליה ניכרת בשיעור הלא-יהודים בקרב העולים. הצעתו של נאמן, לפיה ישתתפו גם רבנים רפורמים וקונסרבטיבים בוועדות ההכנה של מועמדים לגיור, נדחתה הן על ידי הרבנות הראשית והן על ידי כל המפלגות הדתיות.

חולשתה של הממשלה בהשגת רוב ליוותה אותה בכל מעשיה לפחות מתחילת 1998 ועד לתום תקופת כהונתה עם הבחירות לכנסת החמש עשרה. דוגמה לעניין זה היא כישלונה של מועמד הליכוד לנשיאות, שאול עמור, בהתמודדות מול מועמד העבודה, עזר וייצמן. ביום 4.3.98 נבחר וייצמן, ברוב של 63 (מול 49 מועמדים לעמור).

אחת השערוריות הקשות ביותר שצינו את ממשלת נתניהו, פרשת 'בר-און תמורת חברון', ליוותה את המערכת הפוליטית במשך חודשים רבים במהלך 1997, והשלכותיה עתידות היו להשפיע למשך תקופה ארוכה עוד יותר. יתכן כי פרשה זו מסמלת יותר מכל את תקופת נתניהו, שכן היא קשורה הן בסכסוך הישראלי-פלסטיני, הן ביחסים הפוליטיים הפנימיים והן בנורמות ההתנהגות של ראש הממשלה ושרי הממשלה.

על פי הדיווחים בטלוויזיה הישראלית הבטיחו שרי ש"ס לתמוך בהצבעה הממשלתית בנושא הסכם חברון אם ימונה עורך הדין רוני בר-און לתפקיד היועץ המשפטי לממשלה. לכאורה, הייתה ש"ס מעונינת במינוי זה כדי למנוע בעזרת היועץ המשפטי החדש את הרשעת מנהיגה, אריה דרעי, בקבלת שוחד ובעברות אחרות במשפט שהתנהל נגדו בבית המשפט המחוזי בירושלים. בדיון שנערך בממשלה תמכו במינוי שר המשפטים, צחי הנגבי וראש הממשלה. אך לאור הלחצים הציבוריים נאלץ בר-און להתפטר יומיים לאחר מינויו, והממשלה מינתה תחתיו את ד"ר אליקים רובינשטיין לתפקיד. בחקירה המשטרית בנושא זה המליצה המשטרה להעמיד לדין הן את ראש הממשלה והן את שר המשפטים. המלצה זו הועברה,

כמקובל, להחלטת פרקליטות המדינה. ביום 20.4.97 פרסמו היועץ המשפטי לממשלה, אליקים רובינשטיין ופרקליטת המדינה, עדנה ארבל את מסקנותיהם בעניין. רובינשטיין וארבל מתחו ביקורת קשה על התנהגותם של ראש הממשלה ושר המשפטים, אך החליטו שלא להעמידם לדין חרף המלצת המשטרה.

דרעי הורשע בבית המשפט המחוזי בירושלים ביום 17.3.99 ונגזרו עליו ארבע שנות מאסר. מאוחר יותר הומתק דינו לשלוש שנות מאסר על ידי בית המשפט העליון. הרשעתו עוררה קרע עמוק בין חסידיו הרבים למערכת המשפט. חודש לפני הרשעתו התקיימה הפגנה גדולה שמחתה על פסיקותיו של בית המשפט העליון בנושאים שונים (14.2.99), בה השתתפו כ- 200,000 חרדים.

על אף פרשיות אלו המשיכו ענייני החוץ והביטחון לעמוד במרכז פעילותה של הממשלה במשך כל תקופת כהונתה. דומה כי הפעילות בתחום מרכזי זה לא עלתה יפה לא רק בשל השגיאות שעשו הממשלה והעומד בראשה, אלא בעיקר בשל תגובת הגורמים הערביים, שהביאה באורח קבע להתנגשויות ולהכשלת אותם הסכמים שהושגו בין הצדדים.

ביום 23.9.97 נפתח פתח למנהרת החשמונאים בעיר העתיקה בירושלים באישורו של ראש הממשלה, שקיבל לכך את הסכמת גורמי הביטחון. בעיתונות האשימו את נתניהו בפתיחת המנהרה על אף התנגדות השב"כ וגורמים ביטחוניים אחרים, אך דומה שאין לטענה זו על מה שתסמוך. למחרת פתיחת המנהרה, קרא יאסר ערפאת לשביתה ולהפגנות. מנהיגים מוסלמים טענו כי המנהרה עוברת מתחת ליסודות של מסגד אל-אקצה מאחר כיפת הסלע שעל הר הבית, וכי חפירתה נועדה לגרום לקריסתם של מקומות קדושים אלה. למרות שטענה זו הייתה שקרית ולמרות ששיקום המנהרה נעשה בידיעת כל הצדדים החל משנת 1987, פרץ מ-25.9.97 גל מהומות רב-היקף. במהלך האירועים, שעתידים היו לנבא את 'אינתיפדת אל-אקצה' בשנת 2000, נהרגו 15 חיילים ומתנחלים ולפחות 50 פלסטינים. מהומות אלו היו הקשות ביותר שהתרחשו בשטחים מאז החתימה על הצהרת העקרונות ('אוסלו א') בספטמבר 1993.

בעייתיות מערך היחסים הישראלי-ערבי באה לביטוי באירועים רבים נוספים במהלך תקופת כהונתו של נתניהו ובהם: ההתנגשויות החוזרות ונשנות בלבנון, פרשת חלד משעל, השתוללות מטורפת של החייל הירדני באי השלום, ניסיון ההתנקשות במאבטחי השגרירות הישראלית בעמן, ועוד.

רבים טענו בטרם הבחירות כי נתניהו אינו מחויב לתהליך אוסלו וכי המגעים עם הרשות הפלסטינית והעומד בראשה עתידים להפסק עם בחירתו לראשות הממשלה, מה עוד שהחלופה בה בחר נתניהו להרכב הקואליציוני לא כללה אלא מפלגה קטנה אחת (הדרך השלישית) שמקורה במחנה 'השני'. ואולם, חודש לאחר הקמת הממשלה נפגש כבר נתניהו עם ערפאת לדיון ראשוני במחסום ארז (23.7.96). פגישה זו אושרה קודם לכן בהצבעה בממשלה והתנגד לה רק שר אחד, בני בגין. מן הראוי לציין שערפאת עצמו נבחר כראש

הרשות רק בתחילת השנה (20.1.96) עם מימושו של הסכם הביניים בין אש"פ לישראל מיום 28.9.95. ערפאת זכה בבחירות אלו לתמיכתם של 88.1% מהבוחרים בירושלים, יו"ש ועזה.

לאחר מימושו של הסכם חברון, ובעיקר לאחר אירועי המנהרה, שקע תהליך השלום בקיפאון. דומה היה שחידושו בתקופת ממשלת נתניהו אינו אפשרי. מפנה משמעותי בעניין זה התרחש באוקטובר 1998. כתוצאה ממשא ומתן בחוות וואי, חתמו נתניהו וערפאת, בנוכחות הנשיא קלינטון והמלך חוסיין, על הסכם וואי. על פי ההסכם אמורה הייתה ישראל להעביר 13% משטחי יו"ש לשליטה אזרחית פלסטינית ועוד 14%, בהם הייתה כבר לרשות שליטה אזרחית, גם לשליטתה הביטחונית. בתמורה אמורה הייתה המועצה הלאומית הפלסטינית לממש את התחייבות הפלסטינים לשינוי אותם סעיפים באמנה הפלסטינית הקוראים להשמדת ישראל. הסכם וואי אושר בממשלה (11.11.98) ברוב של שמונה תומכים מול ארבעה מתנגדים. חמישה מן השרים נמנעו. הכנסת אישרה את ההסכם (17.11.98) ברוב של 75 מול 19 (ותשעה נמנעים). השלב הראשון של ההסכם בוצע ביום 20.11.98. בנוכחות הנשיא קלינטון ובהצבעה שהליכיה מוזרים ושנויים במחלוקת, ביטלו הפלסטינים את סעיפי האמנה האמורים ביום 14.12.98. אירועים אלה הביאו לפרישת אנשי הימין ובראשם אנשי המפד"ל, מהקואליציה ולאובדן הרוב שהיה לממשלת נתניהו בכנסת. ההחלטה הראשונית על הקדמת הבחירות התקבלה בכנסת ביום 14.12.98. מסתבר אפוא כי דווקא פעילותו של נתניהו בתחום המדיני היא שהביאה לנפילת ממשלתו, להקדמת הבחירות ולחילופי השלטון של מאי 1999. הליך קבלת חוק הבחירות היה מהיר ביותר והוא אושר בקריאה שנייה ושלישית ביום 5.1.99.

בחירות 1999

למרות השינויים הדרמטיים במבנה מפת המפלגות הישראלית, אין ספק שהתוצאה הבולטת ביותר של בחירות מאי 1999 נפלה בבחירות הישירות לראשות הממשלה. אהוד ברק זכה בבכורה בהפרש של יותר מ-12% מהקולות הכשרים. כזכור, עמד הפער בין המתמודדים בבחירות 1996 על אחוז אחד בלבד, כשהמונח זכה אמנם ברוב דחוק של הקולות הכשרים, אך נאלץ להסתפק בתמיכתם של פחות ממחצית קולות המצביעים (בשל השיעור הגבוה של הקולות הפסולים). הפעם היה שיעור הקולות הפסולים מקרב המצביעים גבוה עוד יותר (5.3%), אך הובטח לברק רוב של 53% גם בקרב כלל המצביעים. יש לזכור כי את קולות "המעטפות הכפולות", שניתנו לשלושת המועמדים שהסירו מועמדותם ביממה האחרונה של מערכת הבחירות, ניתן היה למנות כקולות כשרים לכל עניין ודבר אם הייתה ההצבעה מתבצעת לפני הסרת המועמדות. אך ועדת הבחירות המרכזית פסלה קולות אלה.

לוח 18: הבחירות לראשות הממשלה (17.5.99)

המועמד	מספר הקולות	% הקולות הכשרים	% מכלל הקולות
אהוד ברק	1,791,020	56.1	53.1
בנימין נתניהו	1,402,474	43.9	46.9
בעלי זכות בחירה: 4,285,428			
מצביעים: 3,372,952 (78.7%)			
קולות כשרים: 3,193,494 (94.7%)			

מקור: נתונים שנמסרו על ידי ועדת הבחירות המרכזית

את ניצחוננו של ברק אי אפשר לתלות בשינויים דמוגרפיים שהשפיעו על מבנה הגוף הבוחר, אלא בשינוי הלכי הרוח בקרב ציבור הבוחרים. חל גידול משמעותי בחלקה של האוכלוסייה הערבית, אך שיעור ההצבעה שלהם פחת כך שקיזז שינוי זה. לא נעסוק כאן בסיבות שהביאו לשינוי בהלכי הרוח של קהל הבוחרים. עם זאת, מן הראוי להדגיש כי למהפך בבחירת ראש הממשלה לא נלווה גם מהפך דומה בהצבעה המפלגתית. המפלגות המרכיבות את הקואליציה היוצאת זכו במשותף בדיוק במחצית ממושבי הכנסת, שיעור תמיכה גבוה יותר מזה שעמד לרשות הקואליציה בשלהי הכנסת הארבע עשרה יתר על כן, מחנה מפלגות הקואליציה היוצאת זכה לרוב זעום של מספר הבוחרים. אם היו מפלגות אלו חלוקות מהותית על ברק והשקפותיו ואילו היו עשויות כולן מקשה אחת, היינו ודאי עדים כבר במוצאי יום הבחירות להתרחשות חזיון האימים של כנסת העיונת את ראש הממשלה הנבחר, מצב שהביא, כפי שראינו, להתמוטטות עשרות משטרים דמוקרטיים במאה העשרים. בכל זאת, יש להדגיש כי בעקבות הבחירות לכנסת הקודמת עמדו לרשות מפלגות הקואליציה הימנית ורשימת מולדת 68 מושבים.

התוצאה הבולטת ביותר של ההצבעה המפלגתית הייתה התרסקותן של שתי הרשימות הגדולות, ישראל אחת והליכוד. אלו זכו במשותף בארבעים וחמישה מושבים בלבד, מספר הנמוך מזה שהיה למפא"י בשיאה (47 מושבים ב-1959) או לליכוד בשיאו (48 מושבים ב-1981). מתוך המושבים של ישראל אחת, הוקצו שלושה מושבים לנציגי מפלגות אחרות (שני מושבים לגשר ומושב אחד למימד). זוהי תבוסה אלקטורלית חסרת תקדים של המפלגות הגדולות. בהקשר זה ראוי לזכור כי הליכוד זכה מיד עם הקמתו, ב-1973, ב-39 מושבים (אף שנשאר באופוזיציה). כיום שווה מספר מושביו לזה שהיה לחרות לבדה בכמה מערכות בתקופה 1949-1961. חרות זכתה ב-17 מושבים הן בבחירות 1959 והן בבחירות 1961, אך אז עמדו לצידה הציונים הכלליים (והליברלים) שהיו עתידים לשמש כמרכיב מרכזי הן בגח"ל והן בליכוד.

**לוח 19: מספר המפלגות האפקטיבי בכנסת
בעקבות בחירות, 1949-1999**

הכנסת	השנה	מספר המפלגות
הראשונה	1949	4.7
השנייה	1951	5.0
השלישית	1955	6.0
הרביעית	1959	4.9
החמישית	1961	5.4
השישית	1965	4.7
השביעית	1969	3.6
השמינית	1973	3.4
התשיעית	1977	4.4
העשירית	1981	3.1
האחת-עשרה	1984	3.9
השתיים-עשרה	1988	4.4
השלוש-עשרה	1992	4.4
הארבע-עשרה	1996	5.6
החמש-עשרה	1999	8.7

מקור: חושב על סמך נתוני לוחות קודמים

גם מפלגות אחרות בכנסת היוצאת, המפד"ל וישראל בעלייה, סבלו מירידת כוחן. אולם ככלל ניתן לקבוע כי בחירות ה-17 במאי 1999, סימנו ניצחון גדול למפלגות הקטנות. 15 רשימות זכו בייצוג (לעומת 11 בבחירות 1996). 'מספר המפלגות האפקטיבי' הוא 8.69. מספר זה הוא מהגבוהים ביותר בהיסטוריה של משטרים דמוקרטיים מערביים. בשל פיצול ההצבעה והתמיכה במפלגות הקטנות גדל מאד מספר הקולות 'המבוזזים' שהוענק למפלגות שלא עברו את אחוז החסימה, והוא עומד על כ-4.9% מהקולות הכשרים (שיעור כמעט כפול מזה שהיה בבחירות 1996).

לוח 20: תוצאות הבחירות לכנסת (17.5.99)*

המפלגה	קולות			מושבים		
	מספר	מ אחוזים	שינוי 1996-	מספר	אחוזים	שינוי מ 1996-
ישראל אחת (א)	670,484	20.3	6.5-	26	21.7	6.6-
הליכוד (ב)	468,103	14.2	10.9-	19	15.8	10.9-
ש"ס (ג)	430,676	13.0	4.5+	17	14.1	5.8+
מרצ (א)	253,525	7.7	0.3+	10	8.3	0.8+
ישראל בעלייה (ד)	171,705	5.2	0.5-	6	5.0	0.7-
שינוי (ה)	167,748	5.1	5.1+	6	5.0	5.0+
מפלגת המרכז (ו)	165,622	5.0	5.0+	6	5.0	5.0+
המפד"ל (ב)	140,307	4.2	3.7-	5	4.2	3.3-
יהדות התורה (ג)	125,741	3.8	0.6+	5	4.2	0.8+
רע"ם (ז)	114,810	3.5	0.6+	5	4.2	0.8+
האיחוד הלאומי (ד)	100,181	3.0	0.6+	4	3.3	1.7+
ישראל ביתנו (ח)	86,153	2.6	2.6+	4	3.3	3.3+
חד"ש (ז)	87,022	2.6	1.6-	3	2.5	1.7-
בל"ד	66,103	2.0	2.0+	2	1.7	1.7+
עם אחד (ח)	64,143	1.9	1.9+	2	1.7	1.7+
פנינה רחנבלום (ט)	44,953	1.4	1.4+	0	0.0	=
כוח לגימלאים (ט)	37,525	1.1	1.1+	0	0.0	=
עלה ירוק	34,029	1.0	1.0+	0	0.0	=
הדרך השלישית (ו)	26,290	0.8	2.4-	0	0.0	3.3-
הירוקים (ה)	13,292	0.4	0.4+	0	0.0	=
רשימות אחרות	41,004	1.2	1.3-	0	0.0	=
בעלי זכות בחירה: 4,485,428						
מצביעים: 3,373,748 (78.7%)						
קולות כשרים: 3,309,416 (98.1%)						

מקור: נתונים שנמסרו על ידי ועדת הבחירות המרכזית

* הערות:

- (I) האותיות המופיעות בסוגריים ליד שמות הרשימות מסמנות הסכמי עודפים.
- (II) ההשוואה ל-1996 היא לרשימות המועמדים הקרובות ביותר. ברוב המקרים חל שינוי בהרכב הפוליטי של הרשימות או בשמן.

המצליחה שבין המפלגות הקטנות היא ש"ס, המיוצגת בכנסת החמש עשרה על ידי 17 חברי כנסת. בזכות הישגה זה נכנסה ש"ס ל"מועדון" הגדולות שבו היו חברות עד כה רק שתי הרשימות הגדולות או מרכיביהן. מחנה המפלגות הדתיות זכה במשותף ב-27 מושבים, שיא שרק מעטים ציפו לו.

עד שנות השמונים זכו המפלגות הדתיות ב-15 עד 18 מושבים בכנסת. ב-1981 נאלצו המפלגות הדתיות הוותיקות להסתפק בייצוג משותף של 13 מושבים בלבד, אך הופעתה של תמ"י, על שלושת מושביה, סמנה את העתיד להתרחש. בבחירות 1996, בהן הונהגה לראשונה הבחירה הישירה לראשות הממשלה, זינקו המפלגות הדתיות הוותיקות והחדשות והגיעו לייצוג משותף של 23 חברי כנסת. ניתן לקבוע בודאות כי הנהגת הבחירה הישירה, שאחדים מתומכיה קיוו באמצעותה לצמצם את עוצמתן האלקטורלית והפוליטית של המפלגות הדתיות בכלל ושל המפלגות החרדיות בפרט, הולידה תוצאה הפוכה. דומה שהצלחת המפלגות החרדיות נבעה, במידת מה, גם מהתעמולה האגרסיבית נגדן של ישראל בעלייה ושינוי. ניתן להניח כי אחדים מאלה שהתכוונו להחליש את כוחן של המפלגות הדתיות באמצעות תעמולה אנטי-קלריקאלית אגרסיבית, היו בעבר מחסידי הבחירה הישירה, ודומה שגם הפעם השיגו תוצאה הפוכה מזו לה התכוונו. עמדות 'אנטי-חרדיות' אפיינו הן את שינוי והן את מרצ, שזכו גם הן בהצלחה אלקטורלית ניכרת, בהגדילן את ייצוגן המשותף מתשעה לשישה עשר חברי כנסת. מכאן, שיותר משליש מחברי הכנסת מייצגים יותר מכל את קטביו של השסע הדתי-חילוני.

קבוצות מיעוט אחרות של האוכלוסייה זכו אף הן לייצוג מכובד בכנסת. רשימות ישראל בעלייה וישראל ביתנו, בהנהגתם של יוצאי ברית המועצות לשעבר זכו בעשרה מושבים. שלוש הרשימות נתמכות האוכלוסייה הערבית, רע"ם, בל"ד וחד"ש זכו אף הן בעשרה מושבים. בסך הכול שולטים מגזרי האוכלוסייה המובהקים של הדתיים, "הרוסים" והערבים בייצוג משותף של 47 חברי כנסת.

שלוש סיעות חדשות מייצגות שסעים אחרים. האיחוד הלאומי, שכלל שמונה חברי כנסת בכנסת היוצאת, נאלץ להסתפק בארבעה מושבים בלבד. מפלגת המרכז החדשה שהציגה במהלך החודשים האחרונים לא פחות מארבעה מועמדים שונים לראשות הממשלה, התאפיינה בעוינות משותפת לראש הממשלה היוצא, וזכתה לייצוג של שישה חברי כנסת בלבד. מן הסתם, אפשר היה לאתר כמיהה דומה לחילופי גברי במשרד ראש הממשלה גם בשדות אחרים. מפלגת העובדים החדשה עם אחד, בהנהגתו של מזכ"ל ההסתדרות עמיר פרץ, זכתה בייצוג של שני מושבים.

ראוי לציין כי למרות היחסיות הגבוהה של שיטת הבחירות בישראל, חלו עיוותים אחדים ביחסיות הייצוג. כך זכתה ישראל ביתנו במושב אחד יותר מחד"ש למרות שמספר התומכים בה היה קטן יותר. זאת, בשל הסכם עודפים מוצלח יותר שהיה לה (עם רשימת עם אחד). סביר להניח כי תומכים לא מעטים של הרשימה האחרונה הצביעו בעבר למפלגת העבודה. לו היו כמה מאות מבוחרים אלה נמנעים מהצבעה, הייתה רשימתו של אביגדור ליברמן מצטמקת לשלושה מושבים, בעוד שייצוגה של ישראל אחת היה גדל במושב אחד. זאת ועוד,

'המחיר למושב' ששילמו המפלגות בחלוקה הפנימית של הסכמי העודפים, היה נמוך מהמחיר שהיה על מפלגות שלא נהנו מהסכמי העודפים לשלם, לו הוספנו להן מושב נוסף.

לוח 21: הסיבות לתמיכה במפלגות בבחירות 1999

הסיבה	יהודים	ההבדל מ -1996	לא-יהודים	ההבדל מ -1996
נושאי חוץ וביטחון	32	21-	15	7-
עמדות המפלגה בנושאים אחרים	9	3+	15	4-
אמונה במנהיגי המפלגה	14	=	8	13-
"המפלגה מייצגת אנשים כמוהם"	26	8+	39	6+
סיבות אחרות	19	10+	23	18+

מקור: סקר דעת קהל, 1999

בבחינת מאפייני הבחירות של 1999, אין כל ספק שכל הסימנים מצביעים על שיסוע המערכת החברתית והפוליטית בעוצמה לה לא היינו מורגלים בעבר. נושאי חוץ וביטחון נתפסו גם בבחירות אלו כנושאים מרכזיים הן על ידי המנהיגות הפוליטית והן על ידי הבוחרים. ברם, ענייני הסכסוך הישראלי-ערבי נתפסו הפעם כפחות חשובים בהשוואה לבחירות 1996, בעוד נושאים אחרים נחשבו הפעם כבעלי משקל רב יותר מבעבר. רבים בקרב המצביעים היהודים ציינו כסיבה מרכזית להצבעה המפלגתית כי "המפלגה מייצגת אנשים כמוהם". אין כל ספק ששיקול זה אכן עמד לנגד רבים והדבר ניכר היטב בתוצאות הבחירות. גם הציבור הערבי העניק משקל רב יותר מבעבר לכוח המשיכה של המנהיגות הפוליטית. זו הייתה הפעם שונה מבעבר ונתנה ביטוי לתחושות הלאומיות של ערביי ישראל, הן לאלו המסורתיות והן לאלו המודרניות.

במקביל לפילוח מפת המפלגות ובמקביל לעלייתן המרשימה של מפלגות המגזר (הסקטוראליות), הצביעה בעיקר תופעה אחת על הקיטוב בין שני המחנות הפוליטיים העיקריים. גם אם עמדות הבוחרים במפלגות השונות לא היו כה קוטביות (כפי שראינו בפרק קודם), הרי שההקבלה בין ההזדהות המפלגתית לבין התמיכה במועמד מסוים לראשות הממשלה הולידה במהותה מערך בעל נטייה בולטת לדו-קוטבית. בוחריו ישראל אחת, מרצ, מפלגת המרכז, חד"ש, בל"ד ורע"ם, העדיפו בברור את ברק על פני נתניהו. העדפה פחותה מעט יותר כלפיו ניכרה אצל בוחריו שינוי ועם אחד. בוחריו הליכוד, ש"ס, המפד"ל, יהדות התורה, האיחוד הלאומי, וישראל ביתנו, העדיפו בברור את נתניהו. רק בקרב בוחריו ישראל בעלייה ניכר איזון כלשהו.

לוח 22: העדפת מועמדים לראשות הממשלה בקרב תומכי מפלגות 1999 (אחוזים)

מועמדים אחרים	ברק	נתניהו	המפלגה
0.4	98.8	0.8	ישראל אחת
0.8	5.3	93.9	ליכוד
7.8	10.0	82.2	ש"ס
1.2	96.6	2.2	מרצ
11.4	48.6	40.0	ישראל בעלייה
12.2	61.0	26.8	שינוי
12.4	71.2	16.4	מפלגת המרכז
4.8	9.5	85.7	מפד"ל
0.0	3.8	96.2	יהדות התורה
38.0	52.0	0.0	רע"ם
2.4	0.0	97.6	האיחוד הלאומי
0.0	5.6	94.4	ישראל ביתנו
8.7	87.0	4.3	חד"ש
22.2	72.2	5.6	בל"ד
17.7	52.9	29.4	עם אחד

מקור: סקר דעת קהל, 1999

השסעים החוצים את המערכת הפוליטית הישראלית ניכרים בכמה מישורים נוספים. להלן נדגים את השסעים הפוליטיים-חברתיים העולים מבדיקה של ההצבעה לראשות הממשלה ולכנסת בכמה יישובים וסוגי יישובים.

אהוד ברק זכה לניצחון מכריע ביישובים הערביים אולם, הישגו של שמעון פרס ביישובים הערביים בבחירות 1996 לא נפל ממנו. ביישובים היהודיים זכה נתניהו בבחירות 1996 בניצחון מכריע. הפעם הקדים אותו ברק בהשיגו פער של שלושה אחוזים. להישג זה אין כל משמעות אלקטורלית, אך יש לו משמעות פוליטית וסמלית. יש לציין, כי למרות נצחונו של ברק ביישובים היהודים, ספק רב אם הוא זכה לרוב בקרב האוכלוסייה היהודית בכללה. זאת, מאחר שביישובים המוגדרים כיהודים, בעיקר בערים המעורבות, מתגוררת אוכלוסייה ערבית גדולה, שיש לשער כי העניקה תמיכה מאסיבית לברק. כך, ביישובים הערביים היו 458,261 בעלי זכות בחירה בבחירות 1999, המהווים 10.7% מהגוף הבוחר, אך שיעור ה'לא-יהודים' בגוף הבוחר כולו הגיע בבחירות 1999 ל-662,932. אלה מהווים 15.5% מאוכלוסיית הבוחרים. אם הצביעו 'לא יהודים' בערים 'היהודיות' באותו אופן בו הצביעו היישובים הערביים, הרי שנתניהו זכה ברוב בקרב הבוחרים היהודים גם הפעם.

מבין הערים הגדולות בולט ייחודה של ירושלים. ברק הובס בבירה בפער של קרוב ל-30%. זאת לעומת ניצחון בשיעור דומה בתל אביב וניצחון גבוה עוד יותר בחיפה. הבדל זה נובע, בין השאר, מהאוכלוסייה החרדית (והדתית) הגדולה בירושלים בעלת נטיות ברורות להצביע למען נתניהו. תופעה זו בולטת עוד יותר בבני ברק, בה זכה נתניהו לניצחון מוחץ, הדומה מאד לזה בו זכה בהתמודדות מול פרס בבחירות 1996.

לוח 23: הבחירות לראש הממשלה 17.5.99 על פי יישובים וסוגיהם (באחוזים)*

סוג היישוב	אהוד ברק	בנימין נתניהו
תוצאה ארצית	56	44
יישובים יהודיים	51.5	48.5
יישובים ערביים	94.5	5.5
ירושלים	35.5	64.5
תל אביב	64	36
חיפה	68	32
בני ברק	11	89
ערים ותיקות	56.5	43.5
ערים חדשות	42.5	57.5
קיבוצים	93	7
מושבים	56	44
יהודה ושומרון	18.5	81.5
רמת הגולן	58.5	41.5

מקור: נתונים שנמסרו על ידי ועדת הבחירות המרכזית

*הערה: התוצאות בלוח זה ובלוחות העוקבים אינן כוללות את ההצבעה במעטפות כפולות.

בהקשר זה נהוג להבחין בין יישובים עירוניים ותיקים, אלה שנוסדו לפני הקמת המדינה, לבין יישובים עירוניים חדשים, שנוסדו לאחר הקמתה. ברק זכה בניצחון ברור בערים הוותיקות ובהפסד בשיעור דומה בערים החדשות. עם זאת, דווקא השוואה זו מעידה על תנועת הקולות היהודיים לטובת ברק. בבחירות 1996 הפסיד פרס הן בערים הוותיקות (בשיעור של 48%:52%) (והן בערים החדשות (בשיעור של 36%:64%). הישגו של ברק היה טוב בהרבה גם ביישובים החדשים, למרות שהפסיד בהם.

האוכלוסייה הכפרית היהודית הצטיינה תמיד בהצבעה שמאלית. בקיבוצים זכה ברק ב-93% מהקולות הכשרים (לעומת 90% לפרס בבחירות 1996). גם במושבים היה הישגו של ברק טוב מהישגו של פרס בבחירות 1996 (56% לעומת 52%).

בניגוד לאב טיפוס המקובל בצדו זה של הקו הירוק, אוכלוסיית הבוחרים בשטחים שמעבר לקו הירוק רחוקה מלהיות הומוגנית. נתניהו זכה ברוב מוחץ של יותר מ-80% ביישובי יהודה ושומרון אך הפסיד ביישובי רמת הגולן. גם בשתי קבוצות אוכלוסייה אלו חלה ירידה גדולה בכוחו, המזכירה את המהפך שחל בהצבעה האישית כמעט בכל מגזרי האוכלוסייה. לשם השוואה, בבחירות 1996 זכה נתניהו בגולן ב-49.7% מהקולות הכשרים ובי"ש ב-87.4% מהקולות, לעומת 41.5% ו-81.5% בבחירות 1999.

לוח 24: תוצאות הבחירות לכנסת ה-15 - בערים נבחרות (באחוזים)

הרשימה	ירושלים	תל אביב	חיפה	בני ברק
ישראל אחת	14.1	27.4	28.3	4.3
הליכוד	15.2	15.4	12.7	6.5
ש"ס	17.3	10.8	5.5	22.5
מרצ	7.2	13.1	7.4	1.0
ישראל בעלייה	2.6	1.9	8.9	1.9
מפלגת המרכז	4.6	5.9	5.2	1.3
שינוי	4.3	6.3	7.4	1.2
המפד"ל	6.0	3.1	2.9	6.6
יהדות התורה	15.5	1.5	1.9	47.1
רע"ם	0.1	0.9	0.7	0.0
האיחוד הלאומי	5.5	1.9	2.4	3.6
ישראל ביתנו	2.0	0.9	2.8	1.0
חד"ש	0.5	1.1	2.7	0.0
בל"ד	0.2	0.2	2.7	0.0
עם אחד	0.4	1.0	1.2	0.3

מקור: נתונים שנמסרו על ידי ועדת הבחירות המרכזית

בירושלים חל שינוי דרמטי בהצבעה המפלגתית. מהפך זה מזכיר מאד את אשר התרחש בבחירות למועצת עיריית ירושלים בבחירות המקומיות של נובמבר 1998. ש"ס כבשה את הבכורה בעיר ויהדות התורה הגיעה למקום השני. הליכוד וישראל אחת נדחקו למקומות השלישי והרביעי. בבחירות 1996 הייתה ש"ס הרשימה החמישית בגודלה בירושלים, ותמכו בה רק כעשרה אחוזים מן המצביעים. הליכוד, שזכה בירושלים ב-1996 ביותר מרבע מן הקולות, הפסיד יותר מעשרה אחוזים מכוחו. אין ספק, שחלק נכבד מבחורי הליכוד בעבר, בירושלים כמו גם במקומות אחרים, העביר את תמיכתו לש"ס. על כך מעידה גם בדיקה של

התפלגות הקולות בקלפיות. ש"ס הגבירה כוחה בכשני אחוזים גם בחיפה וגם בתל אביב ובשבעה אחוזים בבני ברק. שיעורי הגידול השונים של ש"ס במקומות שונים מעידים על העמקת הקיטוב הדתי-עדתי בקרב הבוחרים. על תופעת הקיטוב מעידה גם העובדה שהמחנה מרצ-שינוי הגביר כוחו בשיעורים של כחמישה עד כשבעה אחוזים בכל שלוש הערים הגדולות, במקביל להצלחתה של ש"ס.

לוח 25: ההצבעה בבחירות לכנסת ה-15 ביישובים יהודיים וביישובים ערביים (באחוזים)

הרשימה	יישובים יהודיים	יישובים ערביים
ישראל אחת	21.6	7.7
הליכוד	15.4	1.3
ש"ס	14.1	4.1
מרצ	7.7	5.2
ישראל בעלייה	5.7	0.9
מפלגת המרכז	5.3	1.8
שינוי	5.4	0.2
המפד"ל	4.5	1.5
יהדות התורה	4.2	1.1
רע"ם	0.4	31.1
האיחוד הלאומי	3.2	0.1
ישראל ביתנו	2.8	0.5
חד"ש	0.5	21.3
בל"ד	0.3	16.7
עם אחד	1.8	2.7

מקור: נתונים שנמסרו על ידי ועדת הבחירות המרכזית

ההצבעה ביישובים הערבים שונה מאד מהמקובל במגזר היהודי. שלוש המפלגות הערביות זכו במשותף ביישובים אלה בכ-70% מהקולות הכשרים, תוצאה המשקפת כמעט במדויק את הייצוג הסופי בו זכו. כשליש מן הקולות הנותרים ניתנו למפלגות הימין ולמפלגות המרכיבות את הקואליציה הנוכחית, ושני שלישים ניתנו למפלגות האופוזיציה ולמפלגות החדשות. מבין כל המפלגות 'היהודיות', ישראל אחת זכתה בהצלחה הגדולה ביותר. אך התמיכה ברשימה זו פחתה בשיעור ניכר לעומת התמיכה שניתנה למפלגת העבודה במגזר הערבי בבחירות לכנסת הארבע עשרה.

המפלגות הגדולות הצליחו לשמור על הבכורה בערים הוותיקות. ואולם בערים החדשות בולטת העובדה שהמקום הראשון נכבש על ידי ש"ס. לתופעה זו שורשים עדתיים מובהקים. ראויה לציון גם הצלחתן המרשימה של שתי המפלגות 'הרוסיות' בערים החדשות. זאת, בשל העובדה שחלקה של אוכלוסיית העולים ביישובי הפריפריה החדשים גדול בהרבה מזה שביישובים הוותיקים ובאזורים המבוססים. הישגיהם של ישראל אחת, מפלגת המרכז, מרצ ושינוי טובים יותר בערים הוותיקות, ונובעים כנראה גם הם מהתופעות הדמוגרפיות הידועות.

לוח 26: ההצבעה בבחירות לכנסת ה-15 - בערים ותיקות ובערים חדשות (באחוזים)

הרשימה	ערים ותיקות	ערים חדשות
ישראל אחת	24.8	13.8
הליכוד	16.9	15.7
ש"ס	11.4	21.9
מרצ	7.7	4.4
ישראל בעלייה	5.6	9.8
מפלגת המרכז	6.5	4.1
שינוי	6.7	4.1
המפד"ל	4.5	3.6
יהדות התורה	1.5	2.8
רע"ם	0.0	0.9
האיחוד הלאומי	2.6	2.4
ישראל ביתנו	2.3	5.4
חד"ש	0.1	0.6
בל"ד	0.0	0.6
עם אחד	2.1	2.8

מקור: נתונים שנמסרו על ידי ועדת הבחירות המרכזית

תוצאות הבחירות לכנסת בקיבוצים דומות מאוד לאלו שהושגו בבחירות 1996. ישראל אחת זכתה בתמיכתם של מעט יותר ממחצית ממצביעי הקיבוצים בשתי מערכות הבחירות אך בבחירות 1999 פחת כוחה. בשני המקרים הגיעה מרצ למקום השני בהשיגה מעט יותר 30% של הקולות.

לעומת הקיבוצים, אנו עדים לעלייה גדולה מאוד בכוחה של ש"ס במושבים. גם כאן ניכרת ירידה בכוחה של ישראל אחת לעומת זה של מפלגת העבודה בבחירות 1996. נפילה גדולה מאד חלה בכוחו של הליכוד במושבים. רשימת הליכוד-גשר-צומת זכתה בכ-27% מן הקולות בבחירות 1996 לעומת כ-16% בבחירות 1999.

לוח 27: ההצבעה בבחירות לכנסת ה-15 בקיבוצים ובמושבים (באחוזים)

הרשימה	קיבוצים	מושבים
ישראל אחת	50.5	30.8
הליכוד	1.8	16.3
ש"ס	0.5	14.6
מרצ	31.9	7.6
ישראל בעלייה	0.7	0.3
מפלגת המרכז	2.4	6.1
שינוי	2.4	4.4
המפד"ל	2.7	6.4
יהדות התורה	0.3	2.4
רע"ם	0.0	0.1
האיחוד הלאומי	1.4	3.1
ישראל ביתנו	0.1	0.3
חד"ש	0.5	0.1
בל"ד	0.0	0.0
עם אחד	0.2	1.4

מקור: נתונים שנמסרו על ידי ועדת הבחירות המרכזית

לוח 28: ההצבעה בבחירות לכנסת ה-15 ביר"ש וברמת הגולן (באחוזים)

הרשימה	יהודה ושומרון	רמת הגולן
ישראל אחת	6.8	23.3
הליכוד	20.9	9.2
ש"ס	11.6	4.5
מרצ	2.0	6.8
ישראל בעלייה	2.6	4.9
מפלגת המרכז	3.6	4.5
שינוי	4.1	4.6
המפד"ל	10.9	8.6
יהדות התורה	9.7	0.6
רע"ם	0.0	0.0
האיחוד הלאומי	19.0	9.6
ישראל ביתנו	4.1	2.9
חד"ש	0.0	0.1
בל"ד	0.0	0.0
עם אחד	0.6	0.5
הדרך השלישית	0.5	13.9

מקור: נתונים שנמסרו על ידי ועדת הבחירות המרכזית

התפלגות ההצבעה באזורים שונים שמעבר לקו הירוק רחוקה מאד מלהיות אחידה ובולט השינוי בין בחירות 1999 לבין אלו של 1996. בחבל עזה (תוצאות ההצבעה שם אינן מובאות בלוח שלהלן) זכה האיחוד הלאומי בבכורה בזכות תמיכה של כ-40% מן המצביעים. התמיכה במפד"ל, שזכתה בחבל עזה בבחירות 1996 ב-62% מהקולות, הצטמקה ל-15% בלבד. התמיכה בדרך השלישית, שהדגישה הפעם את עניין הגולן בתעמולתה הרבה יותר מאשר בבחירות 1996, ירדה משיעור של כ-18% לשיעור של כ-14%. רוב אוכלוסיית השטחים יושבת ביהודה ושומרון. באזור זה 92,642 בעלי זכות בחירה. ב-1996 היא העניקה תמיכה חזקה ביותר לרשימת הליכוד-גשר-צומת, שזכתה ביותר מ-34% מהקולות הכשרים. הפעם זכה הליכוד רק ב-21% מהקולות. גם בתמיכה במפד"ל ניכרה ירידה משמעותית ביותר: כ-11% בבחירות 1999 לעומת יותר מ-27% בבחירות לכנסת הארבע עשרה. ש"ס תופסת עתה את המקום השני ביו"ש עם כ-19% מהקולות, לעומת כ-6% בלבד ב-1996. רשימת מולדת זכתה בבחירות 1996 בכ-8% מהקולות. הפעם, הגיע האיחוד הלאומי לשוויון כמעט עם הליכוד בשל תמיכה של כ-19% מהמצביעים.

ההצבעה העדתית התבלטה לראשונה בבחירות 1977 ובבחירות 1981. למרבה הפלא ייצוגן של עדות המזרח ברשימת הליכוד לא עלה על זה שברשימת המערך. נראה לכן כי לא הייצוג המגזרי במפלגות הגדולות הוא שהוליד הצבעה עדתית, אלא להפך, ההצבעה היא שביטאה את הייצוג המגזרי.

לוח 29: ייצוג קבוצות אוכלוסייה נבחרות בכנסת ה-15 (אחוז מכלל חברי הסיעה)*

הסיעה	נשים	ספרדים	רוסים	דתיים	ערבים
ישראל אחת	11.5	32.7	3.8	7.7	7.7
הליכוד	15.8	28.9	-	-	5.3
ש"ס	-	100.0	-	100.0	-
מרצ	40.0	10.0	-	-	10.0
ישראל בעלייה	16.7	-	100.0	-	-
שינוי	16.7	-	16.7	-	-
מפלגת המרכז	16.7	16.7	-	-	-
המפד"ל	-	40.0	-	100.0	-
יהדות התורה	-	-	-	100.0	-
רע"ם	-	-	-	-	100.0
האיחוד הלאומי	-	-	-	25.0	-
ישראל ביתנו	-	-	75.0	-	-
חד"ש	33.3	-	-	-	66.7
בל"ד	-	-	-	-	100.0
עם אחד	-	50.0	-	-	-
כלל הכנסת (בהיבחרה)	11.7	30.0	9.2	25.0	10.8

מקור: נספח 4

היבט נוסף של שיסוע וייצוג מגזרי התגלה בבחירות 1999, כאשר בוחנים את ייצוגן של קבוצות "מקופחות" ברשימות המועמדים. בשמונה מתוך חמש עשרה הרשימות שזכו לייצוג בכנסת מייצג רובם המכריע של הנבחרים ספרדים, דתיים, ערבים או רוסים. לייצוג גבוה (לעומת הכנסות המוקדמות) זוכים הספרדים גם בשתי הסיעות הגדולות כשהנשים זכו לייצוג גבוה במיוחד רק בסיעות מרצ וחד"ש.

לוח 30: חברות בכנסות קודמות של נבחרי ה-15 (אחוז מכלל חברי הסיעה)

הסיעה	0 כנסות	1-0 כנסות	2-0 כנסות	3-0 כנסות	4-0 כנסות
ישראל אחת	11.5	34.6	61.5	76.9	84.6
הליכוד	21.1	31.6	42.1	63.2	84.3
ש"ס	52.9	88.2	94.1	100.0	100.0
מרצ	40.0	40.0	60.0	70.0	80.0
ישראל בעלייה	33.3	100.0	100.0	100.0	100.0
שינוי	66.7	66.7	83.3	100.0	100.0
מפלגת המרכז	50.0	66.7	83.3	83.3	83.3
המפד"ל	20.0	20.0	40.0	100.0	100.0
יהדות התורה	20.0	40.0	40.0	80.0	100.0
רע"ם	40.0	60.0	80.0	100.0	100.0
האיחוד הלאומי	0.0	25.0	25.0	75.0	100.0
ישראל ביתנו	50.0	100.0	100.0	100.0	100.0
חד"ש	66.7	66.7	66.7	100.0	100.0
בל"ד	50.0	100.0	100.0	100.0	100.0
עם אחד	50.0	50.0	50.0	100.0	100.0
כלל הכנסת					
(בהיבחרה)	32.5	53.3	66.7	84.2	91.7

מקור: נספח 4

כל הסימנים מצביעים על כך שהמערכת הפוליטית הישראלית עוברת בשנים האחרונות שינויים מפליגים ביותר. נוסף על גידול במספר המפלגות, העמקת הקיטוב המחנאי, והשיסוע המגזרי אנו עדים גם לשינויים דרמטיים בהרכבה האישי של המנהיגות. די אם נזכיר כי שני ראשי הממשלה האחרונים היו עד סמוך למועד בחירתם פעילים שוליים בלבד. עוד ביטוי לשינוי הוא הוותק המצומצם למדי של חברי הכנסת. כשליש מהחברים לא כיהן כלל בכנסות

קודמות (מספרם של אלה עלה בינתיים עם השינויים האישיים בכנסת החמש עשרה) ולמעלה ממחצית חברי הכנסת ותק של כהונה אחת בלבד בכנסת קודמת.

נראה לכן כי בחירות 1999 מייצגות באופן בולט במיוחד את נושאי 'הדילמה החברתית הבסיסית' יותר ממערכות בחירות קודמות והניגוד שבין 'השלם לחלקיו' נושא בהן אופי מאיים יותר מבעבר. דרך אחת לטיפול בבעיה קריטית זו כרוך באופן הרכבתה (ופעולתה) של הקואליציה. לדיון בנושא זה נקדיש מקום נרחב בפרק הבא.

ממשלת ברק: מדילמה לדילמה

השסע שאפיין את ציבור הבוחרים בישראל בבחירות לכנסת החמש עשרה, עליו מעיד אופן ההצבעה בצורה בולטת וברורה, מאפיין את המפה המפלגתית גם ברמה המאקרו-פוליטית.

הציר המרכזי של המערכת נותר ציר ימין-שמאל במובנו המקובל בישראל, דהיינו, על פי עמדתם של הבוחרים לשאלות חוץ וביטחון בכלל ועל פי גישתם לשאלת הסכסוך הישראלי-ערבי והישראלי-פלסטיני בפרט.

ציר נוסף, שהתבלט בחשיבותו בבחירות אלו יותר מתמיד, הוא זה המבדיל בין הבוחרים והנבחרים על פי עמדותיהן בשאלות דת ומדינה. עוד, בולטת חשיבותה של השייכות לקבוצות אוכלוסייה מוגדרות כגון, דתיים, רוסים, וערבים. למבנה המפה המצטיירת מן האמור חשיבות רבה שכן זו עתידה הייתה להכתיב את מבנה הקואליציה של ממשלת ברק.

התרשים להלן מציג את מפת המפלגות החדשה.

לוח 31: מפת המפלגות בעקבות הבחירות לכנסת ה-15* *

מפלגות הקואליציה היוצאת (60)			אופוזיציה בכנסת היוצאת (60)		
הימין הלאומי	מפלגות רוסיות				
	ישראל ביתנו (4)	ישראל בעלייה (6)	שינוי (6)	מרצ (10)	בל"ד (2)
האיחוד הלאומי (4)	הליכוד (19)	מפלגת המרכז (6)	ישראל אחת (26)		חד"ש (3)
המפד"ל (5)	יהדות התורה (5)	ש"ס (17)	עם אחד (2)		רע"ם (5)
(מפלגות דתיות)				(מפלגות אנטי- קלריקאליות)	(מפלגות ערביות)

אותיות מובלטות ומוטות
מסגרת ואותיות מוקטנות

מקרא
המעגל המרכזי
המעגל השני
המעגל השלישי
מפלגות הציר המרכזי
מחנות מפלגתיים

*מפלגות הציר המרכזי מצוינות בתרשים זה במרכז המפה באותיות מובלטות ומוטות. מפלגות אלה הן, מימין לשמאל: האיחוד הלאומי, הליכוד, מפלגת המרכז, ישראל אחת, מרצ וחד"ש. מפלגות הציר המרכזי תופסות שישים ושמונה ממושבי הכנסת. מחוץ לציר המרכזי נמצאות המפלגות הרוסיות: ישראל בעלייה וישראל ביתנו, המפלגות הדתיות: המפד"ל, יהדות התורה וש"ס, המפלגות הערביות: רע"ם ובל"ד (אליהן ניתן לצרף גם את חד"ש), ושינוי שחרטה על דיגלה במערכת הבחירות את המאבק במפלגות החרדיות (למחנה האנטי-דתי ניתן לצרף גם את מרצ). מפלגות המשתייכות לכל אחת מארבע הקבוצות הללו מופיעות בתרשים בסמיכות ובמסגרת. קבוצה נוספת שמוסגרת בתרשים היא קבוצת מפלגות הימין הלאומי של האיחוד הלאומי והליכוד. הקבוצה האחרונה משתייכת, אם כן בשלמותה לציר המרכזי.

כפי שהוסבר לעיל, הרכבת הקואליציה הוכתבה בעבר על ידי שני חוקי התנהגות:

(I) רובן המכריע של הקואליציות שהוקמו בעבר בישראל ובשאר המשטרים הפרלמנטריים הרב-מפלגתיים, היו "סגורות" לחלוטין. כלומר, כל המפלגות שהיו בטווח האידאולוגי שנקבע על ידי השותפות הקיצוניות ביותר בקואליציה, מימין ומשמאל, השתתפו אף הן בקואליציה. לא נוצרו "חורים" בטווח האידאולוגי כתוצאה מהיעדרותם של גורמים שהיו בטווח האידאולוגי (אלא אם כן הם נגרמו על ידי מפלגות מגזריות).

(II) מאחר שרוב הקואליציות היו סגורות ואף נתמכו על ידי רוב ממשי (או רוב חוסם) בפרלמנט, הובטחה תמיד השתתפות בקואליציה למפלגת הצייר (זו המפלגה אשר למפלגות שלימינה ולשמאלה אין רוב בפרלמנט).

בכנסת החמש עשרה אין מפלגת ציר ברורה. מפלגות הקואליציה היוצאת מיוצגות על ידי שישים חברי כנסת בדיוק. אפשר לטעון שהציר עובר בין מפלגת המרכז משמאל לישראל בעלייה מימין. בכל זאת, ניתן לטעון כי ישראל בעלייה קרובה יותר למעמד הצייר מאשר מפלגת המרכז. זאת, מאחר שהאחרונה הצהירה במהלך מערכת הבחירות כולה על אי נכונותה להשתתף בממשלה בהנהגת נתניהו, בעוד שישראל בעלייה גילתה נכונות עקרונית להשתתף בכל קואליציה שהיא.

על פי שיטת הבחירות החדשה מוטל תפקיד הרכבת הממשלה על ראש הממשלה הנבחר. משום כך, ובשל תוצאות הבחירות, הובטחה הנהגתם של אהוד ברק וישראל אחת. חלוקה נוספת המוצגת בתרשים לעיל נקבעה לפי הקרבה לסיעת ישראל אחת בקואליציות האפשריות.

שלוש מפלגות, מלבד לישראל אחת, היו נכונות כך נדמה, להצטרף לכל קואליציה סבירה בהנהגת ברק. מפלגות אלו הן ישראל בעלייה, מפלגת המרכז ועם אחד. ארבע המפלגות הללו מצוינות בתרשים לעיל כמפלגות "המעגל המרכזי".

מחנה מפלגות "המעגל השני" כולל את המפלגות שהשתתפותן בקואליציה הייתה אפשרית, אך מותנית במידה רבה בהשתתפותן של מפלגות אחרות. יהדות התורה וש"ס עשויות להיות שותפות בכוח, אך ספק אם ניתן היה לכלול אותן בקואליציה אחת עם המפלגות האנטי-חרדיות, שינוי ומרצ, שגם הן שייכות ל"מעגל השני". מפלגה אחרת במחנה זה היא הליכוד, שגם השתתפותה הייתה מותנית בהשתתפותה של מרצ בקואליציה.

מפלגות "המעגל השלישי" הן אלה שהשתתפותן בקואליציה בהנהגת ברק כמעט בלתי אפשרית. מפלגות אלו הן ישראל ביתנו, והאיחוד הלאומי מימין, בל"ד, וחד"ש ורע"ם משמאל. אין כמובן לכל אחת מהמפלגות מעמדה זהה לחברתה ויתכן שסיכוייה של המפלגה להשתתף בקואליציה גבוהים יותר משל מפלגות המעגל השלישי.

התרשים הבא מציג היערכויות קואליציוניות אפשריות בין ישראל אחת למפלגות אחרות.

לוח 32: היערכויות קואליציונית אפשריות בכנסת ה-15-

א שמאל	אופוזיציה משמאל (10)		קואליציה) (56)	אופוזיציה מימין (54)	
		בל"ד (2)	שינוי (6)	ישראל בעלייה (6)	ישראל ביתנו (4)
	חד"ש (3)	מרצ (10)	מפלגת המרכז (6)	הליכוד (19)	האיחוד הלאומי (4)
	רע"ם (5)	עם אחד (2)	ש"ס (17)	יהדות התורה (5)	המפד"ל (5)

ב "ימין- שמאל"	אופוזיציה משמאל (16)		קואליציה) (69)	אופוזיציה מימין (35)	
		בל"ד (2)	שינוי (6)	ישראל בעלייה (6)	ישראל ביתנו (4)
	חד"ש (3)	מרצ (10)	מפלגת המרכז (6)	הליכוד (19)	האיחוד הלאומי (4)
	רע"ם (5)	עם אחד (2)	ש"ס (17)	יהדות התורה (5)	המפד"ל (5)

ג "פיוס לאומי"	אופוזיציה משמאל (26)		קואליציה) (81)	אופוזיציה מימין (13)	
		בל"ד (2)	שינוי (6)	ישראל בעלייה (6)	ישראל ביתנו (4)
	חד"ש (3)	מרצ (10)	מפלגת המרכז (6)	הליכוד (19)	האיחוד הלאומי (4)
	רע"ם (5)	עם אחד (2)	ש"ס (17)	יהדות התורה (5)	המפד"ל (5)

בפני אהוד ברק וישראל אחת עמדו אפשרויות אחדות להרכבת הקואליציה שהיו כרוכות כל אחת בקשיי הרכבה מסוגים שונים. אולם, את הרכב הקואליציה היו אמורים להכתיב לא רק קשיים אלה, אלא גם קווי המדיניות שאת ביצועם יאפשרו ההרכבים השונים.

אחת האפשרויות הייתה להרכיב קואליציית מיעוט הנשענת על רוב חוסם של כל מפלגות השמאל. אם ישתתפו בקואליציה זו מפלגות המעגל המרכזי ניתן יהיה לפעול במסגרתה לאורך זמן. קואליציה מסוג זה הנהיגו יצחק רבין ז"ל מספטמבר 1993 ושמעון פרס אחריו. כידוע, הצליחו קואליציות אלו לשמור על רמת יציבות סבירה ואף יישמו מהפכי מדיניות מרחיקי לכת. במדינות אחדות בעלות משטרים פרלמנטריים רב-מפלגתיים כיהנו קואליציות מסוג זה במשך עשרות שנים, ביניהן בולטות דנמרק, נורבגיה ושבדיה. עם זאת, קואליציית מיעוט בישראל מתקשה לפעול לאור השסעים העמוקים החוצים את המערכת הישראלית הן ברמה המאקרו-פוליטית והן ברמה המיקרו-פוליטית.

האופציה של ממשלת שמאל (המוצגת בחלופה א בתרשים) משקפת קואליציית מיעוט רחבה מסוג זה. למפלגות המעגל המרכזי, השולטות בארבעים מושבים, מצטרפות שינוי ומרצ על שישה עשר מושביהן. קואליציה זו יכולה להישען על רוב חוסם שיובטח באמצעות עשרת חברי הכנסת של המפלגות הערביות. אולם, ניסיון העבר מלמד כי סיכויי הרכבתה של קואליציה זו קלושים. מבחינה טקטית יתכן כי יש עדיפות, ואולי אף יתר יציבות, לקואליציה של מפלגות המעגל המרכזי לבדן. קואליציה זו יכולה לשלוט בעזרת "איומי הרחבה" על מפלגות ימין, שמאל, מפלגות דתיות או אנטי-דתיות. בכל המקרים ניתן יהיה לזכות בתמיכת המפלגות במחנה המנוגד גם על בסיס מזדמן בלבד. קואליציות מסוג זה תתרחשנה רק בשעת דחק. אין הן עולות בקנה אחד עם הכוונה המוצהרת להרכיב קואליציה רחבה והן אינן תואמות את צו הפיוס שגזר הבוחר הישראלי על נבחריו.

הפניה למפלגות הימין ולמפלגות הדתיות, בפרט למפלגות השנייה והשלישית בגודלן, הייתה קשה יותר לביצוע לו המשיכו בנימין נתניהו ואריה דרעי להחזיק בעמדת מנהיגותם ערב הבחירות. הסתלקותם ממעמדם זה פתחה את הפתח לאפשרות זו.

הצטרפות הליכוד למפלגות המעגל המרכזי הייתה מזכה את הקואליציה בחמישים ותשעה מושבים בלבד. הרחבת הקואליציה על ידי צירופה של אחת ממפלגות השמאל, שינוי או מרצ, מודגמת בחלופה ב בתרשים. הבעייתיות של קואליציה זו כפולה. ראשית, אין אפשרות להרחיבה באמצעות פניה למחנה הדתי ללא פרישה של השותפה (או השותפות) משמאל. מצב עניינים זה מזכיר מעט את הדילמה בפניה ניצב יצחק רבין אחרי שהרכיב את ממשלתו הראשונה ביוני 1974. תחילה לא השתתפה בקואליציה אף מפלגה דתית. המפד"ל החליפה בממשלה זו (הממשלה השבע עשרה) את רצ. שנית, הטווח האידאולוגי של הציר המרכזי, בעיקר עם השתתפותה של מרצ, עלול להיות רחב מדי ולשבש את קביעת מדיניותה של הממשלה ויישומה.

אפשרות סבירה ביותר הייתה זו המוצגת בתרשים כחלופה ג. במקרה זה מושג הרוב על ידי צרוף הליכוד ומפלגות חרדיות למעגל המרכזי. תתכן גם השתתפותה של אחת המפלגות

החרדיות בלבד. במקרה זה תגדל התלות בשותפה הדתית ויקטנו התגמולים, עקב ההרכב הקואליציוני המצומצם. מבחינת "שיקולי תשלום" עדיפה השתתפות של יהדות התורה על פני השתתפות של ש"ס. מבחינת "שיקולי פיוס לאומי" עדיפה השתתפות של ש"ס על פני השתתפות של יהדות התורה. השתתפות של שתי המפלגות יחד הייתה מרחיבה מאד את הבסיס הקואליציוני בלא שיורחב הטווח האידאולוגי בנושאי "הציר המרכזי". עם זאת, בקואליציה מסוג זה ישראל אחת הייתה נשאת מפלגת מיעוט. אם נזכור שברק מחויב להקצות תיקי ממשלה לשותפיו בישראל אחת, נראה כי מפלגת העבודה עצמה, על עשרים ושלושה מושביה, היא שהייתה משלמת את מחיר הפיוס והאחדות. עם זאת, נדמה שסיכויי הרכבתה של קואליציה מהסוג השלישי היו גדולים יותר. תוצאות הבחירות, כמו גם סקרי דעת הקהל, מעידים כי קואליציה זו היא שהייתה העדיפה בעיני רובו של ציבור הבוחרים.

הקואליציה שהורכבה בפועל הייתה, כידוע, שונה מכל האופציות הללו. בפני אהוד ברק ומפלגתו ניצבה מלאכת הרכבה מסובכת למדי. בשנים האחרונות אנו עדים מסיבות שונות, למשקלם הגובר של שיקולים אישיים, צרים וקצרי טווח במלאכת בחירת שותפות הקואליציה. ניתן היה לקוות שבמלאכת הרכבת הממשלה יגברו שיקולי אחדות הדרך וכאלה הרואים את טובתה של המערכת בכללותה גם לטווח הארוך. ספק אם שיקולים אלה אכן הכתיבו את המהלכים.

האדם המרכזי שעסק בהרכבת הקואליציה היה פרופ' דוד ליבאי, איש המחנה היוני במפלגת העבודה ושר משפטים לשעבר. ליבאי הוכיח כבר בעבר בעייתיות מסוימת ביכולתו לעמוד על רזי המשחק הקואליציוני שעה שתמך באדיקות בקבלת **חוק יסוד: הממשלה** החדש. לאחר מעשה הצהיר ליבאי בכמה הזדמנויות כי המטרה המרכזית שעמדה לנגד עיניו הייתה לאפשר את הצטרפותה של מרצ לקואליציה.

ההישענות על 'הכתף החזקה' בהרכב הקואליציוני היא משגה אסטרטגי אשר תוצאותיו כבר הוכחו פעמים רבות בעבר. כפי שנוכחנו, הדוגמה הישראלית הבולטת ביותר לשגיאה זו היא הדרך בה הרכיב לוי אשכול את הממשלה בשליחותו של בן-גוריון, לאחר בחירות 1961. העדפתה של 'הכתף החזקה', אחדות העבודה, כשותפה על פני 'הכתף החלשה', המפלגה הליברלית, הייתה ראשיתו של התהליך שהביא לשינוי מפת המפלגות בבחירות 1965 ובסופו של דבר למהפך השלטוני של 1977, למרות שליטתה האיתנה של מפא"י בנקודת הציר של המערכת.

בנסיבות שנוצרו אחרי בחירות 1999 ההישענות על 'הכתף החזקה' הוכחה כמוטעית עשרת מונים. יתר על כן, החלופה השלישית שהוצגה לעיל, הייתה מאפשרת, לאור הטווח האידאולוגי המצומצם יחסית, התקדמות בתהליך המדיני ובכל כיוון פוליטי סביר אחר. גם שני התנאים הפרסונליים ההכרחיים, שהיו נחוצים להקמת ממשלה כזו התקיימו עם פרישתם של בנימין נתניהו ואריה דרעי. האירועים שליוו את תקופת ממשלת נתניהו (ואת מערכת הבחירות) כמו גם הרשתות בפלילים של דרעי, הבהירו כי השתתפותם בממשלה אינה אפשרית. לו הוקמה ממשלת 'פיוס לאומי' יכול היה ברק לאיים בקביעות על שותפיו כי יקים ממשלת שמאל תחת הממשלה הזו. הפיצול בישראל בעלייה כמו גם הקמתה של סיעת

'הבחירה הדמוקרטית' על ידי שני חברי הכנסת 'היוניים' של ישראל בעלייה, הפכו איום זה למעשי הרבה יותר. יש רגליים לסברה כי הקמתה של 'הבחירה הדמוקרטית' זכתה לעידוד מצד גורמים המקורבים לראש הממשלה, עם זאת, הלקח המתבקש מהמערך המפלגתי החדש לא נלמד ולא יושם.

הממשלה שהוקמה בפועל כללה את מפלגות 'המעגל המרכזי' (למעט 'עם אחד'), את כל המפלגות הדתיות ואת מרצ. מנהיג מרצ יוסי שריד, הצהיר אמנם בתחילת המשא ומתן כי לא ישתתף בממשלה עם ש"ס, אך עד מהרה הוכח כי איומו היה ריק מתוכן. תמונה עוד יותר נכונותן של המפד"ל, שהרכבה הפעם היה יותר ניצי מבעבר, ושל מרצ להשתתף בקואליציה משותפת. חוסר הברירה בו אחזו הוכח כחסר כל בסיס לאור ההתפתחויות העתידיות שהכתיבו שינויים לא מעטים בהרכב הקואליציוני.

הממשלה החדשה זכתה באימון הכנסת ביום 6.7.99. את מפלגת העבודה ייצגו בהרכב המקורי שמונה שרים (המהווים 44.4% מתוך 18 שרי הממשלה). גשר יוצגה על ידי דוד לוי שמונה לשר החוץ. כך זכתה ישראל אחת בייצוג של מחצית מחברי הממשלה, למרות ששלטה רק בעשרים ושישה מתוך שבעים וחמישה חברי הכנסת התומכים בקואליציה. לשון אחר: גם הפעם כמו בממשלת נתניהו, זכתה סיעתו של ראש הממשלה בייצוג עודף בממשלה. ש"ס קיבלה בממשלה ייצוג של ארבעה שרים, מרצ זכתה לייצוג של שלושה שרים, מפלגת המרכז קיבלה ייצוג של שני שרים, ואילו ישראל בעלייה והמפד"ל זכו, כל אחת, בייצוג של שר אחד. השותפה הנוספת בקואליציה, יהדות התורה, ויתרה כמנהגה בכל הממשלות הקודמות על ייצוג מיניסטריראלי כלשהו.

ביום 5.8.99 צורפו חמישה חברים נוספים לממשלה. לצורך ההרחבה שונה **חוק יסוד: הממשלה**, שנוסחו המקורי הגביל את מספר חברי הממשלה לשמונה עשר. שניים מהשרים הנוספים ייצגו את מפלגת העבודה, שר נוסף ייצג את מימד, שר אחר את מרצ ושר אחר את מפלגת המרכז. בכך גדל עוד יותר הייצוג היחסי של מפלגת העבודה וישראל אחת בממשלה.

קשה להעלות על הדעת הרכב קואליציוני מוזר יותר מזה שהוקם בפועל. הטווח האידאולוגי הרחב של הקואליציה בשני הנושאים המרכזיים, חוץ וביטחון ושאלות דת ומדינה, לא אפשר לממשלה תזוזה כלשהי. מאחר שברור היה שכל תזוזה משמעותית בכל כיוון פוליטי שהוא בשני נושאים אלה יגרור אחריו נשירה של חלק מהשותפות מהממשלה. תוצאה זו אכן התממשה באורח קיצוני בתוך תקופה קצרה למדי.

המשבר הקואליציוני הראשון התרחש כבר בשלהי אוגוסט. הממשלה אישרה העברת טורבינה חשמלית, אגב חסימת כביש בין-עירוני מרכזי בלילה שבין שישי לשבת (27-28.8.99). הסיעות החרדיות מחו בתוקף על המעשה בעוד שהאחרים תמכו בו בנימוק שהעברה אגב חילול שבת מצמצמת למינימום את ההפרעה לתחבורה. כעבור שבועות אחדים עלתה שוב המחלוקת על העברת טורבינה נוספת, וכתוצאה מכך הודיעה יהדות התורה על פרישתה מן הקואליציה.

משבר ראשון זה היה סימן לבאות. רבים מציינים את אישיותו של ברק כגורם מרכזי לכישלונותיה החוזרים ונשנים של הממשלה. אין ספק, שלאישיותם של פוליטיקאים יש השפעה מכרעת על האירועים. יתכן, שישראל לא התברכה בשנים האחרונות במדינאים בעלי שיעור קומה, המעמידים את טובת המדינה (ואפילו את טובת מפלגתם) ולא את טובתם האישית, בראש מעייניהם. קשה לטעון כי ברק היווה חריג בנושא זה. יתר על כן וכפי שראינו, הרכב הקואליציות אכן מושפע במידה רבה מאישיותם של המנהיגים. עם זאת, ההרכב הקואליציוני הוא שהיה ככל הנראה הגורם המכריע לכישלון הממשלה העשרים ושמונה. כל ניסיון לנקוט במהלך מדיני משמעותי, הביא למשבר קואליציוני, וכל אימת שנוצר משבר שכזה, נעשה שינוי, לעתים קרובות קיצוני, בכיווני המדיניות. זו הסיבה העיקרית לכך שממשלת ברק כבר זכתה לכינוי "ממשלת הזיג-זג" ובשם זה תיזכר, מן הסתם, בהיסטוריה הפוליטית של ישראל.

לוח 33: הממשלה העשרים ושמונה: שרים, תפקידים ותקופת כהונה

תאריך הפרישה	תאריך הכניסה לממשלה	ההשתייכות המפלגתית	התפקיד (הראשון) בממשלה	השם
	6.7.99	ישראל אחת עבודה	ראש הממשלה ושר הביטחון	אהוד ברק
24.6.00	5.8.99	מרצ	שר החקלאות ופיתוח הכפר	חיים אורון
	6.7.99	ישראל אחת עבודה	שרה לאיכות הסביבה	דליה איציק
	6.7.99	ישראל אחת עבודה	שר המשפטים	יוסי ביילין
	6.7.99	ישראל אחת עבודה	שר התקשורת	בנימין בן אליעזר
	6.7.99	ישראל אחת עבודה	שר לביטחון פנים	שלמה בן עמי
11.7.00	6.7.99	ש"ס	שר הבריאות	שלמה בניזרי
	5.8.99	ישראל אחת עבודה	שר המדע	מתן וילנאי
11.7.00	6.7.99	ש"ס	שר העבודה והרווחה	אליהו ישי
11.7.00	6.7.99	ש"ס	שר לענייני דתות	יצחק כהן
24.6.00	6.7.99	מרצ	שר התעשייה והמסחר	רן כהן
	15.8.00	ישראל אחת עבודה	שר העבודה והרווחה	רענן כהן
4.8.00	6.7.99	ישראל אחת עבודה	שר החוץ	דוד לוי
12.7.00	6.7.99	מפד"ל	שר הבינוי והשיכון	יצחק לוי
	25.8.99	מפלגת המרכז	שר התיירות	אמנון ליפקין-שחק
	15.8.00	מפלגת המרכז	שר הבריאות	רוני מילוא
	5.8.99	ישראל אחת מימד	שר לענייני חברה ותפוצות	מיכאל מלכיאור
30.5.00	6.7.99	מפלגת המרכז	שר התחבורה	יצחק מרדכי
11.7.00	6.7.99	ש"ס	שר התשתיות הלאומיות	אליהו סויסה
	6.7.99	ישראל אחת עבודה	שר לשיתוף פעולה אזורי	שמעון פרס
	6.7.99	ישראל אחת עבודה	שר במשרד ראש הממשלה	חיים רמון
	6.7.99	ישראל אחת עבודה	שר האוצר	אברהם (בייגה) שוחט
24.6.00	6.7.99	מרצ	שר החינוך	יוסי שריד
11.7.00	6.7.99	ישראל בעלייה	שר הפנים	נתן שרנסקי
	5.8.99	ישראל אחת עבודה	שרת הקליטה	יעל-יולי תמיר

מקור: נתונים שנמסרו על ידי מזכירות הממשלה וארכיון הכנסת

הפורש הראשון מן הממשלה היה יצחק מרדכי. פרישה זו הייתה היחידה שלא על רקע פוליטי והיא באה כתוצאה מההחלטה להעמיד את מרדכי לדין על תקיפות מיניות.

על תכונות אישיותם הבעייתית של מנהיגי ישראל בעת הזו העידו אירועים רבים הן בתקופת ממשלת נתניהו והן בתקופת ממשלת ברק. אריה דרעי, גיבורן של ממשלות קודמות, החל לרצות את עונש המאסר שלו ב-3.9.00. ביום 28.5.00 הודיע נשיא המדינה עזר וייצמן על התפטרותו, חרף החלטת הממשלה שלא להעמידו לדין בגין קבלת מתנות שלא כדין, בסכום של מאות אלפי דולרים. בינתיים המשיכה המשטרה בחקירת העמותות המקורבות למפלגות בעקבות הוראה בעניין זה של היועץ המשפטי לממשלה (27.1.00). בין העמותות הללו בלטו אלו המקורבות לראש הממשלה אהוד ברק. בדצמבר 2000 נחקר במשטרה מקורבו של ראש הממשלה, מזכיר הממשלה יצחק הרצוג, בנושא העמותות. על פי הדיווח באמצעי התקשורת, שמר הרצוג בחקירה על זכות השתיקה. ראש הממשלה הקודם בנימין נתניהו ורעייתו לא הועמדו לדין, על אף המלצת המשטרה, בעקבות החלטה של היועץ המשפטי, שפורסמה ב-27.9.00. עם זאת, מתח היועץ המשפטי ביקורת קשה על התנהגות נתניהו בעניין ערבוב חובות אישיים וחובות מדינה ובגין חשדות הנוגעות למתנות שקיבל נתניהו כראש הממשלה. דו"ח ביקורתי זה הזכיר את פרשת בר-און, שגם בעניינה לא הועמד נתניהו לדין.

חילוקי הדעות הקשים בין ש"ס לבין מרצ הניבו מחזה קומי מאין כמוהו. מנהיג מרצ יוסי שריד, הכריז לאחר הבחירות כי מפלגתו לא תצטרף לממשלה בה תשתתף גם ש"ס בשום תנאי. מאוחר יותר, לאחר הרכבת הממשלה בה שותפו הן ש"ס והן מרצ כשותפים בכירים, מונה איש ש"ס חבר הכנסת משולם נהרי כסגנו של שריד במשרד החינוך. המחלוקות בין השניים, כמו גם בין שתי מפלגותיהם, לא פסקו. בסופו של דבר, ביום 24.6.00, פרשו שלושת שרי מרצ יוסי שריד, חיים אורון ורון כהן, מהממשלה דווקא בכדי לאפשר את המשך השתתפותה של ש"ס בקואליציה, מהלך משונה שלא עלה יפה.

המשא ומתן בין ישראל לרשות הפלסטינית, ששיאו בשיחות ברק-ערפאת בקמפ-דייב, הביא לקריסת הממשלה. התמוטטות הממשלה הייתה ביטוי בולט לחילוקי הדעות האידאולוגיים כמו גם למחאה נגד סגנונו הריכוזי של ברק ובעיקר נגד חוסר היכולת לנהל מדיניות בקואליציה שטווחה האידאולוגי נפרש כמעט לכל רוחבה של המפה הפוליטית. על רקע המשא ומתן עם הפלסטינים פרשו בזה אחר זה שרי ש"ס, אלי ישי, שלמה בניזרי, יצחק כהן ואלי סויסה (11.7.00), השר נתן שרנסקי, איש ישראל בעלייה (11.7.00), השר יצחק לוי, איש המפד"ל (12.7.00), ושר החוץ דוד לוי, איש גשר וישראל אחת (4.8.00). לאחר פרישה זו הצטמצם מספר חברי הממשלה לשנים עשר בלבד והממשלה איבדה את תמיכת הרוב בכנסת באופן בולט. בשלהי כהונתה של הממשלה, עם צירופם של רענן כהן (ישראל אחת) ורוני מילוא (מפלגת המרכז) לממשלה במחצית אוגוסט, עמד מספר שריה על ארבעה עשר.

בדומה לבחירתו של וייצמן בתקופת ממשלת נתניהו, סימנה בחירת הנשיא החדש, משה קצב, את אובדן הרוב של הממשלה בכנסת. קצב נבחר בכנסת (בהצבעה שנייה) ברוב של 57:63 בהביסו את שמעון פרס.

מדיניות הזיג-זג של הממשלה הגיעה לקיצוניות בתחום ענייני דת ומדינה. ברק נע בין הקריאה ל"גיוס לכולם" בתקופת מערכת הבחירות לבין קידומו של "חוק טל" שהיה אמור לעגן בחקיקה את הפטור מגיוס. ממהלכים לכפיית עמדותיה של ש"ס על מרצ, שהביאו לפרישתה מן הממשלה ועד לניסיונות לביטול משרד הדתות כאחד האמצעים להנהגת "המהפכה החילונית". יד הגורל היא שהביאה לקבלת החלטתה של הממשלה בעניין משרד הדתות בו ביום בו החל אריה דרעי לרצות את מאסרו.

גם בתחומים אחרים לא דבקה הממשלה במגמות אותן אימצה בתחילת דרכה. ביום 11.6.00 הודיע שר האוצר על ביטול הרפורמה במס, עליה הצהיר קודם לכן. ביום 12.7.00 הודיעה ישראל על ביטול עסקת מטוס הפלקון עם סין בעקבות לחץ אמריקאי כבד, שכלל איום של ועדת ההקצבות בבית הנבחרים לבטל את הסיוע הכספי לישראל.

בתחום אחד הוכיח ברק עקביות ראויה לציון. אין כל ספק שהוא העמיד את תהליך השלום בראש מעייניו כבר מתחילת תקופת כהונתו ודבק בניסיונותיו להשגת הסדר עם גורמים ערביים שונים במשך כל התקופה. לפני בחירות 1999 ולאחריהן חזר ברק והבטיח להשיג שלום כולל בתוך תקופה של שנה אחת. בינואר 2000 נפגשו ברק ושר החוץ הסורי בחסותו של נשיא ארצות הברית לשיחות בפרדסטאון, שנמשכו כשבוע. ברק התחייב לצאת מלבנון ומילא את הבטחתו. תחילה שיבחו רבים את ההסתלקות מהביצה הלבנונית אך מאוחר יותר, היו שהבינו כי הבסתה של ישראל במלחמת התשה נוספת ליבתה את אש ההתקוממות הפלסטינית. בכל המקרים היה ברק נכון לויתורים מפליגים יותר מכל קודמיו, אך בכולם הניבו מהלכיו פרות באושים. בכל זאת, היו כאלה שהמשיכו לתלות את כישלון המאמצים בכך שויתוריו של ברק לא הרחיקו לכת דיים.

בימים האחרונים של חודש ספטמבר החלה 'אינתיפדת אל-אקצה'. לכאורה החלה מלחמה מוגבלת זו בשל ביקור של מנהיג הליכוד אריאל שרון, ואנשי מפלגתו בהר הבית. למעשה הוכיחו האירועים את כישלונן של התפיסות השכיחות בעניין הסכסוך הישראלי-ערבי. התגובות בקרב ערביי ישראל והריגתם של שלושה עשר מפגינים ערבים במהלך המהומות הראשונות, העידו על עומק המשבר. ממצב של ערב חתימה על הסדר קבע לסיום הסכסוך הישראלי-פלסטיני, נקלעה ישראל, בניגוד מוחלט להערכות מנהיגיה, לעימות אלים בו נעשה שימוש בנשק אותו מסרה ישראל לרשות הפלסטינית נגד חיילי צה"ל ואזרחי ישראל. מחד גיסא, העידו האירועים על עומק העוינות הערבית אך מאידך גיסא, הם הוכיחו את הצורך הבהול בשינוי הסטטוס-קוו, כך שיאפשר ביטוי הוגן וסביר לשאיפות הערביות אף אם לא יביא בטווח הנראה לעין לסיימו המוחלט של הסכסוך.

בשלהי 2000 התברר כי אין מנוס מהקדמת הבחירות. גם בעניין זה פעל ראש הממשלה בחוסר עקביות בולט. מהתנגדות לבחירות וניסיון לדחותן בכל דרך, הפתיע ראש הממשלה את יריביו ומקורביו בהודעה על הסכמתו לבחירות מוקדמות. זאת, מעל דוכן הכנסת בעת הקריאה הראשונה של חוק הקדמת הבחירות ובעוד חברי מפלגתו ערוכים להצבעה כנגד החוק. ימים ספורים לאחר מכן הגיש את התפטרותו לנשיא המדינה כדי למנוע בחירות לכנסת ולכפות בחירות לראשות הממשלה ללא השתתפות קודמו לתפקיד, נתניהו. כעבור

ימים אחדים חל שינוי נוסף: בקריאה הטרומית על "חוק נתניהו" הצביע ברק בעד קבלת החוק, שהיה מאפשר לנתניהו להתמודד לו דבק בשאיפה זו.

אין ספק שמהלכים אלה נכפו בחלקם על ידי הנסיבות המשתנות ויתכן אף שניתן לכנות את חלקם כ'תרגילים מבריקים'. אך דומה שתמרונים אלה עתידים להמיט הן על המנהיגים והן על המונהגים גורל דומה לזה של מבצעי תעלולים דומים בעבר.

בפרוס מערכת הבחירות של 2001 ניצבו אזרחי ישראל בפני מצב שבו עליהם לבחור בין הרע לבין המפוקפק.

כוחו של המרכז הפוליטי

התפתחות המערכת הפוליטית הישראלית בשנים האחרונות קשורה במידה רבה במשקלו של 'המרכז הפוליטי'. במצב בו קיים, לכאורה, שיווי משקל בין 'מין' ל'שמאל', אין חשבים מהגורמים האלקטורליים והמפלגתיים השולטים במרכז המפה. שינוי שיטת הממשל נבעה כזכור בין היתר, מאי שביעות הרצון ממפלגות ומח"כים בודדים שהשתלטו כביכול על המרכז. מעבר הקולות במרכז המפה הוא שהכריע את תוצאות הבחירות לא רק בשנות התשעים, אלא בכל מערכות הבחירות מאז 1977. בשנת המהפך הופיעה לראשונה מפלגת מרכז חדשה ד"ש, שניסיונה להשתלט על עמדת הציר נכשל. במערכות הבחירות האחרונות אנו עדים להופעתן (ולהעלמן) של מפלגות מרכז שזכו למעמד מרכזי במישור האלקטורלי בכנסת ובממשלה. בין המפלגות הללו ניתן למנות את מפלגת המרכז, שינוי, ישראל בעלייה והדרך השלישית. מן הראוי לבחון היבטים תיאורטיים והיסטוריים הנוגעים בשאלת המרכז הפוליטי.

לפני יותר ממאתיים שנים גילה המלומד הצרפתי ז'אן שרל דה בורדה את 'פרדוקס ההצבעה' המפורסם. פרדוקס זה הטריד מאז אותם ימים של טרם המהפכה הצרפתית, כמה מהידועים שבמלומדי העולם המערבי, החל במתמטיקאי צ'רלס דודסון (הוא לואיס קארול, מחבר "עליסה בארץ הפלאות") וכלה בקנת ארו (Arrow), שזכה בשנת 1972 בפרס נובל בכלכלה, בעיקר בשל עיסוקו בנושאים הנוגעים בפרדוקס זה.

להבהרת הפרדוקס להלן דוגמה: 30 בוחרים אמורים לבחור נושא תפקיד מסוים מבין שלושה מועמדים: A, B ו-C. תשעה בוחרים מעדיפים את A על B ואת B על C. עשרה בוחרים מעדיפים את C על A ואת A על B. אחד עשר הבוחרים הנותרים מעדיפים את B על C ואת C על A.

כל הבוחרים הם 'רציונליים' במובן זה שסדרי ההעדפה שלהם הם 'טרנזיטיביים'. כלומר, מי שמעדיף את A על B ואת B על C, יעדיף כמובן גם את A על C. כך גם לגבי יתר הבוחרים. ברם, למרות ההעדפה 'הטרנזיטיבית' הזו של כל אחד מן הבוחרים, הרי שסדר ההעדפה של כלל ציבור המצביעים איננו טרנזיטיבי, ונוצר סדר העדפה 'מעגלי'. תשעה עשר

בוחרים (המשתייכים לקבוצה הראשונה והשנייה) מעדיפים את A על B. עשרים בוחרים (המשתייכים לקבוצה הראשונה והשלישית) מעדיפים את B על C. אך, למרבה הפלא, המועמד C זוכה לרוב של עשרים ואחד בוחרים (אנשי הקבוצה השנייה ושלישית) כאשר מעמתיים אותו עם המועמד A. כל כלל הצבעה שנציע (למעט פתרון 'מעורב' בדרך של הגרלה, רוטציה ודומיהם) אינו פותר את הפרדוקס באורח משביע רצון. הוא הדין בניטרול הדדי של סדרי העדפה על ידי פתרון 'הסימטריה' שהתפרסם לאחרונה. במובנים מסוימים ניתן לקבוע כי הולדתן של מפלגות מרכז בישראל ובעולם קשורה לעתים קרובות לקיומן של בעיות העדפה הקשורות לפרדוקס בורדה.

בורדה עצמו הציע לפתור את הפרדוקס בהענקת נקודות למועמדים השונים, בדומה למקובל בתחרות הזמר האירופית. זהו פתרון שגוי העלול להניב תוצאות הוות אסון. על כך עמד כבר בן דורו של בורדה, מזכיר האקדמיה הצרפתית למדעים באותה תקופה, האציל קונדורסה. קונדורסה הציע, כפתרון חלקי, לבחור את המועמד שיזכה לרוב מול כל אחד מן המועמדים האחרים. מנצח כזה זכה לכינוי 'מנצח קונדורסה' והוא נחשב, בדרך כלל, בספרות המקצועית כמנצח ראוי. לעתים קרובות (כמו בדוגמה הנזכרת לעיל) אין מנצח קונדורסה, מעבר לכך נשאלת השאלה אם נכון שמנצח כזה יחשב כמנצח ראוי בכל הנסיבות. סוגיה זו מומחשת בדוגמה להלן:

מועמד A מייצג את 'הימין'. מועמד B מייצג את 'המרכז' ואילו מועמד C מייצג את 'השמאל'. מסיבה זו מעדיפים בוחרים הימין, תומכי A, את B על פני A. הבה נניח כי מועמד הימין, A, נתמך על ידי 49% מן הבוחרים ומועמד השמאל C, נתמך על ידי קבוצת בוחרים אחרת, המהווה גם היא 49% מכלל המצביעים. מועמד B, הנתמך אך ורק על ידי 2% מן הבוחרים, הוא 'מנצח קונדורסה'. 51% מן הבוחרים יעדיפו אותו בהשוואה זוגית מול A. 51% מן הבוחרים יעדיפו אותו בהשוואה זוגית מול C.

אם נדלג עתה לאירועים שהעסיקו את הציבור בישראל בבחירות 1999, ניווכח בנקל כי הבעיות עתיקות היומין בהן עסקנו עד כה, קבעו במידה מכרעת גם את עיצובה של המפה הפוליטית החדשה בישראל. יצחק מרדכי, נחשב עד ליום הבחירות כפחות פופולרי 'בהעדפה ראשונה' מבין שלושת המועמדים העיקריים לראשות הממשלה. על פי כל הסקרים דבק יותר מצביעים במועמדותו של בנימין נתניהו ובמועמדותו של אהוד ברק. בכל זאת התברר שמרדכי (כמו מועמדי המרכז האחרים) נחשב כבעל סיכויי ניצחון עדיפים בסיבוב ההצבעה השני המעמת שני מועמדים בלבד. כידוע, קבע סקר חפוז כי יתרונו זה כ'מנצח קונדורסה' עדיף על יתרונם של אמנון שחק ודן מרידור. למרות שהיה מדובר, ככל הידוע, בהכרעתם של כעשרה נשאלים בלבד, די היה בממצא שהתגלה כדי להכתיר את מרדכי כמועמד מפלגת המרכז לראשות הממשלה.

זאת ועוד, הבה נניח שמעמדם של שלושת מועמדי המרכז שקול למצבם של שלושת המועמדים בדוגמה של פרדוקס בורדה. בנסיבות אלה יש יתרון מכריע למועמד המצטרף למרוץ בשלב האחרון. A (אמנון) מנצח את B (דן). לאחר סילוקו של B, יגבר C (יצחק) על A.

C מבטיח את נצחוננו בהצטרפותו המאוחרת להתמודדות. אם הייתה נערכת השוואה בין B ל-C בשלב המוקדם, B היה גובר על C אך מפסיד ל-A בהשוואה השנייה. במקרה זה A הוא הנשכר מהצטרפות מאוחרת להתמודדות. אין בידנו נתונים אמפיריים מדויקים על נסיבות ההעדפה של מרידור, שחק ומרדכי. אך יש רגליים לסברה ששחק ועוד יותר ממנו, מרידור, יצאו ניזוקים מכך שהצטרפו למרוץ לפני למרדכי.

השפעותיהם של פרדוקסים מסוג זה ניכרו עוד יותר בהקשר הישראלי בשל נוכחותם של מועמדים נוספים לראשות הממשלה עד לערב הבחירות (בנימין זאב בגין ועזמי בשארה).

כוחם של מועמדי מרכז ומפלגות מרכז ידוע בישראל לפחות מאז סוף שנות השישים. בסקרים רבים התבקשו הבוחרים לציין את 'המפלגה השנייה' המועדפת על ידם לאחר המפלגה בה הם מתכוונים לתמוך. התברר שמפלגות מרכז למיניהן זוכות לתמיכה מסיבית כהעדפה שנייה ללא יוצא מן הכלל. הפרוגרסיבים ויורשיהם הליברלים העצמאיים הצליחו, למשל, לזכות בתמיכתם של כעשרים אחוז מהנשאלים כמפלגה החלופית לזו בה תמכו הנשאלים ורק חמישה אחוזים מן הבוחרים בחרו בה בעדיפות ראשונה. הבעיה המרכזית שהטרידה אפוא, את מפלגות המרכז הייתה כיצד לממש את מעמדן בכוח ולזכות בתמיכתם של הבוחרים שראו בהם עדיפות שנייה. היו מקרים יוצאי דופן בהם זכו מפלגות מרכז להצלחה לדוגמה, רפ"י 1965- וד"ש 1977. אולם הצלחות אלו היו קצרות מועד ובשני המקרים התפרקו המפלגות ולא הצליחו לחזור על הישגיהן. אחת הסיבות לכך היא עמימות עמדתן של מפלגות מרכז. 'הדבק האידיאולוגי' העמום אינו מחזיק מעמד לאורך זמן. יתר על כן, לעתים קרובות הרכיבו את המפלגות הללו פליטי מפלגות קיימות, שנפוצו לכל עבר כאשר לא זכו בפרות השלטון.

עם זאת יש להדגיש כי יתרונותיה של מפלגת מרכז ושל מועמדי מרכז אינם רק אלה שהוזכרו לעיל. יתרון בולט הרבה יותר מוסבר ברעיונותיו של אנתוני דאונז (Downs), כפי שבאו לידי ביטוי בספרו הידוע "תיאוריה כלכלית של דמוקרטיה" (1957). דאונז הציג בספר מודל שהוצע כבר בעבר (1929) על ידי הכלכלן הוטלינג. שתי המפלגות הגדולות (לדוגמה בארצות הברית) מומשלות, על פי מודל זה, לשני מרכולים המחפשים מיקום נאות ברחוב הראשי של עיירה אמריקאית. מאחר שחלק גדול של קהל הלקוחות (או קהל הבוחרים) הפוטנציאלי ממוקם (מבחינת אזור המגורים או מבחינת העמדות הפוליטיות) במרכז, האסטרטגיה האופטימלית היא למקם את המרכולים (או המפלגות) בסמוך לאותו מרכז (גאוגרפי או פוליטי). ואכן, היו תקופות בהן הפכו שתי המפלגות האמריקאיות למפלגות מרכז, שהמשותף להן רב מן המפריד. דוגמה נוספת מאוחרת יותר להצלחתה של אסטרטגיה זו במערכת דמוקרטית היא מדיניותה 'הימנית' יחסית של מפלגת הלייבור בבריטניה בהנהגת טוני בלייר. תמורה זו בלייבור, כמו גם התחיה של רעיון הדרך השלישית באירופה, הביאו שם לחילופי שלטון אחרי תקופה ארוכה של שלטון השמרנים בה בשעה שלשמאלנים מובהקים, דוגמת מייקל פוט, לא היה כל סיכוי להביא לחילופי שלטון. גם קודמו של בלייר בתפקיד, איש השמרנים ג'ון מייג'ור, קרץ למרכז ולשמאל במוצאו העממי (בעמדותיו היה ימני למדי), מה שהביא להצלחתו בבחירות קודמות. צמיחתה בשנות השמונים של מפלגת מרכז בבריטניה בהנהגתו של דייוויד אוון, פיצלה את קולות השמאל, דחקה חלק ממנהיגי הלייבור לעמדות שמרניות

למדי והבטיחה, בסיועה של שיטת הבחירות הבריטית האנטי-יחסית, את שליטתם הממושכת של השמרנים.

הניסיון לתור בישראל אחר "עמדות מרכז" אינו חדש. כאשר מבקשים מהנשאלים בסקרי דעת קהל, למקם עצמם על פני רצפים אידאולוגיים שונים, ניכרת מזה שנים רבות נטייתם למרכז. דרך מקובלת אחת לבחון את מיקומם של הבוחרים היא בעזרת סולם בן מספר דרגות אי-זוגי. אפשר למשל, לשאול את הנשאלים שאלה בנוסח הבא: "נניח שהיינו מעניקים ציון 1 למי שהוא 'מאד ימני' בענייני חוץ וביטחון, וציון 5 למי שהוא 'מאד שמאלי' בענייני חוץ וביטחון; איזה ציון היית מעניק לעצמך ברצף 1 עד 5?" שאלות דומות ניתן להציג בנושאים אידאולוגיים אחרים כגון חברה, כלכלה, דת ומדינה. מתברר שהקבוצה הגדולה ביותר של בוחרים תפגין, בדרך כלל, נטייה ברורה למרכז (ציון 3) כאשר רוב 'אנשי השמאל' ו'אנשי הימין' יסתפקו בהצגת נטייה בלבד בכיוונים אלה (ציון 5 או ציון 3). יוצאת דופן בהקשר זה היא השאלה בענייני דת ומדינה. כאן אנו עדים בדרך כלל לשני שיאים: השיא החילוני (5) והשיא של עמדת הביניים (3). בנושאים מרכזיים המרכז נראה, אם כן, כמקום בטוח לחיפוש לקוחות פוליטיים. יתר על כן, חלק ניכר מן הבוחרים רואה את נטייתו כמרכזית אף יותר מזו של המפלגה בה הוא תומך.

למרות כל האמור לעיל, יש לציין כי המצביעים נוטים לקצוות הקשת הפוליטית בנסיבות מסוימות. כך למשל, כאשר מוצגות בפניהם שאלות מפורטות יותר נסוגים הנשאלים מעמדותיהם המרכזיות כפי שבאו לידי ביטוי בתשובותיהן לשאלות הכלליות. לדוג', על תמיכת הנשאלים בהנהגת נישואין אזרחיים בישראל (על סולם בן שבע דרגות) נמצא כי רבים מאד מצויים בקצוות (הציונים 1 ו-5), לעומת תשובתם לשאלה כללית בנושא דתיות-חילונית הממקמת אותם במרכז. מעבר לכך, נחלשת הנטייה להיצמד למרכז עם התקרבות יום הבחירות. יותר ויותר בוחרים 'חוזרים הביתה' בעת ההיא, מה שמשפיע על עמדותיהם האידאולוגיות.

**לוח 34: מיקום עצמי של הבוחרים על פני הרצפים האידיאולוגיים המרכזיים
ערב הבחירות לכנסת ה-15 (אחוזים)**

	1 ימני מאד	2 ימני	3 באמצע	4 שמאלי	5 שמאלי מאד	מספר הנבדקים
חוץ וביטחון	6.6	27.6	29.1	26.7	10.0	967
חברה וכלכלה	6.2	24.9	36.8	23.6	8.5	987
	1 דתי מאד	2 די דתי	3 מסורתי	4 די חילוני	5 חילוני	מספר הנבדקים
דתיות-חילונית	6.6	11.3	24.3	19.2	38.6	990

מקור: סקר דעת קהל, 1999

תופעה נוספת ראויה לציון לגבי עמדות הבוחרים קשורה ל'דיסוננסים קוגניטיביים' בפוליטיקה הישראלית הבאים לביטוי בכל שלושת הצירים האידיאולוגיים המרכזיים: חוץ וביטחון, חברה וכלכלה, דת ומדינה. רבים מהבוחרים מוכנים ואף מעוניינים למשל, בויתור על שטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים עם זאת, רבים אינם נותנים אמון בצד הערבי ו'דימוי האויב' בעיניהם שלילי ביותר. דוגמה נוספת: רבים מכירים ביתרונותיה של כלכלה חופשית, אך בה בעת רוצים להבטיח את יתרונותיה של מדיניות רווחה נדיבה. רבים דוגלים בשוויון חברתי ללא אפליה על בסיס אתני, אך מאידך מגלים עמדות בעלות גוון גזעני. רבים מאלה הדוחים את מעורבותה של הדת בענייני מדינה ופוליטיקה מחזיקים בעמדות מסורתיות למדי בנושאים דתיים. מועמדי מרכז, מפלגות מרכז, ומפלגות עירוב מהוות מפלט לבוחרים מתלבטים אלה ומאפשרות להם לאחוז בחבל בשני קצותיו. לעתים, אכן מחזיקות מפלגות אלו בעמדות פשרניות בעלות אחיזה במציאות, אך לעתים אין הן אלא חזיונות שווא, מלווים בקלישאות פופולריות ריקות מתוכן.

במשטרים פרלמנטריים נובע יתרון של מפלגות המרכז לא רק מכוח המשיכה שלהן בעיני הבוחר, אלא גם מיכולת התמרון שלהן בעת הרכבת הקואליציה. ברוב המדינות הדמוקרטיות קיים משטר פרלמנטרי רב-מפלגתי. בדרך כלל אין לאחת המפלגות רוב בבית התחתון או היחיד של הפרלמנט ואז קובע מעמדן של מפלגות המרכז. בנסיבות אלו ראוי לשים דגש על מעמדה של 'מפלגת הציר'. כבר הזכרנו עניין זה לעיל בכמה הקשרים. כפי שראינו, מפלגת ציר היא זו השולטת בנקודת החציון האידיאולוגי של הפרלמנט: אין רוב למפלגות לשמאלה כמו גם למפלגות שלימינה. הניסיון המערבי מוכיח שבדרך כלל אין מרכיבים קואליציות ממשלתיות תוך דילוג על מפלגות הממוקמות בטווח האידיאולוגי של הקואליציה. מכאן, שבהיעדר מפלגת רוב, מובטחת השתתפותה של מפלגת הציר בממשלה. זאת ועוד, לעתים מצליחה מפלגת ציר לשלוט במערכת באמצעות 'רוב חוסם' אף כשהיא מרכיבה ממשלת

מיעוט או שותפה בממשלה כזו. במשך שנים רבות שלטה, למשל, המפלגה הסוציאל-דמוקרטית בשבדיה, בעזרת 'תמיכה מבחוץ' של המפלגה הקומוניסטית. הקומוניסטים חששו אז מחידוש הקואליציה 'האדומה-ירוקה' של הסוציאל-דמוקרטים ומפלגת המרכז, הימנית יותר, אם יסירו את תמיכתם מהממשלה ויערערו את הרוב החוסם. כפי שתואר בפרקים הקודמים, שלטו ממשלות רבין ופרס האחרונות, לאחר פרישת ש"ס מן הממשלה בספטמבר 1993, חרף היותן ממשלות מיעוט, זאת בזכות מעמד מפלגת העבודה כמפלגת-ציר שיצרה רוב-חוסם בעזרת סיעות חד"ש ומד"ע.

בפרקים לעיל, בהם סקרנו את התפתחות מערכת המפלגות בישראל, תארנו את מעמדה המרכזי של מפלגת ציר בהווה הפוליטית הישראלית. עד המהפך של ה-17 במאי 1977 שלטו מפא"י ויורשותיה במערכת הפוליטית ביד רמה בזכות שליטתן בעמדת הציר. המהפך הקנה גם למפלגות הדתיות ולמפלגות אחרות מעמד של תחרות על עמדת הציר. מעניין שכוח המיקוח של המפלגות החרדיות, המתונות יותר מבחינה מדינית, לא גדל עם השתלטותן על עמדת הציר. מפלגות אלו היו יכולות להשתתף בקואליציה בהנהגת העבודה, כל אימת שזו האחרונה שלטה בציר. אך כאשר נפלה עמדת הציר בחיזוק, הן היו חייבות למעשה, להעדיף ממשלה בהנהגת הליכוד משום שזו הייתה העדפת בוחריהן וחלק ממנהיגיהן. 'התרגיל המסריח' של מרץ-יוני 1990 הדגים מצב זה באורח דרמטי. יש אמת בטענה שש"ס, שהייתה אז מפלגת הציר, לא זו בלבד שנטתה להצטרף לקואליציה בהנהגת פרס, אלא שאף השתתפה בקשר שהביא להפלת ממשלת שמיר בהצבעת אי האמון של ה-15 במרץ 1990. אך מרידתם של שניים מחברי הכנסת של יהדות התורה ותגובות בוחריו ש"ס (לרבות השלכת עגבניות על המנהיג הרוחני של התנועה), הביאו לחידוש ממשלתו של יצחק שמיר.

במדינות רבות אנו עדים לכך שמפלגות מגזריות, דתיות, אתניות, אגרריות ועוד מנסות להתמקם במרכז המפה הפוליטית כדי להשתלט על עמדת הציר. למפלגות מסוג זה קל יחסית להתמקם במרכז משום שעמדותיהן בנושאים הפוליטיים והאידיאולוגיים המרכזיים אינן קיצוניות, ודווקא משום שהן מתרכזות בנושאים מגזריים. לעתים קרובות, למפלגות המכוננות בשם 'מפלגות מרכז' יש שורשים מסוג זה. למפלגת 'הצנטרום' ברפובליקה הויימארית היו שורשים דתיים מובהקים. מפלגות המרכז בפינלנד ובשבדיה היו בעבר מפלגות אגרריות וייצגו, בראש ובראשונה, את האוכלוסייה הכפרית.

גם בישראל יש למפלגות מרכז עבר עשיר. אולם, שלא כמו בתקדימים האירופיים השכיחים, למפלגות הישראליות לא היו תמיד מאפיינים בעלי אופי מגזרי מובהק אלא בחלק מן המקרים.

בבחירות הראשונות למועצת עיריית ירושלים (1950) לאחר קום המדינה, התמודדה 'רשימת המרכז'. מפלגה זו, שזכתה ב-16% מן הקולות ובארבעה מעשרים ואחד מושבי המועצה, לא הייתה אלא רשימה שייצגה את הציונים הכלליים. ניתן אכן לראות מבחינות רבות, את הציונים הכלליים כמעין מפלגת מרכז. הם הדגישו תמיד את היותם 'ציונים סתם', לא דתיים, לא סוציאליסטים ולא לאומנים. אם נזכור שהציונים הכלליים היו בתקופת היישוב המפלגה השנייה בגודלה (ובתחילת התקופה גם המפלגה הגדולה ביותר), הרי שניתן לומר כי תחילת

סיפורן של מפלגות מרכז בארץ ישראל היה מוצלח. למרות האמור לעיל, יש מקום לטענה שגם הציונים הכלליים נהנו מבסיס מגזרי מסוים. אחד מבסיסי הכוח המרכזיים שלהם היה אוכלוסיית אנשי העלייה הראשונה וצאצאיהם. הציונים הכלליים זכו, במקרים רבים, בהצלחה רבתי במושבות הוותיקות.

בבחירות לאסיפה המכוננת (1949) נחלו הציונים הכלליים כישלון. התאוששותם בבחירות לכנסת השנייה (1951) והצטרפותם לממשלות בן-גוריון ושרת, לא החזירה להם את מעמדם הקודם. החל משנת 1955 לא שותפו עוד בקואליציה ומאוחר יותר (לאחר ברית בת-חלוף עם הפרוגרסיבים בשנים 1961-1965) הם נבלעו בגח"ל שהוקם ב-1965 ובליכוד שהוקם ב-1973.

מפלגה ששימשה במשך שנים רבות כמפלגת מרכז מובהקת הייתה המפלגה הפרוגרסיבית (החל מ-1965 - המפלגה הליברלית העצמאית). ניתן היה למקמה מבחינות רבות במרכז, ימינה ממפא"י, אף שעמדותיה בענייני חוץ וביטחון היו תמיד נון-אקטיביסטיות. יש מקום לטעון שגם המפלגה הפרוגרסיבית מזכירה במידה רבה בשורשיה ההיסטוריים את מפלגות המרכז האירופיות. היא נוסדה, כפי שכבר צוין לעיל, עם הקמת המדינה כברית של חלק מהציונים הכלליים, יוצאי מרכז אירופה ("היקים") ותנועת העובד הציוני. כמעט תמיד היו הפרוגרסיבים המפלגה 'הימנית' היחידה ששותפה בקואליציות בהנהגת מפא"י. כישלונותיה האלקטורליים הם שהעלימו אותה בסופו של דבר מן המפה. המפלגה הפרוגרסיבית זכתה בשיא כוחה (ב-1959) רק בשישה מושבים. ב-1977 זכו הליברלים העצמאיים במושב בודד וב-1981 לא עברו את אחוז החסימה. חברי כנסת של המפלגה הצטרפו מאוחר יותר לליכוד (הלל זיידל) ולמערך (יצחק ארצי).

הניסיון המפורסם ביותר לכינון מפלגת מרכז חילונית בישראל הוא ניסיון ד"ש - התנועה הדמוקרטית לשינוי ב-1977. כפי שראינו, קמה מפלגה זו, בבחינת יש מאין, בדצמבר 1976. אין ספק, שגלריית האישים שהובילה את ד"ש הייתה מהמרשימות בתולדות ההיסטוריה המפלגתית בישראל. כישלונה של ד"ש נעוץ בהוויה שנוצרה מיד למחרת יום הבחירות. בשחרו של 18- במאי 1977 התברר כי יש ביכולתו של מנהיג הליכוד, מנחם בגין, להרכיב ממשלה אף בלא השתתפות ד"ש. לא זו בלבד שהמערך איבד בבחירות המהפך את שליטתו בנקודת הציר של המערכת, אלא שנקודה זו דילגה מעל ד"ש ונחתה בזרועותיהן האמונות של המפלגות הדתיות. ההצלחה האלקטורלית חסרת התקדים של ד"ש הפכה מבחינות רבות לחסרת משמעות. בגין הרכיב ממשלה ללא השתתפות מפלגת המרכז החדשה. ד"ש צורפה לממשלה רק במועד מאוחר יותר, וחבריה נאבקו זה בזה הן בשאלת ההצטרפות לממשלה והן בשאלת הפרישה ממנה. עם תום תקופת כהונתה של הכנסת התשיעית הייתה המפלגה שסועה לפלגים רבים. שריד יחיד ממנה, תנועת שינוי בהנהגתו של אמנון רובינשטיין, היה היחיד שזכה להמשיך ולהתקיים בזכות שני מושבים (בלבד) בהם זכתה שינוי בבחירות העוקבות לכנסת העשירית (1981). באותן בחירות זכתה לייצוג גם מפלגת מרכז חילונית אחרת, תל"ם בהנהגת משה דיין. אפס, גם מפלגה זו נעלמה מן הזירה עם פטירת מנהיגה.

הבחירות לכנסת האחת עשרה (1984) הולידו שתי מפלגות מרכז, יחד בהנהגתו של עזר וייצמן ואומץ בהנהגתו של יגאל הורביץ. שני מנהיגי מפלגות אלה היו בעבר אנשי ליכוד. עם זאת,

הוכיחו הסקרים שרוב הקולות שניתנו להם לא היו של מצביעי ליכוד מובהקים. יחד זכתה בבחירות בשלושה מושבים, בעוד שיגאל הורביץ נכנס לכנסת בגפו. שתי המפלגות הצטרפו לאחר הבחירות ל'בלוק החוסם' בהנהגת שמעון פרס והמערך. בכך הובטחו למחנה זה שישים מושבים מול שישים מושבי הליכוד ומפלגות הימין והדתיים. תיקו זה הוליד, כפי שראינו, את ממשלת הרוטציה של שמיר ופרס. יגאל הורביץ, שחזר והצטרף לליכוד לפני בחירות 1988, היה בעבר חבר במפלגות מרכז לא מעטות: רפ"י (עשרה מושבים) והרשימה הממלכתית (ארבעה מושבים), שהונהגו על ידי בן-גוריון בבחירות 1965 ו-1969 בהתאמה. הוא היה חבר בכיר גם בתל"ם של משה דיין.

מפלגות המרכז החילונית נעלמו מהמפה הפוליטית בבחירות 1988 ו-1992, אך חזרו למערכת באופן מרשים בבחירות לכנסת הארבע עשרה ב-1996 בדמותן של הדרך השלישית וישראל בעלייה. כפי שראינו, גם בבחירות 1999 היה למרכז הפוליטי ולמפלגות שהתחרו על ייצוג, ובראשן מפלגת המרכז, משקל מכריע.

האכזבה מהמפלגות הגדולות וירידת כוחן הרציפה מאז 1981, הגבירו, מן הסתם, את תיאבון הבוחרים להקמת מפלגות מרכז חדשות. אין ספק, שלתופעה זו תרמו לא רק היתרונות הבסיסיים של מפלגות אלו (אותם סקרנו לעיל), אלא גם הפעלת שיטת הממשל החדשה. האפשרות לפצל את ההצבעה בין מועמד לראש ממשלה לבין ההצבעה המפלגתית, הגבירה את סיכויי המפלגות הקטנות. המפלגות החדשות המנסות להתמקם במרכז בעשור האחרון מנסות ליהנות מגורם הפיצול.

יש לקוות שמפלגות מרכז בעתיד, אם תזכינה להצלחה, לא תעלמנה מהמפה כרבות מקודמותיהן, תוך שהן מותירות מאחוריהן אדמה חרוכה. אם תסכין בעתיד מפלגת מרכז לא רק להצליח בבחירות, אלא גם לשרוד לאורך זמן, יתכן שיהיה ביכולתה לרענן את המפה ולתרום לייצוב המערכת הפוליטית המקרטעת של מדינת ישראל.

סיכום: פתרונות בהיעדר פתרון

קבלת החלטות בכל תחום חיים שהוא כרוכה בדילמות אינספור. החלטות מתקבלות כמעט תמיד בתנאי אי-ודאות. בתחום החברתי כרוכה אי-ודאות זו בתלות ההדדית שבין מקבלי החלטות כלומר: במה שמקובל לתאר בשפת המושגים המודרנית של מדעי החברה בשם 'משחק'. האי-ודאות הנובעת מתלות הדדית בין גורמים שונים המגיעים להחלטות בו-זמנית, גוררת לעתים מזומנות, קשיי החלטה גדולים אף מאלו שהיו במקורה של אי הודאות הראשונית. זאת, מאחר שאין אפשרות להתגבר על האי ודאות בעזרת איסוף מידע (שהרי גם מקבלי החלטה 'בו-זמניים' אחרים מתלבטים בין חלופות). גם השימוש בפתרונות של חישוב תוחלת, שהפעלתם מתבקשת במקרים של 'התמודדות מול מצבי טבע', עלולה להיות מורכבת בהרבה במצבים של תלות הדדית של מקבלי החלטות שונים.

למרות שפרסומים מקצועיים רבים של 'תורת המשחקים' מצביעים על 'פתרון אחד ויחיד' של משחקים המחקים מצבים חברתיים מוכרים, דומה שבמציאות מוכיחה התיאוריה דווקא את חוסר היכולת להגיע לפתרון נכון, יעיל, צודק או הגיוני במרבית המצבים החברתיים, כך שיענה לפחות על מספר דרישות מינימלי ביותר. מצב העניינים מסתבך עוד יותר כשיש צורך לקבוע מדיניות או לקבל 'החלטות אסטרטגיות' (במשמעותם הפוליטית ו'המשחקית' של מונחים אלה). בהקשר הפוליטי הישראלי דומה שבעיית קבלת החלטות מורכבת עוד יותר, הן בשל בעיותיה הקיומיות של ישראל, והן בשל ריבוי הניגודים שבין הערכים 'המחייבים' לבין המורכבות החברתית שאינה תמיד עולה אתן בקנה אחד.

יש, כמובן, כמה פתרונות אמוציונליים להתמודדות עם מורכבותן של בעיות החלטה בנושאים קריטיים. **הכל** נוהגים לשכנע את עצמם ואת זולתם באמצעים של 'רציונליזציה שלאחר מעשה'. **הכל** נוהגים להכחיש את המציאות כל אימת שהם נתונים ב'דיסוננס קוגניטיבי'. כך למשל, נהוג להכחיש התרחשותם של כישלונות (כמו גם קיומן של בעיות).

מקובל מאד להשתמש בסיסמאות על מנת לפשט בעיות של החלטה הן ברמה האישית והן ברמה החברתית. במקרים רבים השימוש בסיסמאות (ובכללן בסולמות-ערכים מדומים) מכניס לכאורה סדר לעולם שהוא כאוטי במהותו, ויוצר אשליה (נעימה במישור האישי ומשכנעת במישור הציבורי) של עקביות, יושרה, רציונליות, ושליטה בנסיבות.

ג'ון נאש (Nash, 1950) הוכיח לפני מחצית המאה כי ישנם מצבים חברתיים בהם קיים 'שיווי משקל אופטימלי'. בעיוות-מה ניתן לקבוע כי מצב שיווי המשקל של נאש מאפשר לכל אחד מהמעורבים במערכת לאמץ אסטרטגיה יעילה וגלויה. במצבים אלה כל אחד ממקבלי ההחלטה יכול לאמץ אסטרטגיה המיועדת בראש ובראשונה לקדם את תועלתו, וגילוי האסטרטגיה הזו ברבים, לא יכול להזיק לו. המצב הכללי היחיד שבו תמיד מתקיימת תיאורטית שיווי המשקל של נאש הוא, למרבה האירוניה, זה בו קיים קונפליקט מוחלט בין המשתתפים. מצב זה מקובל לתאר לעתים, בשם 'משחק סכום אפס' (או כל מצב אחר ממנו ניתן להגיע למצב סכום אפס על ידי 'טרנספורמציה לינארית חיובית' של תועלת המעורבים).

גם במקרה של קונפליקט מוחלט אין העניינים פשוטים כלל ועיקר. לא פעם חייבים מקבלי ההחלטה לאמץ 'אסטרטגיה מעורבת', כלומר אסטרטגיה שבה הם משתמשים בכמה חלופות שונות בהסתברויות הניתנות לחישוב מראש. גם במקרה זה לא צריכים מקבלי ההחלטה להצניע את האסטרטגיה בה בחרו. אין הם צריכים להצפין את ההסתברויות של כל אחת מהחלופות בהן ישתמשו, אך הם מנועים מגילוי מוקדם של החלופה בה הם עתידים לבחור בכל אחד משלבי המשחק החברתי החוזר. מצבים של קונפליקט מוחלט פשוטים יחסית גם במובן אחר. תקשורת בין הצדדים מיותרת לחלוטין ואין בה כדי להועיל. ניתן לאתר לפעמים מצבי-אמת הקרובים לקונפליקט מוחלט מהיעדר תקשורת בין המעורבים. היחסים הבינלאומיים של המזרח התיכון רוויים בדוגמאות מסוג זה.

החיים החברתיים והחיים הפוליטיים מורכבים, בדרך כלל, יותר מהמצב שתואר לעיל. לרוב אין המשתתפים נמצאים בקונפליקט מוחלט ויש להם עדיין אינטרסים משותפים. במצב עניינים זה טמון גרעין של תקווה, אם כי הוא מסבך בדרך כלל את תהליך קבלת ההחלטות מאד. עם זאת, חשיבותה, לכאורה, של התחרות החברתית (וחשיבותו של 'הכבוד'), מטים את מקבלי ההחלטות לשיקולים שעיקרם בפער התועלת שביניהם. כשפער התועלת הופך לגורם היחיד המכתיב את החלטות המעורבים, גוברים הסיכונים להגיע לקונפליקט מוחלט. גם ביחסים בין מדינות ובין קהילות, מקנים הצדדים לא פעם חשיבות עליונה לפער התועלת שביניהם (ולא רק לתועלת גופה, תהא תועלת הזולת אשר תהא). בהערת אגב, יש לציין שהטיפול בנושאי פער התועלת בתורת המשחקים (או סכום התועלות, המשקף את האינטרס המשותף) הוא בעייתי מאד, שכן אסורה בו השוואת התועלת הבין-אישית כאשר יש להגיע להכרעה.

ג'ון נאש (Nash), שהוזכר לעיל, התפרסם גם בפתרון 'אחד ויחיד' שהציע לבעיית המיקוח. פתרון זה עונה על ארבע דרישות מפורסמות ('פארטו-אופטימליות', 'סימטריה', 'אדישות לטרנספורמציות לינאריות' ו'אדישות לפתרונות לא-רלבנטיים'). אולם, הוספה או החלפה של אחת הדרישות בדרישה נוספת (כגון, 'מונוטוניות מלאה') מונעת אפשרות לפתרון. יתר על כן, פתרון נאש לבעיית המיקוח מתקיים אך ורק בתנאי שהצדדים המעורבים רואים את ההסכמים כמחייבים. כידוע, הסכמים בכלל (ובמזרח התיכון ובפוליטיקה הישראלית הפנימית בפרט) אינם נתפסים תמיד כמחייבים. תקשורת עשויה לפתור, כידוע, דילמות לא מעטות. אך אין היא פותרת את הדילמה החברתית הבסיסית כשזו משקפת מצב דמוי 'דילמת האסיר'.

במקרה זה עשויה תקשורת להביא להסכם, אך אז נוצרת 'דילמה מדרג שני' הנובעת מכך שהחלופה המרכזית העומדת בפני הצדדים היא הפרת ההסכם.

מכל האמור לעיל מובן שקשה מאד במצבים חברתיים רבים להגיע להחלטות יעילות, נכונות, רציונליות או צודקות. מלבד לבעיות שנסקרו לעיל עומדים לנו, למקבלי ההחלטות ולקובעי המדיניות לרועץ גם בעיות אוניברסליות רבות אחרות, ובראשן – כפי שכבר נוכחנו – שכיחותה של 'הדילמה החברתית הבסיסית'. בהקשר הפתרון הדמוקרטי שומה עלינו להזכיר שוב את תאורמת ארו (Arrow, 1951), המוכרת בחלקה עוד מניתוחיהם של בורדה וקונדורסה, בטרם המהפכה הצרפתית – כלומר עוד בטרם היות הדמוקרטיה המודרנית.

המאפיינים של המערכת הפוליטית הישראלית והבעיות הקיומיות בפניהן ניצבת מדינת ישראל מאז לידתה, הופכות את החיפוש אחר פתרונות לבעיות היסוד (כמו גם לבעיות השגרה) למשימה הגוררת בהכרח בחירת חלופות הכרוכות בסיכון ובסתירות פנימיות. לקשיים הבסיסיים של מקבלי ההחלטות, מצטרפות בעיות יסוד פוליטיות שהן קשות מהמקובל במדינות העולם המערבי. בבואה לקשיים אלה הוצגה בכל חלקי החיבור הנוכחי.

בחלק הראשון נוכחנו בקשיים ובסתירות הנובעים ממקומם המרכזי של מושגי הדמוקרטיה, היהדות, השלום והביטחון בהווה הפוליטית הישראלית.

בחלק השני הסקנו כי התפתחותה של המערכת החוקתית בשנים האחרונות, לא זו בלבד שלא ספקה מסגרת ופתרון לבעיות היסוד וליעדי היסוד של ישראל, אלא שהחריפה את הדילמות המשטריות וסבכה מאד את מערך היחסים בין רשויות השלטון.

בחלק השלישי תארנו את התפתחות מפת המפלגות. זו אופיינה מלכתחילה בשסעים קשים ומורכבים יותר מאלה המאפיינים את רוב המשטרים הדמוקרטיים היציבים. ברבות השנים הלך המצב והסתבך. אובדן השליטה של המפלגה הדומיננטית על ציר המערכת הוליד אי-יציבות והגביר את הפלגנות. לכך הייתה השפעה על היחסים הקואליציוניים (ומשום כך גם על המסגרת החוקתית). בשנים האחרונות עוברת מפת המפלגות שינויים תכופים מבעבר, המצביעים יותר ויותר על נטיות לשיסוע פוליטי וחברתי.

בחלק הרביעי סקרנו את ההתפתחויות הפוליטיות בשנים האחרונות. בתוך פחות מעשר שנים ידעה ישראל חמישה ראשי ממשלה. רצח רבין שיקף באורח מזעזע את התפתחות הקיטוב בנושאים הנוגעים לבעיות היסוד. ההתפתחויות ביחסי ישראל עם הגורמים הערביים היו דרמטיות ביותר. חילופי השלטון בין המחנות המרכזיים הצביעו על מעין תנועת מטוטלת שפתרונות יציבים הם ממנה והלאה.

לנוכח כל האמור לעיל, ברור כי קבלת החלטות וקביעת אסטרטגיה מדינית בתנאיה של מדינת ישראל מהוות אתגר שרק מעטים ממנהיגי המדינות הדמוקרטיות נתקלים בכמותו. בישראל, חלק מהאתגרים הללו הם עניין של קבע וקשה אכן לומר כי המנהיגות החדשה של ישראל הפגינה יכולת וכישורים אופטימליים בתנאים אלה. ברור שטעויות קריטיות הן

בהבנת המצב והן בהחלטות ובמעשים נעשו על ידי מנהיגי המחנות הפוליטיים כולם, לא רק בעשור האחרון אלא במשך כל שנות קיומה של המדינה. לאור מורכבותן של הבעיות קשה היה אמנם להימנע משגיאות, אך אין ספק שניתן היה לצמצמן באורח משמעותי.

בפרסומים לא מעטים של אנשי מדע המדינה כמו גם בקרב הציבור הרחב, הפוליטיקאים ובאמצעי התקשורת ההמוניים, רבים המבקרים את 'עמדות מרכז', 'מפלגות מרכז' ופוליטיקאים המנסים למקם עצמם במרכז המפה הפוליטית. לעתים קרובות מתמקדות הביקורות בעמימותם של מסרי המרכז ובהתחמקותם של המייצגים מסרים אלה מקבלת החלטות נחרצות, גם במקרים הרבים בהם הדבר מתבקש. לאמיתו של דבר עמדות מרכז אינן חייבות תמיד בעמימות. כך למשל, תפיסת מרכז ריאליסטית למדי של הסכסוך הישראלי-ערבי עשויה לתמוך ברעיון החלוקה ואולי אף בויתורים טריטוריאליים ומדיניים נדיבים, מתוך הכרה בכך שהדינמיקה המובטחת של שלום יציב מאתנו והלאה. תפיסה כזו יכולה לשים את הדגש על הניסיונות להתמודד עם כמה מבעיות היסוד של החברה הישראלית ובכללן 'הבעיה הדמוגרפית' ובעיית הביטחון. במקרים אחרים עשויה עמדת המרכז להיות ריאלית יותר דווקא בשל עמימותה. שכן לעתים מזומנות, אנו ניצבים בפני בעיות מדיניות וחברתיות חסרות פתרון שהניסיונות להתמודד אתן בדרך חדה, 'מנית' או 'שמאלית', הן בבחינת אשליה.

בחיבור זה נעשה ניסיון לתאר את התופעות המאפיינות את המערכת הפוליטית הישראלית בשנים האחרונות. התיאור נעשה מתוך בחינת כמה משורשיהן ההיסטוריים של תופעות אלה. מן הסתם, הוצגו במקרים אחדים תיאורים, ניתוחים ומסקנות עליהם ניתן לחלוק, אך ניסינו להציג את הדברים באורח כן ומדויק ככל האפשר. החיבור כולו נכתב מתוך אמונה שהכרת הדילמות והבעיות היא תנאי הכרחי לא רק להבנת המערכת, אלא גם לשיפור קבלת ההחלטות של אלה המופקדים על ניווט הספינה.

באורח פרדוכסלי, הפנמת ההכרה כי פתרונות מושלמים אינם בנמצא במציאות חברתית כלשהי (ובודאי שאינם בהישג-יד בהקשר הישראלי), עשויה לקרב אותנו להחלטות משופרות יותר מאלו העלולות לנבוע מהאשליה כי אנו חיים בעולם של 'שיווי משקל' ופתרונות אוֹפְּטִימִלִיִּים.

מקורות נבחרים

- אנגלרד, י', **מבוא לתורת המשפט**, ירושלים: הוצאת יהלום, תשנ"א.
- ארנס, מ', **מלחמה ושלום במזרח התיכון 1988-1992**, תל אביב: ידיעות אחרונות, 1995.
- בג"צ 98/69, אהרון, א', ברגמן נ' שר האוצר ומבקר המדינה.
- בג"צ 142/89, תנועת לאו"ר נ' יו"ר הכנסת.
- ביילין, י', "אחרי אוסלו", *האדק*, 7.1.00.
- בנצור, א', **הדרך לשלום עוברת במדריד**, תל אביב: ידיעות אחרונות, ספרי חמד, 1997.
- בנק ישראל, **דין וחשבון 1999**, ירושלים: אדר ב' התש"ס, מארס 2000.
- גביזון, ר', **המהפכה החוקתית: תיאור מציאות או נבואה המגשימה את עצמה?**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 1998.
- גולדברג, ג', **הבוחר הישראלי 1992**, ירושלים: מאגנס, 1994.
- דיסקין, א', **בחירות ובוחרים בישראל**, תל אביב: עם עובד, מכון אשכול, האוניברסיטה העברית, 1986.
- דיסקין, א', **עוז לתשובה בטרם פורענות**, תשנ"ה (פורסם, בין היתר, על ידי התנועה לאיכות השלטון בישראל).
- דיסקין, א', "עם דינדוש: מחשבות של שלהי המאה על המערכת הפוליטית הישראלית", אצל: ליסק, מ', וב' קני-פז (עורכים), **ישראל לקראת שנת אלפיים**, ירושלים: מאגנס, תשנ"ו.
- דיסקין, א', ודיסקין, ח', **בחירה ישירה של ראש הממשלה**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 1991.
- דרור, י', **חידוש הציונות**, ירושלים: הוצאת הספרייה הציונית על יד ההסתדרות הציונית העולמית, 1997.
- הכרזת העצמאות של מדינת ישראל.**
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **שנתון סטטיסטי לישראל 1999 – מס' 50**, ירושלים: התש"ס 1999.

המנשר (14 במאי 1948).

הס, ע', "השיבה הטובה, לשני הצדדים", הארץ, 23.7.00, עמ' 3ב.

חוק המעבר, התש"ט 1949-

חוק יסוד: הכנסת.

חוק יסוד: הממשלה (1968).

חוק יסוד: הממשלה (1992).

חוק יסוד: חופש העיסוק.

חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו.

ידיעות אחרונות, 8.11.91, עמ' 21.

"מסמך ביילין-אבו מאזן: מסגרת ההבנות להסכם מעמד סופי בין ישראל ובין הארגון לשחרור פלשתינ", הארץ, 21.9.00, עמ' 3ב.

נתונים שהתקבלו מוועדת הבחירות המרכזית, מרשם המפלגות, מהממונה על הבחירות במשרד הפנים, מארכיון הכנסת, ממזכירות הממשלה וממקורות נוספים.

נתניהו, ב', מקום תחת השמש: מאבקו של עם ישראל לעצמאות, לביטחון ולשלום, תל אביב: ידיעות אחרונות, 1995.

סביר, א', התהליך, תל אביב: ידיעות אחרונות, ספרי חמד, 1988.

סקר דעת קהל, 1999 (אפריל-מאי, נערך על ידי א' דיסקין).

סקרי דעת קהל, 1996 (מאי, יוני – נערך על ידי א' דיסקין).

פקודת סדרי שלטון ומשפט, התש"ח 1948-.

פרס, ש', (עם נאור, א'), המזרח התיכון החדש, בני ברק: סטימצקי, 1993.

קריסטל ח', וא' כפיר, הצל"ש השישי: בחירות 1999 – הסיפור המלא, כתר, אלפא תקשורת, 1999.

ראיונות עם בעלי תפקידים שונים בממשלה, בכנסת בבית המשפט העליון ובמפלגות אחדות.

רובינשטיין, א', "ירידה בירידה", הארץ, 29.9.00.

שביט, א', "מדינה על הטיטאניק", (ראיון עם משה לנדוי), מוסף הארץ, 6.10.00, עמ' 30-35.

שגיא, א', אורות בערפל, תל אביב, ספרי חמד, 1998.

שילת, א', וא' פישמן (עורכים), דיני הבחירות לכנסת, ירושלים: ועדת הבחירות לכנסת החמש עשרה ולראש הממשלה, 1999.

Arrow, K.J., *Social Choice and Individual Values*, New York: Wiley, 1964 (first edition – 1951).

Diskin, A., “Israel”, *European Journal of Political Research (Political Data Yearbook 1992-2000)*, Kluwer, 1992-2000.

Diskin, A., “The New Political System of Israel”, *Government and Opposition*, 34(4), Autumn 1999, pp.498-51.

Dodd, L.C., *Coalitions in Parliamentary Government*, Princeton: Princeton University Press, 1976.

Downs, A., *An Economic Theory of Democracy*, New York: Harper and Row, 1957.

Harsanyi, J.C., *Rational Behavior and Bargaining Equilibrium in Games and Social Situations*, Cambridge: Cambridge University Press, 1977.

Hazan, R.Y., and Maor, M., (eds.), *Parties, Elections and Cleavages: Israel in Comparative and Theoretical Perspective*, London: Frank Cass, 2000.

Heller, M., (ed.), *The Middle East Military Balance 1984*, Tel Aviv: Tel Aviv University, Jaffe Center for Strategic Studies, 1984.

Kam, E., (ed.), *The Middle East Military Balance 1994-5*, Tel Aviv: Tel Aviv University, Jaffe Center for Strategic Studies, 1996.

Miller, W.E. and Shanks, J.M., *The New American Voter*, Cambridge: Harvard University Press, 1996.

Nash, J., “The Bargaining Problem”, *Econometrica*, Vol. 18, (1951), pp.155-162.

Nash, J., “Equilibrium Points in N-Person Games”, *Proceedings of the National Academy of Sciences, USA*, Vol. 36, (1950), pp. 48-49.

Riker, W.H., *The Theory of Political Coalition*, New Haven: Yale University Press, 1962.

The International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance 1999-2000*, London: Oxford University Press, 1999.

www. Palestine-Net.com.

נספחים

נספח 1: תוצאות הבחירות לכנסת 1949-1999

נספח 2: ממשלות ישראל 1949-1999

סיבת תום הכהונה	המפלגות המשתתפות (בעת ההקמה)	ראש הממשלה	תאריך הכינון	מספר הממשלה	הכנסת
התפטרות ראש הממשלה	מפא"י, חזית דתית, פרוגרסיבים, ספרדים, מיעוטים	בן-גוריון	8.3.1949	1	ראשונה
התפטרות (ראש) הממשלה	מפא"י, חזית דתית, פרוגרסיבים, ספרדים, מיעוטים	בן-גוריון	30.10.1950	2	
התפטרות ראש הממשלה	מפא"י, הפועל המזרחי, המזרחי, אגו"י, פאג"י, מיעוטים	בן-גוריון	7.10.1951	3	שנייה
התפטרות ראש הממשלה	מפא"י, ציונים כלליים, הפועל המזרחי, פרוגרסיבים, מיעוטים	בן-גוריון	23.12.1952	4	
התפטרות ראש הממשלה	מפא"י, ציונים כלליים, הפועל המזרחי, פרוגרסיבים, מיעוטים	שרת	26.1.1954	5	
בחירות	מפא"י, הפועל המזרחי, המזרחי, פרוגרסיבים, מיעוטים	שרת	29.6.1955	6	
התפטרות ראש הממשלה	מפא"י, מפד"ל, אחה"ע, מפ"ם, פרוגרסיבים, מיעוטים	בן-גוריון	3.11.1955	7	שלישית
בחירות	מפא"י, מפד"ל, אחה"ע, מפ"ם, פרוגרסיבים, מיעוטים	בן-גוריון	7.1.1958	8	
התפטרות ראש הממשלה ובחירות מודמות	מפא"י, מפד"ל, אחה"ע, מפ"ם, פרוגרסיבים, מיעוטים	בן-גוריון	16.12.1959	9	רביעית

סיבת תום הכהונה	המפלגות המשתתפות (בעת ההקמה)	ראש הממשלה	תאריך הכינון	מספר הממשלה	הכנסת
התפטרות ראש הממשלה	מפא"י, מפד"ל, אחה"ע, פאג"י, מיעוטים	בן-גוריון	2.11.1961	10	חמישית
התפטרות ראש הממשלה	מפא"י, מפד"ל, אחה"ע, פאג"י, מיעוטים	אשכול	24.6.1963	11	
בחירות	מפא"י, מפד"ל, אחה"ע, פאג"י, מיעוטים	אשכול	22.12.1964	12	
פטירת ראש הממשלה	המערך (הקטן), מפד"ל, מפ"ם, ל"ע, פאג"י, מיעוטים	אשכול	12.1.1966	13	שישית
בחירות	עבודה, מפ"ם, גח"ל, מפד"ל, ל"ע, פאג"י, מיעוטים	מאיר	17.3.1969	14	
בחירות (מאוחרות)	המערך, גח"ל, מפד"ל, ל"ע, מיעוטים	מאיר	15.12.1969	15	שביעית
התפטרות ראש הממשלה	מערך, מפד"ל, ל"ע, מיעוטים	מאיר	10.3.1974	16	שמינית
התפטרות ראש הממשלה ובחירות מוקדמות	מערך, ל"ע, ר"צ, מיעוטים	רבין	3.6.1974	17	
בחירות מוקדמות	ליכוד, מפד"ל, אג"י	בגין	20.6.1977	18	תשיעית
התפטרות ראש הממשלה	ליכוד, מפד"ל, אג"י, תמ"י	בגין	5.8.1981	19	עשירית
בחירות מוקדמות	ליכוד, מפד"ל, תמ"י, התחייה, אג"י	שמיר	10.10.1983	20	

סיבת תום הכהונה	המפלגות המשתתפות (בעת ההקמה)	ראש הממשלה	תאריך הכינון	מספר הממשלה	הכנסת
התפטרות ראש הממשלה (רוטציה) בחירות	עבודה, ליכוד, מפד"ל, יחד, ש"ס, מורשה, אגו"י, שינוי, אומץ	פרס	13.9.1984	21	אחת עשרה
			21.10.1986	22	
אי אמון בחירות מוקדמות	עבודה, ליכוד, מפד"ל, יחד, ש"ס, מורשה, אגו"י, שינוי, אומץ	שמיר	22.12.1988	23	שתיים עשרה
			11.6.1990	24	
רצח ראש הממשלה בחירות מוקדמות	ליכוד, מפד"ל, ש"ס, התחייה, צומת, מולדת, הרעיון הציוני, דגל התורה, (אגו"י)	רבין	12.7.1992	25	שלוש עשרה
			22.11.1995	26	
בחירות מוקדמות	עבודה, מרצ, יעוד	פרס	17.6.1996	27	ארבע עשרה
			6.7.1999	28	
בחירות מוקדמות	ליכוד, גשר, צומת, ש"ס, מפד"ל, ישראל בעלייה, הדרך השלישית	נתניהו	6.7.1999	28	חמש עשרה

נספח 3: מטרות המפלגות שזכו לייצוג בבחירות 1999, כפי שנמסרו לרשם המפלגות

אמת: ישראל אחת בראשות אהוד ברק - העבודה, גשר, מימד

ישראל אחת

1. ישראל אחת תפעל כמפלגת מרכז במפה הפוליטית בישראל, הפועלת לאיגוד מרבית הגופים הפוליטיים, החברתיים, המפלגתיים והבלתי מפלגתיים בישראל תחת קורת גג אחת. במסגרת זו תפעל המפלגה כגוף מאוחד הפועל לניצחון בבחירות לכנסת, תוך מתן ביטוי למגוון הגופים המיוצגים בה, על-פי כללים שייקבעו במוסדות המפלגה.
 2. מבחינה מדינית תפעל המפלגה לחידוש תהליך השלום עם כל המדינות והעמים שלהם סכסוך עם ישראל, תוך שמירה על בטחונה ורווחתה של מדינת ישראל לצד שכנותיה.
 3. המפלגה תציב סדר יום כלכלי-חברתי המתבסס על שילוב תוך איזון, של עקרונות הכלכלה החופשית, ועקרונות מדיניות רווחה לשם הגברת חוסנה הכלכלי של מדינת ישראל התלוי גם בלכידות החברתית ובשיוויון הזדמנויות לכל אזרחיה.
- המפלגה תפעל לשילוב מירב מרכיבי האוכלוסייה בחיים התרבותיים, הכלכליים והחברתיים בישראל, תוך שאיפה לחלוקה צודקת של חובות המוטלים על האזרחים בישראל ושל המשאבים המוקצים לטובתם.
- המפלגה תפעל למציאת המכנה המשותף שיאפשר לה לפעול להגשמת מטרותיה מתוך הסכמה רחבה בציבור, מבלי לוותר על המייחד כל קבוצה באוכלוסייה בישראל מבחינה דתית ותרבותית, ומכל בחינה אחרת; כל זאת תוך כיבוד הדדי של אמונות ודעות של קבוצות ומגזרים שונים בישראל.
- ישראל אחת תשאף להקים ממשלה בישראל המתבססת על הסכמה לאומית ובסיס פרלמנטרי רחב, אשר תאפשר לה לפעול להגשמת מטרותיה; כל זאת מבלי לאפשר לגורמי מיעוט קיצוניים לכפות עמדתם על הרוב בנושאים מהותיים ומרכזיים.

מפלגת העבודה הישראלית

1. השגת שלום אמת ובר קיימא בין ישראל ושכנותיה.
2. הבטחת בטחון מדינת ישראל, ריבונותה, שלומה ושלמותה.
3. צמיחת המשק הלאומי והגדלת רווחת הפרט.

4. אכלוס ופיתוח ירושלים - בירת ישראל.
5. עמידה על משמר הדמוקרטיה הישראלית.
6. הושטת עזרה מיוחדת לאזורי פיתוח.
7. קליטת עלייה ויצירת כוח משיכה לעלייה מכל הארצות.
8. שילוב אזרחים מבני המיעוטים בחייה של מדינת ישראל.

גשר, תנועה חברתית-לאומית

"גשר" הנה תנועה חברתית-לאומית הדוגלת בצדק חברתי, בקיבוץ גלויות ובחתימה לשלום, והיא תפעל להשגת מטרות אלה:

- I. הבטחת שלומה, בטחונה, ריבונותה, התפתחותה ושגשוגה הכלכלי והחברתי של מדינת ישראל.
- II. חתירה מתמדת לשלום תוך עמידה על עיקרים לאומיים חיוניים.
- III. עשיית צדק חברתי תוך הכרה בזכותו של כל אדם לחיות בכבוד.
- IV. חתירה נחושה לבניית חוסנה של החברה בישראל בקביעת איזון נאות בין עידוד היזמה המדעית לבין מעורבות הממשלה בהגשמת מחויבות זו.
- V. הנהגת צעדים מרחיקי לכת במסגרת סדר עדיפויות לאומי חדש לקידום שכבות רחבות בעם תוך צמצום הפערים העמוקים ובהנחלת הישגי הקדמה לכל.
- VI. קידומן ופיתוחן האמיתי של ערי הפיתוח ושכונות המצוקה.
- VII. הבטחת ריווחת הפרט, הבטחת תעסוקה ושיכון, קידום החינוך והבריאות ומתן הזדמנות שווה לכל.
- VIII. השרשת ערכיה הנצחיים של דת ומסורת ישראל והאדרת מורשתן, טיפוח הזהות הלאומית ופעולה לקירוב לבבות וליצירת גשר של הבנה וסובלנות בין כל חלקי החברה.
- IX. יצירת התנאים לשילובם של העולים בכל תחומי החברה תוך שימת דגש למטענם התרבותי ולתרומתם בחיזוק המשק והחברה.
- X. חיזוק המשטר הדמוקרטי בישראל, הבטחת זכויות האדם ועליונות החוק ומניעת כל הפליה על רקע מעמד חברתי, מין, מוצא, דת או השקפה.

מימד - מדינה יהודית מדינה דמוקרטית

1. לייצג, לטפח, לחזק ולהפיץ את הערכים של הציונות הדתית בארץ ומוצה לה;

2. לשמש ולטפח גשר של הבנה, סובלנות והערכה בין הציבור הדתי והחילוני בישראל ולפעול למען אחדות העם בישראל ובתפוצות הגולה;
3. לעשות לביצורה, חיזוקה, בטחונה ובניינה של מדינת ישראל ולהשפיע על החיים החברתיים, הכלכליים, הרוחניים והמדיניים במדינת ישראל על יסודות של תורת ישראל, אהבת ישראל, ערכי הדמוקרטיה וקיו העם והמדינה.

מחל: הליכוד בראשות בנימין נתניהו

"הליכוד" הנו תנועה לאומית-ליברלית, הדוגלת בקיבוץ גלויות, בשלמות המולדת, בחרות האדם ובצדק חברתי והיא חותרת להשגת מטרות אלה:

1. ריכוז העם היהודי בארץ-ישראל, קיבוץ גלויותיו ומיזוגו במולדת, שמירת זכותו על ארץ-ישראל, כזכות נצחית שאינה ניתנת לערעור, וקיום ריבונות המדינה ובטחונה ושלוש אמת עם שכנינו;
2. השרשת ערכיה הנצחיים של מסורת ישראל וקיום משטר ממלכתי דמוקרטי במדינה;
3. שילוב אוכלוסיית המיעוטים במערכות המדינה והתנועה;
4. ביצורה הכלכלי של המדינה, טיפוח וקידום ערי הפיתוח ושכונות המצוקה;
5. אחריות ממלכתית לרמה סבירה של ביטחון הפרט, חינוך בריאות, תעסוקה ואיכות הסביבה.

שס: ש"ס - התאחדות הספרדים העולמית, שומרי תורה

1. לטפח את ערכיה המסורתיים והיהודיים של היהדות הדתית חרדית בישראל;
2. להמשיך את דרכם של חכמי ספרד ע"פ מורשת יהדות המזרח, ולהחזיר עטרה ליושנה;
3. לייצג את ציבור שומרי התורה והמצוות, למנוע הפליה של הציבור הדתי חרדי, ולטפח את אהבת ישראל;
4. לחנך את ילדי ישראל ע"פ תורתנו הקדושה תוך שימור ערכי יהדות ספרד, ולפעול להפצת התורה בקרב כלל הציבור.

מרצ: מרצ - ישראל הדמוקרטית

רצ - התנועה לזכויות האזרח ולשלום

1. החתירה לשלום בין ישראל לשכנותיה והפלטטינים.
2. מאבק למען זכויות האדם והעובד.
3. קידום ערכי הפלורליזם, הדמוקרטיה והסובלנות בחברה הישראלית.

מפ"ם - מפלגת הפועלים המאוחדת

1. לפעול למען מדינת ישראל דמוקרטית והומנית ושוויון לכל אזרחיה ללא הבדל לאום, דת ומין.
2. לפעול מען מדינת ישראל מושתתת על ערכי עבודה, צדק סוציאלי ואחוות עמלי העיר, הכפר והקיבוץ.
3. לפעול למען שלום צודק בין ישראל ועמי האזור, שיתוף פעולה וסולידריות בין העמים.

כן: ישראל בעלייה בראשות נתן שרנסקי

- א. לפעול בכנסת, בממשלה ובחברה לקידומן של המטרות דלהלן.
- ב. לפעול למען קיבוץ רוב העם היהודי בארץ ישראל בעתיד הנראה לעין.
- ג. לפעול למען יצירת התנאים הנחוצים לקליטתו של העם היהודי בארץ-ישראל וניצול מרבי של כוחותינו האינטלקטואליים והנפשיים, שנצברו בעם היהודי במשך אלפי שנים, לקידומו של העם היהודי.
- ד. לפעול בתחומי הביטחון, הכלכלה, החינוך והחברה כדי ליצור תנאי קליטה טובים של העם היהודי במדינת ישראל.

יש: שינוי - התנועה החילונית בראשות לפיד ופורז

1. ביצור המשטר הדמוקרטי, מאבק למען טוהר מידות וממשל תקין, הגנה על זכויות האזרח, הבטחת שוויון זכויות והשלמת חוקה.
2. קידומו של משק חופשי המבוסס על יוזמה ותחרות במסגרת מדינת רווחה מודרנית ומפותחת.
3. קידום השלום עם מדינות ערב והפלשתינאים.
4. פיתוח וקידום החינוך וההשכלה הגבוהה.

פה: מפלגת המרכז בראשות יצחק מרדכי

1. לקיים שלטון דמוקרטי, על בסיס הכרה בערך האדם, זכויות היסוד שלו לקדושת חייו, לחירותו ולחופש דת ומצפון, ברוח העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל, ובאופן התואם את ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.
2. להבטיח שוויון מלא לכלל אזרחיה של מדינת ישראל, ללא הבדל דת, לאום, גזע ומין, ברוח העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל, ובאופן התואם את ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.

3. לקיים שלטון המכיר בעליונות שלטון החוק, תוך שמירה על ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, ולהשתית את סדרי הממשל והמנהל הציבורי על עקרונות של שלטון החוק, הצדק, השוויון, וההגינות, תוך החלתם והפעלתם באופן המבטיח הגנה על זכויות הפרט ובטחונו והשומר על אמון הציבור במוסדות השלטון.
4. להסדיר חוקה למדינת ישראל, ברוח העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל, אשר תגבש, בין היתר, את זכויות היסוד של האדם בישראל, ובאופן התואם את ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.
5. לפעול להגשמת שאיפתו עתיקת הימים של העם היהודי לשלום ולצדק חברתי, ערכים נצחיים במסורת ישראל.
6. לקיים מדיניות חוץ וביטחון מתוך רצון להגיע להסדרי שלום צודקים ובני קיימא, אשר יבטיחו את ביטחון אזרחי ישראל ואת שמירת הזיקה בין עם ישראל וארצו ומורשתו, בתוך גבולות בטוחים ובני קיימא.
7. לפעול לחיזוק ירושלים השלמה והמאוחדת כבירת ישראל, בריבונות ישראלית מלאה, תוך הקניית חופש דת ופולחן בה לכלל הדתות והמאמינים בעולם.
8. לפעול למען הגברת התרבות, החינוך, לרבות האקדמי, המקצועי והמדעי, בקרב כל האוכלוסיות והעדות השונות בישראל, על בסיס כיבוד תרבותה ומנהגיה של כל אוכלוסייה ועדה, סובלנות וכבוד הדדי ביניהן, באופן שיבטיח, בין היתר, את העמקתם וביסוסם של ערכי היסוד, שעל פיהם מושתתת מדינת ישראל כמדינה דמוקרטית כאמור, שיחתור לאיחוד הפלגים השונים לכדי חברה ישראלית מגובשת, וכן שיאפשר מתן הזדמנות שווה לכל אזרח ותושב, ללא הבדל, לרכוש השכלה ולעסוק בכל עיסוק, מקצוע או משלח יד בהם יחפוץ.
9. לפעול להשגת אמנה חברתית, שתושתת על בסיס של הסכמה רחבה, עד כמה שאפשר, בין חלקי האוכלוסייה השונים, ובמיוחד בין האוכלוסייה הדתית לגווניה לבין האוכלוסייה החילונית, ובמסגרת אמנה חברתית זו לפעול להגנת זכותו של כל אדם לחיות על פי מצפונו והשקפת עולמו, על בסיס סובלנות, כבוד הדדי וכיבוד זכויות הפרט, על מנת להביא לקירוב לבבות, לסולידריות חברתית וליצירת אפיקי תקשורת שיאפשרו את המשך קיום העם היהודי כעם מאוחד, יחד עם טיפוח התרבות והדת של העדות הלא יהודיות במדינת ישראל.
10. לפעול לצמצום של פערים חברתיים וכלכליים, ובכלל זה לפעול לקידום רווחתם של אוכלוסיות בשכונות מצוקה וערי פיתוח, על מנת להביא לחברה צודקת, שוויונית, נאורה ומגובשת, המאפשרת רווחה ושגשוג לכל אזרחיה ותושביה.
11. לחתור להגברת הצמיחה, על בסיס כלכלה חופשית, תחרות והתמחות והקטנת המעורבות הממשלתית. לחתור לצמצום האבטלה והגברת התעסוקה ולהבטחת זכויותיהם ורווחתם של העובדים והגמלאים.

12. לפעול למען אחדות העם היהודי בכללותו, העמקת הקשר בין העם היהודי למדינת ישראל, העמקת ערכי היהדות והציונות בישראל ובעולם, חיזוק החינוך היהודי והציוני ולימוד השפה העברית במדינת ישראל ובתפוצות, הגברת העלייה וריכוז העם היהודי במדינת ישראל.
13. לפעול להקלת תהליך הקליטה של העולים למדינת ישראל, בין היתר על ידי סיוע לדיר הולם ויצירת מקומות תעסוקה.
14. לפעול לקידום מעמד האישה, שוויון זכויותיה והזדמנויותיה במגזרים החברתיים והעסקיים השונים, ולעקירת התופעות של אלימות בכלל, וכלפי נשים וקטינים בפרט, גם בתחום המשפחה.
15. לפעול למען שילובם ושיתופם המלא של כלל המיעוטים בישראל, על בסיס שוויון זכויות והזדמנויות, בכל מערכות החיים בישראל, לרבות ברשויות השלטון לסוגיהן.
16. לפעול לחיזוקה של ההתיישבות, על מגזריה השונים בכל מקום בישראל.
17. לפעול לשמירת איכות החיים והסביבה ולהגנה על ערכי הטבע והנוף.

ב: המפד"ל - המפלגה הדתית לאומית, המזרחי, הפועל המזרחי

1. לבנות את מדינת ישראל, לבצר את קיומה ולפתחה מבחינה דתית.
2. לטפח אהבת ישראל, נאמנות למדינה ואהבת המולדת.
3. לפעול למען תחיקה מקורית במדינה, מושתתת על משפט התורה ומסורת ישראל.
4. להשתית את המשטר במדינה על אדני הצדק והשוויון לכל אזרח ומעמד; לייצב משטר כלכלי מתוך ראייה כוללת של צרכי המשק במדינה, הדואג לקליטת העלייה, לפיתוח הסקטור הפרטי, וקידום לטובת המדינה ואזרחיה.
5. לשמור על צביונה הדתי של המדינה ולהבטיח את כל השירותים הדתיים לציבור וליחיד באמצעות המוסדות הממלכתיים, המקומיים, הציבוריים והאחרים שבמדינה.

ג: יהדות התורה המאוחדת - אגודת ישראל, דגל התורה

הסתדרות אגודת ישראל בארץ ישראל

לפתור ברוח התורה והמסורת את כל השאלות אשר תעלינה יום יום על הפרק בחיי כלל ישראל, בשאיפה לאחד את עם ישראל בארץ ישראל תחת שלטון התורה ולהשליט את התורה על החיים הרוחניים, הכלכליים והמדיניים בארץ ישראל.

אגודת החרדים - דגל התורה

1. לייצג את ציבור שומרי התורה בישראל במוסדות השלטון - ממשלה, כנסת, רשויות מקומיות, כדי לשמור ולהשיג את הצרכים המיוחדים של ציבור זה בכל שטחי החיים, ולמנוע הפליה לרעת של הציבור החרדי;
2. להשפיע על החברה בישראל לשמור על אורח חיים יהודיים על פי תורתנו הקדושה בדרכים חינוכיות ובפעולות דמוקרטיות;
3. להרבות בהפצת תורה, תיקון המידות ויראת שמים. לקרב כל יהודי החפץ בכך ללימוד תורה וקיום מצוות;
4. לחנך בדרכי הגינות, יושר ואמת בין אדם לזולתו, בין היחיד לציבור ובין הציבור ליחיד.

עם: הרשימה הערבית המאוחדת

מפלגה ערבית אסלמית

עיקרי מטרותיה:

- א. שמירה והגנה על הזכויות האזרחיות והדתיות למגזר הערבי בישראל, ושמירה על הצדק החברתי והמאבק באפליה ובגזענות בכל צורותיה, ובראש מעייניה שחרור ההקדש האסלמי וניהולו בידי וועדות אסלמיות נבחרות.
- ב. תמיכה בתהליך השלום ובשלום צודק וכולל בכל האזור.
- ג. לשרת את האוכלוסייה הערבית ואת האינטרסים שלה בכנות ולעשות ככל שניתן לצורך אחדות האוכלוסייה הערבית בישראל.
- ד. לפעול למען העדפת המגזר הערבי בתקציבים לצורך קבלת שוויון זכויות מלא בהשוואה למגזר היהודי ולהשיג מטרה זו יחד עם המפלגות היהודיות הדמוקרטיות התומכות בשלום ובשוויון.
- ה. לפעול ככל שניתן להקמת קואליציה ערבית רחבה לכל הכוחות הפועלים במגזר הערבי לצורך שירות ענייני ויעיל לאוכלוסייה הערבית ולרווחתה.

מד"ע - מפלגה דמוקרטית ערבית

עיקרי מטרותיה:

1. לפעול למען פתרון הבעיות הכלכליות והחברתיות שמעיקות על כל אזרחי המדינה ללא הבדלי מין דת ולאום.
2. גישור על הפערים בחברה הישראלית והבטחת שוויון מלא בין כל אזרחי המדינה והעמקת הדו-קיום היהודי-ערבי במדינת ישראל ובעולם.

3. השגת שלום צודק ובר קיימא בין ישראל ושכנותיה, שיתבסס על העיקרון של שתי מדינות לשני העמים הישראלי והפלסטיני, סיום הלוחמה והבטחת שגשוג ורווחה לכל עמי האזור.

יט: האיחוד הלאומי - מולדת, חירות, תקומה

מולדת - תנועת נאמני ארץ-ישראל

1. לפעול למען ההגשמה הציונית ברוח האבות המייסדים, שראו את זכותנו הבלעדית על ארץ ישראל.
2. לפעול למען שמירת ארץ ישראל בידי העם היהודי ומדינת ישראל, לרבות אזורי יש"ע ורמת הגולן.
3. לפעול למען האחדות של תורת ישראל, עם ישראל וארץ ישראל.

חרות - התנועה הלאומית

1. ארץ ישראל היא מולדתו של העם היהודי, בית לשבי ציון. המדינה תעודד עלייה וקליטתה, ותפעל לחיזוק החינוך היהודי בתפוצות. המדינה תעודד התיישבות יהודית בכל שטחי מדינת ישראל וארץ-ישראל. ירושלים, בירת הנצח, לא תחולק עוד.
2. זכות העם היהודי על ארץ-ישראל משולבת לבלי-הפרד בזכות לשלום ולביטחון. לא יימסר שטח בארץ-ישראל, לרבות ברמת הגולן לשלטון זר. המדינה תשאף להשיג הסכמי שלום עם כל שכנינו אך לא על חשבון בטחון המדינה ותושביה.
3. המדינה תקדם את השרשת ערכיה הנצחיים של תורת ישראל בחיי האומה.
4. המדינה תגן על מהותה הדמוקרטית ותשמור על שוויון זכויות לכל אזרחיה ותושביה תוך הקפדה על שלטון החוק. תכובד אי-תלות הרשות השופטת.
5. תימשך חקיקת חוקי היסוד והרכבת זכויות האדם המוגנות על ידם, אך נושאי דת לא יכללו בהם אלא בהסכמה רחבה.
6. אין כלכלה מתקדמת בלי צדק חברתי. המדינה תפעל להקטנת האבטלה והגברת התחרות במשק. המדינה תפעל לחיזוק השכבות היחלשות וצמצום הפערים. המדינה תפעל ליישום זכותו של כל אדם למיציא יכולתו וכשרונותיו, ותעשה לעידוד אפשרויות ההשכלה לכל מגזרי האוכלוסייה.

תקומה

1. לפעול לקיבוץ הגלויות בישראל ולשלבם בכלכלה ובחברה הישראלית;
2. להגביר את החינוך היהודי-ציוני, לאהבת שלמות ארץ-ישראל;

3. לפעול לצמצום הפערים החברתיים בישראל ולחיזוק שכבות החברה היחלשות.

ל: ישראל ביתנו בראשות אביגדור ליברמן

1. המפלגה תפעל לחיזוק המכנה המשותף המאחד את כל אזרחי המדינה לזרמיהם והשקפותיהם, למען סובלנות, כבוד הדדי וכיבוד זכויות היחיד.
2. המפלגה תפעל בתחומי החברה והכלכלה תוך סיוע לקבוצות אוכלוסיית מיעוטי יכולת וזוגות צעירים בתחום הבנייה התקציבית, ותפעל לקידום תכנית שיקום לעיירות הפיתוח על בסיס רפורמה בקרקעות.
3. המפלגה תפעל למען הקמת זרם חינוך מוכר נוסף - זרם החינוך המדעי-טכנולוגי, כקורת גג לכל המסגרות של חינוך לא פורמלי בתחומי המדעים והטכנולוגיה (כגון: איגוד מורים עולים).
4. המפלגה תפעל למען העברת הסמכויות והטיפול בעולה ממשרד הקליטה לשלטון המקומי.
5. המפלגה תפעל למען אימוץ המלצות ועדת נאמן להבטחת אחדותו של העם היהודי.
6. המפלגה תפעל למען פתיחות וגמישות בשירות הציבורי.
7. המפלגה תפעל למען מתן זכות בחירה לישראלים השוהים בחו"ל ושינוי מדיניות הענקת אזרחות אשרות כניסה ודרכונים.
8. המפלגה תפעל למען הפרדת רשויות - קבלתה ורישום של מסקנות ועדת שמגר.
9. המפלגה תפעל למען קבלת חוקה כמסמך שלם על בסיס הקונצנזוס הקיים ומקיף וכינון בית משפט לחוקה.
10. המפלגה תפעל למען משטר נשיאותי.
11. המפלגה תפעל למען קבלת עיקרון ההפרדה על בסיס תכנית "אלון פלוס".
12. המפלגה תפעל למען הקמה מיידית של המועצה לביטחון לאומי.

ו: חזית דמוקרטית לשלום ולשוויון - חד"ש

המפלגה הקומוניסטית הישראלית

1. לפעול למען שלום ישראלי-ערבי צודק, כולל ויציב, שבמרכזו שלום ישראלי-פלסטיני על בסיס של שתי מדינות לשני עמים.
2. לפעול למען מעמד הפועלים, כלל העובדים והשכבות העממיות בישראל; לפעול למען העלאת רמת החיים ולפיתוח הארץ לטובת כל תושביה היהודים והערבים.
3. לפעול להבטחת עצמאותה המדינית והכלכלית של ישראל.

4. להיאבק לשוויון זכויות אזרחי ולאומי של האוכלוסייה הערבית בישראל, להיאבק נגד כל תופעה של גזענות ולאומנות, להגנת זכויות האדם, להגנת החירויות הדמוקרטיות, ושוויון זכויות עדתי.
5. להיאבק לשוויון זכויות האישה, להבטחת חופש המצפון ולביטול כל צורה של כפייה דתית.
6. לפעול לכינון חברה סוציאליסטית בישראל.

ד: אלתג'מוע אלוטני אל דימוקרטי (בל"ד - הברית הלאומית הדמוקרטית)

- א. חקיקת חוקה אשר תבטיח דמוקרטיה, פלורליזם פוליטי, צדק חברתי, שוויון, זכויות האדם והאזרח, חופש דת ואמונה ללא כפייה, וביטול כל סוג של אפליה.
- ב. מדינת ישראל תהיה מדינה לכל אזרחיה.
- ג. הכרה באזרחים הערבים כמיעוט לאומי הזכאי לניהול עצמי בעניינים תרבותיים המבדילים אותו משאר האזרחים.
- ד. קידום ופיתוח כלכלי וחברתי של המיעוט הלאומי הערבי.
- ה. קידום מעמד האישה, והבטחת שוויון בין נשים וגברים.
- ו. שיתוף פעולה עם הכוחות היהודיים הדוגלים במטרות דומות.
- ז. פתרון השאלה הפלסטינית על בסיס הקמת מדינה פלסטינית עצמאית בשטחים שנכבשו מאז 1967, ובירתה ירושלים המזרחית.
- ח. הקמת סדר אזרחי, דמוקרטי, על בסיס שוויון והסכמה בין המדינות והעמים באזור, וכן סדר עולמי המבוסס על אותם העקרונות.

ס: עם אחד בראשות עמיר פרץ - סיעת העובדים והגמלאים

1. מאבק למען תעסוקה ופרנסה בכבוד.
2. מאבק לצמצום הפערים בחברה.
3. מאבק בלתי מתפשר באבטלה.
4. מאבק להבטחת פנסיה לכל אזרח.
5. מאבק נגד רמיסת זכויות העובדים על-ידי חברות כוח אדם.
6. מאבק למען זכויות הנשים בעבודה ולשוויון בהכנסות.
7. מאבק לעיגון זכות ההתאגדות והשביתה בחוק יסוד.
8. מאבק לחינוך חינם מהגן ועד האוניברסיטה.
9. מאבק למען זכויות מערכת בריאות שוויונית.
10. מאבק למען דיור מכובד לכל אזרח.

נספח 4: חברי הכנסת החמש-עשרה בעת היבחרה וחברותם בכנסות קודמות

שם ומיקום ברשימה	השתייכות מפלגתית	כנסות קודמות													
		4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14			
ישראל אחת															
1. ברק א'	עבודה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
2. פרס ש'	עבודה	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
3. לוי ד'	גשר	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
4. בן עמי ש'	עבודה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
5. ביילין י'	עבודה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+
6. וילנאי מ'	עבודה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7. בורג א'	עבודה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	-
8. כהן ר'	עבודה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+
9. ברעם ע'	עבודה	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+
10. איציק ד'	עבודה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+
11. בן אליעזר ב'	עבודה	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+
12. רמון ח'	עבודה	-	-	-	-	-	-	-	(+)	+	+	+	+	+	+
13. גולדשמידט א'	עבודה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+
14. שוחט א'	עבודה	-	-	-	-	-	-	-	-	(+)	+	+	+	+	+
15. דיין י'	עבודה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+
16. פינס-פז א'	עבודה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
17. מלכיאור מ'	מימד	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
18. לוי מ'	גשר	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
19. סנה א'	עבודה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+
20. מסאלחה נ'	עבודה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+
21. יחזקאל א'	עבודה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+
22. לנדבר ס'	עבודה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
23. טריף ס'	עבודה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	(+)	+	+	+
24. שמחון ש'	עבודה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
25. כץ י'	עבודה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+

שם ומיקום ברשימה	השתייכות מפלגתית	כנסות קודמות											
		4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
26. שירי ו' הליכוד	עבודה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1. נתניהו ב'	ליכוד	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+
2. שלום ס'	ליכוד	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	(+)	+
3. קצב מ'	ליכוד	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+
4. לבנת ל'	ליכוד	-	-	-	-	-	-	-	-	-	(+)	+	+
5. שיטרית מ'	ליכוד	-	-	-	-	-	-	+	+	-	+	+	+
6. עזרא ג'	ליכוד	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
7. בלומנטל נ'	ליכוד	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+
8. שרון א'	ליכוד	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+
9. לנדאו ע'	ליכוד	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+
10. ריבלין ר'	ליכוד	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	(+)
11. נווה ד'	ליכוד	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12. הנגבי צ'	ליכוד	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+
13. כץ י'	ליכוד	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	(+)
14. איתן מ'	ליכוד	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+
15. מצא י'	ליכוד	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+
16. ארנס מ'	ליכוד	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	-
17. הירשזון א'	ליכוד	-	-	-	-	-	-	-	(+)	-	-	+	+
18. לבני צ'	ליכוד	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
19. קרא א'	ליכוד	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ש"ס													
1. גמליאל א'	ש"ס	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+
2. סויסה א'	ש"ס	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3. ישי א'	ש"ס	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
4. בניזרי ש'	ש"ס	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+
5. כהן י'	ש"ס	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
6. כהן א'	ש"ס	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7. דהן נ'	ש"ס	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+

שם ומיקום ברשימה	השתייכות מפלגתית	כנסות קודמות											
		4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
8. אזולאי ד'	ש"ס	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
9. טל ד'	ש"ס	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
10. וקנין י'	ש"ס	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
11. מלול ר'	ש"ס	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12. נהרי מ'	ש"ס	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
13. סבן י'	ש"ס	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
14. זאב נסים מ'	ש"ס	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15. פרץ יאיר י'	ש"ס	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
16. חוגי ע'	ש"ס	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17. נאגולה א'	ש"ס	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
מרצ													
1. שריד י'	רצ	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+
2. כהן ר'	רצ	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+
3. אורון ח'	מפ"ם	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+
4. רובינשטיין א'	(שינוי)	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+
5. מאור ע'	מפ"ם	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+
6. גלאון ז'	רצ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7. וילן א'	מפ"ם	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8. גיל און א'	מפ"ם	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9. חזן שרה נ'	רצ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+
10. גבארה ח'	רצ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ישראל בעלייה													
1. שרנסקי נ'	י' בעלייה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
2. אדלשטיין י'	י' בעלייה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
3. ברונפמן ר'	י' בעלייה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
4. סולודקין מ'	י' בעלייה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
5. ריגר ג'	י' בעלייה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6. צינקר א'	י' בעלייה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

שם ומיקום ברשימה	השתייכות מפלגתית	כנסות קודמות											
		4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
שינוי													
1. לפיד י'	שינוי	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
2. פורז א'	שינוי	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+
3. נאות י'	שינוי	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4. פריצקי יוסף י'	שינוי	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5. זנדברג א'	שינוי	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+
6. בריילובסקי ו'	שינוי	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
מפלגת המרכז													
1. מרדכי י'	מרכז	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
2. ליפקין-שחק א'	מרכז	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3. מרידור ד'	מרכז	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+
4. מילוא ר'	מרכז	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-
5. סביר א'	מרכז	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6. פילוסוף ד'	מרכז	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
מפד"ל													
1. לוי י'	מפד"ל	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+
2. דרוקמן חיים מ'	מפד"ל	-	-	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-
3. יהלום שאול נ'	מפד"ל	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+
4. ביבי י'	מפד"ל	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+
5. אורלב ז'	מפד"ל	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
יהדות התורה													
1. פרוש מ'	אגו"י	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
2. רביץ א'	דגל התורה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	(+)	+
3. ליצמן י'	אגו"י	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4. גפני משה ר'	דגל התורה	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	(+)	+
5. הלפרט ש'	אגו"י	-	-	-	-	-	-	+	-	+	+	+	+

שם ומיקום ברשימה	השתייכות מפלגתית	כנסות קודמות											
		4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
רע"ם													
1. דהאמשה עבד א'	רע"ם	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
2. סאנע ט'	מד"ע	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+
3. מחאמיד ה'	(חד"ש)	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	
4. חטיב ת'	רע"ם	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5. כנעאן מ'	רע"ם	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
האיחוד הלאומי													
1. זאבי ר'	מולדת	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	
2. פורת ח'	תקומה	-	-	-	-	-	-	+	-	+	+	+	
3. קליינר מ'	חרות	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	+	
4. אלון ב'	מולדת	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
ישראל ביתנו													
1. ליברמן א'	י' ביתנו	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2. שטרן י'	י' ביתנו	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
3. נודלמן מ'	י' ביתנו	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
4. כהן א'	י' ביתנו	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
חד"ש													
1. ברכה מ'	חד"ש	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2. מח'ול ע'	חד"ש	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3. גוז'נסקי ת'	חד"ש	-	-	-	-	-	-	-	-	(+)	+	+	
בל"ד													
1. בשארה ע'	בל"ד	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
2. טיבי א'	בל"ד	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
עם אחד													
1. פרץ ארמונד ע'	עם אחד	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+

שם ומיקום ברשימה	השתייכות מפלגתית	כנסות קודמות												
		4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14		
עם אחד .2 כץ ח'		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-